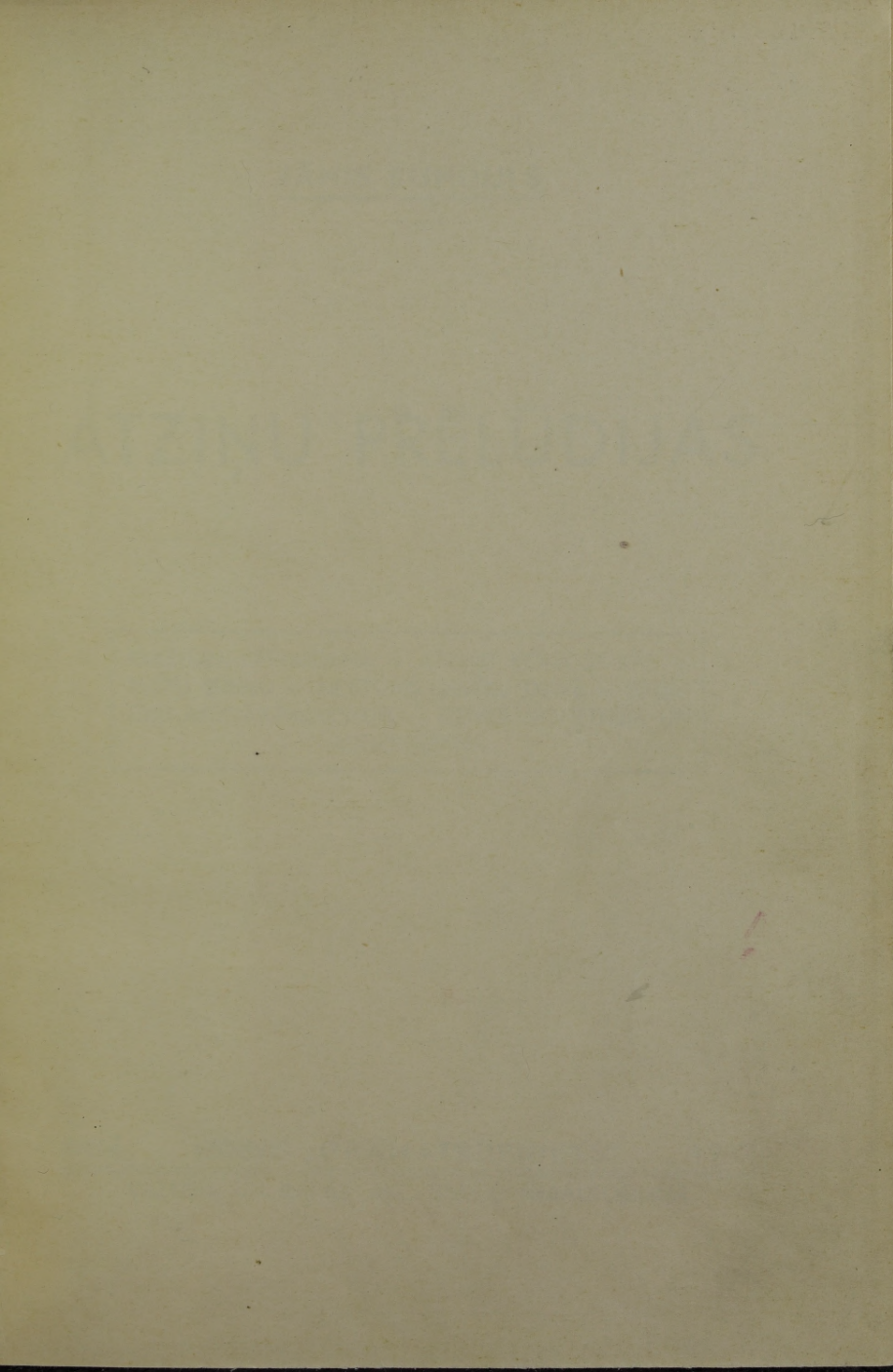

L. A.
1688

J. BUNDULS

ATZINU PRĒLŪDIJAS

A
1688

JĀNIS BUNDULS

ATZIŅU PRĒLŪDIJAS

RAKSTURA PĀRTAPŠANA — ATZIŅU KOKA ŠALKĀS —
KVĒPU SMIEKLĪ — NEĪSTUMS CILVĒKU DZĪVĒ — SITUĀ-
CIJU AICINĀJUMRAKSTURI — DZĪVES NOPIETNĪBA UN
AUDZINĀŠANA

RĪGĀ IZDEVIS „GRĀMATRŪPNIEKS” 1937

VALTERA UN RAPAS AKC. SAB. ĢENERĀLKOMISIJĀ

Latv. PSR Valsts Bibliotēka

Inv 51-9.386

8a 53

Grāmatu spiestuves kooperatīvs
„GRĀMATRŪPNIEKS“
Rīgā, Pils ielā Nr. 14.

0302058059

Priekšvārdi

Šī grāmata sniedz konkrētā skatījumā apceres un atziņu ieskaņas par atsevišķiem literāriem un psiholoģiskiem jautājumiem, ko vieno daži kopēji aspekti. Sacerētājs uzdrošinās cerēt, ka šīs atziņu ieskaņas varētu noderēt ļoti cien. lasītājiem kā ierosme problēmu tālākam risinājumam.

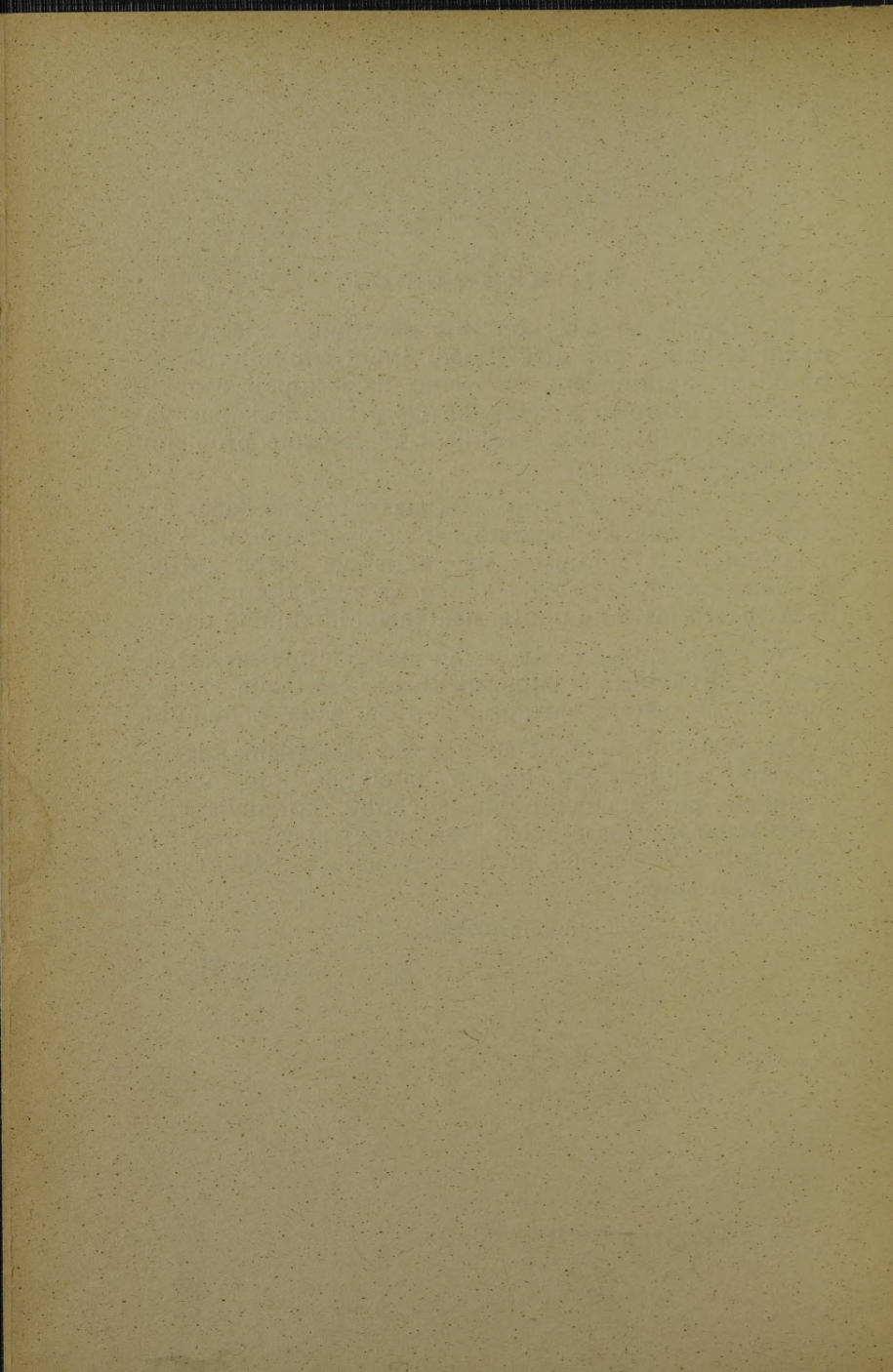
Nevien ieskaņas, bet arī izskaņas izpaužas dažās apcerēs tādā veidā, ka sacerētājs ir lietojis terminus, kādi tie viņam ir izveidojušies sistematiskajā darbā „Mīlas problēmas ģenija prizmā“. Taču šis apstāklis neapgrūtinās apceņu lasīšanu pilnīgi neatkarīgi no minētā darba.

No sešām apcerēm divas jau agrāk iespiestas „Daugavā“: „Situāciju aicinājumraksturi“ 1935. gada 12. numurā un „Rakstura pārtapšana“ 1936. gada 9. numurā.

Ar paļāvību nododot šīs apceres lasītājiem, sacerētājs izjūt dziļu prieku, ka var pateikties nopietnajiem lasītājiem par atsaucību un labvēlību, ko guvis viņa pirmais darbs. Šis atbalsts, ko nespēj atsvērt neviens cits atbalsta veids, lielā mērā sekmējis arī „Atziņu prēlūdiju“ tapšanu.

Ventspilī, 1937. gada oktobrī.

Sacerētājs.

SATURA RĀDĪTĀJS.

	Lpp.
Priekšvārdi	3
Rakstura pārtapšana (A. Brigaderes Gundegas piemērā)	7
I. Gundega kā lutināta princese. 1. Kā Gundegas raksturs veidojies. 2. Triumfa alkas un ceļš uz leju. 3. No patvaļas sprostā nepieciešamības sprostā. 4. Nepieciešamības sprostā perspektīvas. II. Gundega ciešanu un mīlas krustugunīs. 1. Jaunā dzīves situācija. 2. Pavasaļa ieskaņas un pirmā uzvara. 3. Pārbaudījumi dzīves burzmā. III. Gundega kā mīlētāja un dzīves apliecinātāja. 1. Jaunā spītība — aiz mīlas. 2. Māra jaunais veidols Gundegas dvēselē. 3. Pasauls atvēršanās ciešanās un mīlā. 4. Ciešanas, mīla un dzīves prieks.	
Atziņu koka šalkās. (Atziņas un varenuma problēma Bairaona „Kainā”)	51
1. Atziņa un laime. 2. Cilvēkaniecīgums un atziņas varenums. 3. Lidojums atziņā pretī varenībai. 4. Jaunais starts zemes dzīvē. 5. Atziņa kā varenība. 6. Patība un mīla kā atziņas pamati. 7. Kains un Jāzeps.	
Kvēpu smieklī	85
1. Kvēpu smieklī starp citiem smieklu veidiem. 2. Kvēpu smieklī izpausmes veidi. 3. Jūtīguma pakāpes un pretestības spēks. 4. Kvēpu smieklī loma sabiedrības un individa attīstībā. 5. Smieklīguma izjūtas metamorfozas.	
Neīstums cilvēku dzīvē	107
1. Tieksmes pēc malda un to apzinātības pakāpes. 2. Neīstums personības daļējās izpausmēs. 3. Reālās un fiktīvās lomas. 4. Dzīves šķietamība un īstenība.	
Situāciju aicinājumraksturi	151
1. Par aicinājumraksturiem vispār. 2. Mudinājumu un aicinājumu veidi. 4. Aicinājumraksturu no-	

teiktības pakāpes. 5. Pirmaicinājumi un pārnestie aicinājumi. 6. Tīši un netīši aicinājumi. 7. Kārdinājumu meklēšana un vairīšanās. 8. Cīņa ar kārdinājumiem.

Dzīves nopietnība un audzināšana 183

1. Nopietnība kā dzīves telpuma aspekts. 2. Nopietnības būtība un veidi. 3. Kur meklējama dzīves nopietnība? 4. Iznīcības nopietnība un radīšanas nopietnība. 5. Audzinātāja attieksme pret dzīves nopietnību.

Rakstura pārtapšana

Rakstura pārtapšana

(A. Brigaderes Gundegas piemēra.)

A. Brigaderes Gundega izkļaujas latvju literātūrā kā viens no brīnišķīgākiem sievietes tēliem. A. Brigaderes mākslinieciski pilnīgā tēlojumā šī princese atmirdz mums nevien ar savu skaistumu „kā saules diena“; savā pārtapšanas gaitā cauri ciešanām un mīlai viņa mums ļauj arī vērot dzīves dziļākās un reālākās atspēres un aizved mūs dziļās problēmās. Tāpēc var piekrist Līgotņa Jēkaba norādījumiem, ka ar problēmu māksliniecisku risināšanu šinī darbā „rakstniece paceļas līdz Eiropas literatūras korifejiem, un viņas darbs dos saistošu pētniecības uzdevumu tiklab psihologam, kā kritiķim estetai.“ (Latv. liter. vēst. II d., 327. lpp.)

Daži A. Brigaderes tēli pauž gaišo, paš aizliedzīgo mīlu, kā piem. Mare, par kuŗu P. Ērmanis saka: „Šī sieviete cildenākā no ideālām mīlētājām Annas Brigaderes tēlu galerijā un latviešu rakstniecībā vispār“ (A. Brigaderes dzīve un darbi, 201. lpp.). No otras puses Brigadere tēlojusi spītīgās un untumainās baudītājas, sevprasītājas, daudzgribētājas, kuŗu būtība centrēta kailā, vērtību tukšā patībā.

Gundegas tēls nu mūs pārsteidz un stindzina tieši ar bezgala plašo amplitūdi, aptverot ar sevi pārtapšanas sacensībā abus minētos sievietes pretstatus, kas, šķiet, viens otru pilnīgi izslēdz. Rakstniece divus pretējos motīvus — princesīgo patību un paš aizliedzīgo mīlu — ieauž vienā sievietes tēlā, uzdodot mums mīklu: kā Gundegas personības pretējie tēli, kas viens otru izslēdz, var veidoties no vienas un tās pašas personības saknes?

Sākumā Gundegas karogs, kuŗā, šķiet, nav nevienas mīlas šķiedriņas, plivo visaugstākajā triumfējošās pa-

tības tornī, bet beigās tikpat augstu plandās mīlas klintsragā. Ja sākumā Gundega ir spītniece aiz patības, tad beigās viņa ir vēl lielākā mērā spītniece aiz mīlas, jo virziens no mīlas atpakaļ uz kailo patību vairs nav iespējams. Mīlas spītība galīgā lējumā izrādās veidota nevien no maigāk zvīlojoša, bet arī cietāka un izturīgāka metalla nekā patības spītība. Patības torni sagrīloja un beidzot sagrāva ciešanas un mīla, bet kas varētu satricināt pašas mīlas klinti?

Mīla gan nenomaina patību pēkšņi, un Gundega nekļūst par mīlētāju vienā mirklī kā burvju pasakā. Gundegas iekšējās pārvēršanās burvība ir dziļi reāla, norisinās pakāpeniski, ilgstošā vidusfazē. Pāreja izpaužas dziļā iekšēja konflikta veidā starp augstlīmenī stingušo patību un mostošos mīlu pret Māri. A. Brigadere arī dabiski visvairāk mākslinieciski izveido un akcentē šo vidusfazi, kur Gundegas rakstura forma, zaudējot stingrās kontūras, sāk nemierīgi vibrēt un šūpoties starp „vairs nē” un „vēl nē”. Šinī divskanīgajā vidusfazē, kur Gundega ir „pati nemiers sev un ķilda”, zīmīgs ir katrs izvijums, katrs pagrieziens.

Gundegas raksturs gan nepārveidojas pats no sevis, spontāni. Viņas dvēselīgi garīgā veidola maiņu stūrē, kā redzēsim, varenī ārējās situācijas faktori. Taču Gundegas rakstura pārveidošanos nekādā ziņā nevarētu uzskatīt tikai par samierināšanos ar apstākļiem, kas liek sastingt neizbēgamās situācijas trulumā.

Tā nu Gundega mums parādās trijos veidos: sākumā kā viengabala princese - spītniece bez graudiņa mīlas; vidū — sašķelta patībā un mīlā; beigās — mīlētāja bez triumfējošās patības pazīmēm. Tāpēc arī saprotams, ka starp A. Brigaderes sievietēm „visbagātākās krāsās zvīlo Gundega” (Z. Mauriņa, Baltais ceļš, 124. lpp.). Raksturosim īsumā šos veidolus, piegriežot galveno vērību pārveidību virzītājiem faktoriem.

1. Gundega kā lutināta princese

1. Kā Gundegas raksturs veidojies

„Mans daiļums ir tik liels kā saules diena.“
(Gundega.)

Gundega ir jaunākā no Gaŗzobju karaļa trim meitām. Viņa sevišķi izceļas ar savu skaistumu, kas visus žilbina, ko visi apbrīno. Ja arī citādi viņa ir „tikai princese“, tad burvīgā skaistuma ziņā tā droši ir raksturojama kā „skaistuma karaliene“. Gundegas skaistuma slavu apliecina arī karaļa Brusubārdas sūtnis (9. lapp., pēc Valtera un Rapas atsevišķā izd.).

„Tik viens vārds skan Gaŗzobju zemē,
Tik viena puķe zied Gaŗzobju zemē,
Tik viena zvaigzne mirdz Gaŗzobju zemē:
Gundega! Gundega skaistākā!
Gundega, princese daiļākā!“

Princese arī pati lieliski apzinās savu skaistumu un to apbrīno. Viņa saka: „Mans daiļums ir tik liels kā saules diena.“ Viņas untumainās bezmērķa kustības tikai vēl vairāk pasvīturo tās skaistumu. Tās pauž arī skaistuma lielās pretenzijas, liekot visu skatiem pastāvīgi vērsties augšup pretī pašai „skaistuma saulei“. „Tā mēlo, gražojas un lokās, tinas“ (6. lpp.). Visa Gundegas būtne „kā trenkāts putnu bars no asas bultas“ izvibrē un zūd meteorīgās kustībās, saistot mūsu skatu un vilinot to sev līdz.

„Te ceļas, plok, te laižas, valstās, skrej,
Ar vienu aci raud, ar otru smeļ.“

Arī mēs ar lasītāju esam gatavi apbrīnot Gundegas skaistumu un vēroties viņas skaistuma apmirdzētā dzīves rotaļā kā zināmā aistētiskā pausmē. Taču mēs riskējam drīz vien atduroties uz robežām, ka tālāk vairs nav kur iet. Pirmkārt, Gundega pagaidām spēj apbrīnot tikai sevi un savu skaistumu vien. Lai mēs viņu varētu ilgāk apbrīnot vai pat kopējās lidās mīlēt, tad mums gribētos, ka viņa spētu apbrīnot nevien savu skaistumu, bet arī citas vērtības. Pagaidām vēl Gundegai visa pasaule ar tās dziļākām vērtībām paliek tumsā.

Otrkārt, vēl lielāks šķērslis Gundegas apbrīnošanai ir tas, ka viņa savu skaistumu cenšas izcelt un pasvītrot ar citu, resp. savu apbrīnotāju nonievāšanu un iznīcināšanu, kā tas notiek karalim Brusubārdam. Ja Gundega savās nievās karali Brusubārdu saplucina „pa vienai spalviņai“, nozaimējot viņa degunu, rokas, kājas u. t. t., tad jau ar to viņa netieši liekas rādām un sakām: cik man skaists deguntiņš u. t. t. Tā nu Gundegai, kas „ar vienu aci raud, ar otru smeļ“, nevien nav acs pasaules un dzīves vērtību skatīšanai, bet viņa vēl tiecas ar savu „saules dienas skaistumu“ visas zvaigznes un jo sevišķi savus apbrīnotājus aptumšot. Tāpēc pagaidām būsīm atturīgi!

Jākonstatē, ka Gundegas patību starp citiem faktoriem sevišķi ir veidojusi viņas skaistuma apziņa. Šis citu apbrīnotais un pašas apzinātais princeses daiļums kopš bērnības lutina un plaucē viņas vienīguma apziņu un izveidojas par varenāko triumfa līdzekli, kaut arī triumfi ir tukši un bez jēgas. Viņai šķiet, ka pietiek ar skaistumu — viss pārējais nāks pats no sevis. Gundegai šķiet, ka arī laime pati no sevis nāks un kā zelta āboli kritīs viņas izstieptajās un atvērtajās rokās, lai ar tiem varētu rotaļāties. Liekot plaukt un ziedēt kailai triumfējošai patībai, šis skaistums arī aizbež avotus, no kuņiem irdz mīla un kopības jūtas. Kādās dvēseles dzīlēs gan nav paslēpusies mīla, kas vēlāk uzzied vienīgi savās krāsās!

Arī Raiņa Spīdola raksturo sevi kā „skaistāko par visu, kas virs zemes un zem zemes ellē“. Taču Spīdola, pati mainīdamies „tūkstots krāsās un skaņās“, arī „visumu gaismo“ un „visam tēlu dod un veidu“. Spīdola mūs ved tālēs, bezgalībā, izvēršot mūsu apvāršņus plašumā. Viņa kļūst par universālā skaistuma paudēju un simbolu. Viņa arī jau agri apzinās savu mērķi un spēku, kaut arī vēlāk vēl vairāk mainās pretī skaidrībai:

„Es, daile, arī esmu spēks;

Tu spēks, es daile, mēs saderam kopā,

Mums mērķis viens ir: pilnība.“ (72. lpp.)

Gundega, turpretim, sākumā ir šauri iežogojusies tikai savā ziedošajā, bet arī ātri vīstošajā sievietes skaistumā, ar ko tā grib nevis „visumu gaismot“, bet gan to apēnot.

Taču nevien ārējais skaistums ir lutinājis princesi Gundegu. Kā svarīgs lutināšanas faktors Gundegas rakstura veidošanā izpaužas aukles Adaļas pārliecīgā mīla, kas princesi vienpusīgi ievirza patīgas un neatbildīgas guvējās un ņēmējās lomā. Un Garzobju karalis, vērodams savu spītīgo un untumaino meitu, pareizi arī, šķiet, atmin vienu no cēloņiem, kas viņu tādu veidojuši.

Viņš saka Adaļai:

Ē, tādi skuķi tīrā jodu balva! — —
 Bet pielūko tu — viņas lielā galva! —
 Tu ar' tur savu daļu vainas nesi.
 Tu izlutināj'se man viņu esi!" (7. lpp.)

Adaļa Gundegai ir lutinātājas mātes vietā. Un šīs mīlās aukles skats arī visilgāk un visžēlāk pavada savu lolojumu pāri tiltam asās un šķautnainās dzīves cīņās. Taču tā ir likteņa tragika, ka auklei nekad nav iespējams lolojumu šais cīņās vadīt līdz galam.

Abi minētie apstākļi — apbrīnošana un lološana — jau paši par sevi vareni veidoja princeses pretenziōzo patību. Gan aukles mīla, bez šaubām, piesātināja princesi arī ar mīlas iespējamībām, taču gūtā mīla pati vien vēl reti liek izpausties pašam mīlā. Klāt nāk Gundegas situācijā vēl faktori, kas princesīgo patību sakairināja un sakāpināja līdz visaugstākai pakāpei. Tie ir naidā faktori, ko Gundega izjūt no tuvākiem cilvēkiem ģimenē: no tēva un māsa m.

Karalis gan „savu daļu vainas“ par Gundegas „lielo galvu“ pārmet auklei, bet arī karalim ir „sava daļa vainas“. Karalis savu skaisto jaunāko meitu nemīl, ir pret to vēss un netaisns. Adaļa arī sūdzas par to, ka „par dzeguzes tai bērnu jāpaliek“. Viņa pārmet karalim:

„Tā! It kā tā iz svešas līdzas būtu!
 Priekš vecākām nekas tev nav par grūtu!“

Kāpēc karalis nīst daiļo Gundegu un viņai ģimenē jāklūst par pelnrušķi? Ja varētu ticēt atraidītā Brusubārdas sūtņa nievām, tad šī skaistule nemaz nav Gaŗzobju karaļa īstā meita:

„Pret tevi karal's esot diezgan vēss;
Reiz tava māte, kamēr tas gāj's kaŗā,
Ir bij'se kāda zema kalpa varā.
Tu — bandas bērns! Viņš jūt, ka nav tavs tēvs.“ (16. lpp.)

Šo faktu aizvainotais sūtnis arī grib izspēlēt pret Gundegas skaistumu, draudēdams to izpaust „no valsts uz valsti“:

„Tad savu daiļumu tu mīci mīklā,
Neviens vairs karal's neies tavā tiklā.“

Ja jau Gaŗzobju karalis pats nīda Gundegu, tad, saprotams, viņš sevišķi arī necentās, lai Gundegas attiecības ar vecākajām māsām Saivu un Elku jau agri neizveidotos naidīgas. Tās ir pilnas naida, nenovīdības un pazemošanas tieksmju. Māsas pirmās lād Gundegu, prasa to sodīt un ir laimīgas dabūt Gundegas pūra daļu sev. Protams, arī pats Gundegas skaistums, ar ko tā jau agri, visu apbrīnota, būs izcēlusies starp vecākajām māsām, varēja kāpināt māsas naidu un skaudību.

Vai Gundega vainīga pie cēloņiem, kāpēc karalis viņu nīst? Vai no viņas gribas atkarājas viņas burvīgais skaistums, kas to izceļ starp māsām? Taču šie likteņa faktori veidoja īpatnēju situāciju, kuŗā veidojās Gundegas raksturs. Tā ir apbrīnošanas, lutināšanas un naida situācija. Šie faktori viens otru kāpina: piem., Gundegas apbrīnošana vairo naidu no māsu puses, bet māsu (un karaļa) naidis savukārt kāpina aukles Adaļas mīlu pret nīsto princesi. Visiem minētiem faktoriem tomēr ir viena kopēja dinamiskā īpašība: visi tie liek plaukt nevis kopības jūtām un mīlai pret cilvēkiem un pārpersonālām vērtībām, bet gan personālām pārkumtieksmēm. Tie liek Gundegai vērsties un centrēties tikai sevī, savā princešīgajā un absolūta triumfa alkstošajā patībā.

Apbrīnošana un lutināšana ceļ augšup Gundegas patību tieši, trešais faktors — naids — turpretim netieši. Naids, stumjot viņu lejup dzeguzes bērna un pelnrušķes stāvoklī, jo sāpīgi kairina apbrīnotās un lolotās princeses patību, kas meklē gandarījumu pārākuma fikcijās. Jo zemāk jūtas, jo augstāk jāceļas, un tādā kārtā patības dimensija bezgalīgi izvēršas.

Tā nu Gundega, pa daļai lutināta un pa daļai nīsta, ir izveidojusies par skaistuli ar bezgala augstu sakāpinātām pretenzijām. Savelkot kopā, jāsaka, ka, pirmkārt, Gundegai trūkst mīlas un mīlā noenkurotu dzīves mērķu un vērtību. Otrkārt, viņa visa ir centrēta spītīgā un rotaļīgā patvaļā — patības triumfs ir viņas vienīgais mērķis. Treškārt, viņas kā princeses dzīves formula ir: nekā nedarīt, bet visu gūt. Gundega sākumā ir nevis darītāja un devēja, bet gan tikai prasītāja unņēmēja neatbildīgā dzīves rotaļā.

2. *Triumfa alkas un ceļš uz leju*

„Man tā kā putnam gaisos brīva vaļa.“
(Gundega.)

Kā nu izturēsies tāda princese nopietnās un izšķirošās dzīves situācijās? To, šķiet, diezgan viegli būtu uzminēt! Tāda situācija ir pašreiz Garzobju karaļa pilī, kur „trīs princeses vīriem jāizdod“. Un Adaļa zina, ka „trīs meitas izprecināt nav par nieku“. Vecākās māsas Saiva un Elka jau ir guvušas savus karaļus un pašreiz svin kāzas. Turpretim, jaunākā un skaistākā māsa, šķiet, paliek bez karaļa. Viņai paliek tikai prinči vien. Gundega tāpēc iespītējas.

Un te nu visiem par pārsteigumu ierodas sūtnis no slavenā karaļa Brusubārdas un lūdz Gundegas roku. Brusubārda ir daudz varenāks par vecāko māsu karaļiem, un tāpēc lūgums pēc Gundegas rokas rada Garzobjos prieku un lepnumu, bet vēl vairāk bailes un bijību. Garzobju karalis apliecina:

„Sveļ divkārt manta, simtkārt vairāk gods,
Kur lielais Brusubārda top man znots!“ (10. lpp.)

Vecākās māsas ar saviem karaļiem pavisam maziņas jūtas Brusubārdas priekšā, kā to, piem., izteic Elka par savu Magoņzemi:

„Kā ielāpiņš uz piecu pūru maisa
Ir Magoņzeme Brusa robežās,
Un ja viņš saskaistās un karu taisa,
Kas tad no Magoņzemes atliekas?
Viņš var mūs spaidīt, dzenāt, sist un plūkāt,
Mēs varam pirkstus kodīt tik un sūkāt,
Jo Magoņzeme tam tik paņēmiens!“ (24. lpp.)

Liekas, Gundegai te būtu izdevība arī no triumfējošās patības viedokļa straujā lidojumā kā karalienei pacelties vecākām māsām pāri un gūt savai patībai *r e ā l u t r i u m f u*. Taču tāds reāls triumfs Gundegai liekas pārāk niecīgs. Viņa paceļas tam bezgalīgi pāri *f i k t ī v ā t r i u m f ā*, proti, viņa vareno karali Brusubārdū spītīgi atraida.

Varbūt Gundega karali Brusubārdū atraida kādu citu augstāku dzīves mērķu un vērtību vārdā? Nē, jo tādu vēl Gundegai nav! Viņas spītībā izpaužas aklā patība, kam slāpst pēc triumfa illūzijām. Uz to norāda tas, ka Gundega Brusubārdū nevis mierīgi noraida vien, bet gan to nonievā un savos zaimos gandrīz iznīcina. Kopā ar savām rotaļu biedrenēm Gundega nopel un nonievā Brusubārdas ārieni — rokas, kājas, degunu, matus u. t. t. — viņa bālsī, augumu un beidzot aicina suņus rīdīt un sīkos gabaliņos plosīt. Kāpēc Gundegai vajaga lielo Brusubārdū tik mazu padarīt? Šķiet, pret šo mazo un neglīto Brusubārdiņu viņas pašas „saules dienas“ lielums sevišķi izceļas. Tā viņa visu apbrīnotam Brusubārdam pati paceļas pāri nesniedzamā varenumā. Šis varenaīs žests domāts sevišķi māsām un tēvam. Ar šo žestu Gundega liekas sakām: cik daudzkārt vareņākam par lielo Brusubārdū vajadzētu būt viņas izredzētajam, lai tas varētu cerēt iegūt viņas roku. — Var iedomāties, cik nelaimīgs kļūtu Brusubārda, ja Gundega viņa nebūtu atraidījusi!

Zīmīgs ir pats svarīgā jautājuma izšķiršanas veids. Gundega izšķiras, nevis jautājumu nopietni apsverot,

bet gan rotaļas veidā, biedreņu vidū ieslēgta. Noniecinot jautājuma nopietnību, viņa vēl vairāk kāpina triumfa illūziju.

Rotaļu biedrenes Gundegai stāv daudz tuvāk nekā māsas, jo šinī rotaļu lokā, kas viņu šķir no dzīves nopietnības, viņa var justies, tāpat kā pret mīlo aukli, neaprobežota valdniece. Rotaļu biedrenēm jāprot nolasīt princeses iegribas no acīm. Tāpēc arī Gundega pareizi dara, uzņemdamās atbildību par atbildēm Brusubārdas sūtnim tikai uz sevi: „Jūs’ mute ko teiks, es uz sevi ņemu.“ Arī pēc notikuma „karaļmeita visu grib nest viena“. Taču tā ir tikai šķietama atbildība: ar to Gundega grib apmierināt tikai savu patību, jo tā izliekas varenāk. Faktiski šinī rotaļu lokā, kur izpaužas tikai personīgo untumu patvaļa, īsta atbildība zūd. Tā ir īpatnēja neatbildības sala, kur Gundegai ir patīkami būt centrā, noslēdzoties no dzīves nopietnības. Tā nu arī iznāk, ka Gundega, kas pati sev liekas brīva „kā putns gaisos“, Brusubārdas sūtnim vairāk liekas kā „jauna verdzene“, kas „ko teikt, ko neteikt, visu citiem prasa“, „kā lellīte, pie auklīņas ko rausta“ (15. lpp.).

Ar varenā Brusubārdas atraidīšanu un nozaīmošanu untumainās, rotaļīgi neatbildīgās un spītīgās skaistules fiktīvā varenībā, šķiet, ir sasniegusi augstāko lidojumu. Bet jo augstāk ceļas illūzijā, jo zemāk jāslīd īstenībā. Tā arī Brusubārdas sūtnis aizejot zobgalīgi liek princesei pasteigties izmest makšķeri: „varbūt kāds princītis vēl ieķersies!“ Te sākas Gundegas ceļš uz leju, kas vēl vairāk sakairina viņas slāpes pēc triumfa.

Un tiešām, sarīdītie suņi vēl nav apklusuši riet izraidīto varenā karaļa sūtni, kad „pēdējo vārdu“ lūgt pie Gundegas ierodas prinči dažādās krāsās: Sārtais, Dzeltenais, Baltais un Zilais. Krāsu izvēle jau nu būtu diezgan liela un nevarētu teikt, ka mūsu princesei krāsas nespēlētu nekādu lomu. Taču pāri

krāsu zaigam stāv viņas princesīgā patība. Kā nu pēc karaļa varētu apmierināties ar kādu princī vien! Tādu patības pazemojumu Gundega nespētu paciest. Viņa arī prinčus atraida tāpat ar zaimiem, kā Brusubārdi, iznerrojot turklāt tos ar kamoliņu un laimes kausu.

Īstenībā Gundegas ceļš iet vēl tālāk uz leju — pretim ubaga stāvoklim. Kad Gaŗzobju karalis, gribēdams lauzt Gundegas spītību un to sodīt, liek izsludināt, ka princesi Gundegu gūs par sievu pirmais, kas ies pār tiltu pils priekšā, „kaut ar’ pēdējais tas ubags būs“, tad Adaļa velti skubina tur iet prinčus. Pat vienkāršs puisis negrib princesi gūt, piezīmēdams:

„Papriekš tad jāiegādā glāžu skapis.“ (28. lpp.)

Tā kā Gundega zaudē nevien princeses spožumu, bet arī pūru, tad pār tiltu rodas tikai tāds gājējs, kas par pūru augstāk vērtē pašu cilvēku, pie kam Gundegas dziļākā būtība, kas slēpjas biezās patības plīvuros, vēl pati ir jāatplīvuro un jāatbrīvo. Tas ir ubags Māris, kas nebaidās ar Gundegu sākt dzīves startu pavisam no jauna. Gudri Māris netieši parāda Gundegai viņas stāvokli, ka pat ubags viņu negribētu ņemt par sievu, atbildēdams karalim, kas viņu aicina neaizmirst ņemt sievu līdzi:

„Ak kungs un ķēniņ,
Tev patik joks. Tu izsmej nabagu.
Man vienam grūti izvilkt dzīvību.
Kur vēl ar sievu?“ (30. lpp.)

Cik sāpīgi jājūt Gundegai: pat ubags viņu negrib! Vai Gundega grib ubagu? Nē! Taču nepielūdzamā dzīves loģika pirmo reizi spiež Gundegu skatīties nepieciešamībai acīs, kaut arī viņas patība ir notriekta viszemākā punktā. No princeses viņa kļuvusi par ubadzī!

3. *No patvaļas sprostā nepieciešamības sprostā*

„Bet mana ceļa gals vēl zilā tālē.“
(Māris.)

Cik dīvaina ir Gundegas dzīves dialektika! Kā putns, kam „gaisos brīva vaļa“, viņa bez mērķa un atbildības ir gribējusi lidot zilajā tālē, tiekdamās savu patību izplest līdz bezgalībai, bet faktiski tieši tamdēļ ir kritusi pārāk šaurā nepieciešamības sprostā. Jo stāvāk savā patībā viņa grib pacelties augšup, kļūdama pret visu pārējo akla, jo stāvāk arī viņa krīt lejup. Arī putns nespēj pilnīgi stāvus pacelties zilgmē, stāvus viņš spēj tikai zemē krist.

Te ļoti spilgti un reljefi izpaužas kailā patībā motīvētās spītības būtība. Patīgais spītnieks ar to ir raksturots, ka viņam pašam gribas nav: viņš pats nezina, ko grib, iekams nezina, ko cits kāds grib. Viņš prot atbildēt tikai tad, kad cits jau ņēmis stāvokli. Uz cita „jā“ tad viņš atbildēs ar „nē“, uz „nē“ ar „jā“, tā paužot patiesībā pilnīgu atkarību no citu gribas, tikai apgrieztā veidā. Tiekdamies absolūti valdīt par citu gribu, faktiski kļūst par vergu.

Arī Gundegai šķiet katra jā-sacīšana, katra cita gribas ievērošana ierobežojam viņas pašas gribu. Taču ar savu absolūto nē-sacīšanu, t. i. visu liedzot tikai tāpēc vien, ka arī citi tāpat grib, viņa sevi ierobežo un jau karaļa pilī padara sevi par „lellīti, pie aukliņas ko rausta“. Patības maldugunis bēg un gaist, ja pēc tām vien akli tiecas. Iznākums ir pretējs tieksmes mērķim.

Spītība un nē-sacīšana Gundegai liekas varenāka nekā jā-sacīšana. Tā nu, nokļūstot nē-sacīšanas burvju lokos, Gundega tiecas arvien augstāk, bet krīt arvien zemāk; tiecas kļūt neatkarīga un brīva, bet kļūst pilnīgi atkarīga no citiem; tiecas dzīves loku izvērst plašumā, bet faktiski panāk ārkārtīgu dzīves loka sašaurināšanos.

Ietinusies patības plīvuros, Gundega karaļa pilī dzīvoja sava varenuma illūzijā. Un tomēr cik šaurs

bija tas loks, kuŗā viņa ar savu patvaļu varēja pilnīgi triumfēt: tas ir viņas rotaļu biedreņu loks. Tur jāpie-skaita arī aukle Adaļa, kas princeses iegribas vien-mēr pildījusi. Tik šaurs ir princeses patvaļas sprosts, kas norobežots ar karaļa pils sētu un grāvi. Dzīves dialektika tagad Gundegu izmet ārpus dzimtenīgi tuvā patvaļas sprostā un iemet viņu nepieciešamības sprostā, kas viņai šķiet svešs un nemājīgs un vēl daudz šaurāks par patvaļas sprostū.

Kaut arī patvaļas sprostā iekšējā likumība veda Gundegu nepieciešamības sprostā un abi sprostā veidi izrietēja no viņas princesīgās patības, taču viņu objek-tīvais saturs ir dažāds. Šķiet, nepieciešamības sprosts tomēr slēpj sevī vairāk iespējamību. Pagaidām tuvāk nesalīdzināsim, tikai atzīmēsim, ka Gundega jūtas ta-gad izdzīta no paradīzes un izmesta tālā svešumā. Aiz muguras paliek un bailēs attālinās ro-taļu biedrenes un arī aukle. Pils vārti aizdarās, un tu-vojas tumša nakts. Nonākot strupcēļā, Gundegai viss jāsāk no jauna. Varbūt Māris, kam „ceļa gals vēl zilā tālē“, spēs arī Gundegu vest tālēs, ko viņa savā patvaļā nespēja sniegt.

4. *Nepieciešamības sprostā perspektīvas*

„Zvaigznes nāk pār debess tiltu.“
(Māris.)

Zaudējot paradīzi, dziļas pazemojuma un izdzītības jūtas pārņem Gundegu. Viņa jūtas pazemota un it kā bedrē mesta, kaut arī Gundegas bedres situācija ir citādi veidojusies nekā, piem., Raiņa Jāzepa bedres situācija. Kaut viņa ir bedrē mesta, tomēr viņas spītība ar to nav laužta. Taču velti viņa mēģina ar pa-celtām dūrēm skriet pret pils dzelzsvārtiem. Viņa ir nepieciešamības varā. Viņa zaudējusi visu, kas līdz šim bija licies vērtīgs.

Nāk virsū tumša, auksta un grūta nakts ar rītdienas neziņu. Taču Gundega savā bedrē nav pamesta likte-

nim viena. Ar viņu līdzī ir ubags Māris, tas vīrs, kas, pēc karaļa vārda, „nāk kā putns, nezināms no kuŗienes, un iet kā putns, nezināms uz kuŗieni.“ Un tomēr viņa gaita ir skaidra un noteikta. Tumšajā naktī šis tālēs gājējs redz „zvaigznes nākam pār debess tiltu“ un grib tās rādīt arī Gundegai. Ubags Māris grib it kā rādīt Gudagai, ka šinī bedrē, kur Gundega ir mesta, šinī tumšajā neziņas naktī aiz pils vārtiem, pirmo reizi sāk atvērties īstais plašums, pati zvaigžņu bezgalība. Mēģinot it kā izvērst bedres sienas, Māris jau sākumā liek nojaukt, ka Gundega kādreiz dziļā priekā smiesies jaunus smieklus, kādus tā agrāk nekad nav smējusies. Māris saka:

„Plašums vērsies liepu lejā,
 Citas acis smiesies sejā.“ (32. lpp.)

Vai šinī nepieciešamības šaurē, pārejot pār tiltu pils grāvā, neatveras jaunas perspektīvas? Vai jēdzieni neapgrīezas? Vai šī jaunā plašuma priekšā agrākā dzīve neliksies smacīga bedre? Vai jaunās bedres plašums neaicina pretī brīnumu pilnai bezgalībai? Līdz ar atverošās bezgalības aicinājumiem arī Māris divkārt aicina Gundegu brīnišķīgiem vārdiem jaunās dzīvesgaitās:

„Zvaigznes nāk pār debess tiltu,
 Rāda uguntiņu siltu;
 Meži, meži vēstis raida:
 Brīnumi tur stāv un gaida.“ (32. lpp.)

Kā Gundega reaģē? Aukstums un izsalkums gan spiež viņu pieņemt no Māra segu un balto ubaga tarbu, bet pret zvaigžņu mirdzumu un zilo bezgalību viņa paliek akla. Vēl pasaule ar saviem brīnumiem viņu neaicina, nevilina, bet runā ar saviem negatīviem aicinājumraksturiem. Vēl Gundegai skats smelgās vērsas atpakaļ uz pils tiltu, nevis uz tālo „debess tiltu“. Tālo zvaigžņu mirdzumu apbrīnot Gundega vēl nav mācījusies, kas līdz šim apbrīnojusi tikai savu skaistumu. Vai tagad viņas skaistumam vairs kāda nozīme? Tagad pazemotās patības sāpēs zvaigžņu mirdzumu Gundegai dzēš baltās ubaga tarbas savādašs spīdums. Viņai ir

kauns no baltās ubaga tarbas — šis kauns ir rūgts kā pati nāve.

Gundega savā varenības illūzijā bija iedomājusies, ka viņa ir pārāka un labāka par tiem, kam jānes ubaga tarba. Viņa nav sapratusi un izjutusi, ka pat visvarenākais cilvēks pēc būtības ir tikai ubaga tarbas nesējs. Piemirsdama visiem cilvēkiem kopējo pamatbedrību, viņa ir nonākusi izolācijas vientulībā. No šejienes izriet viņas izdzītības jūtas, un princesīgās patības malds vēl neļauj viņai tuvojties tālēs gājējam ubagam Mārim, kā cilvēks tuvojas cilvēkam.

Vislielākā pretestība, kas neļauj Gundegai atvērties jaunām vērtībām, izriet no patības. Visaugstākā patības tornī viņas skatam nav perspektīvas, jo viņas skatu dara aklu patības zvīņas, kas veidojušās ilgajos bērnības un jaunības gados. Taču Gundega vēl ir jauna. Vērosim un gaidīsim, vai neradīsies vareni spēki, kas šo patības torni sagrauj? Nepietiek ārēji lauzt spītību un izmest pazemojumā, patības mūri jāsgrauj arī iekšēji, lai patības vietā rastos mīla. Citādi tad neapmiglotam un brīvam skatam atvērsies cilvēks, dzīve, pasaule. Tad arī beidzot:

„Grūtums birs kā pērnā lapa,
Saule smieklus cels no kapa.“ (32. lpp.)

II. Gundega ciešanu un mīlas krustugunis

1. Jaunā dzīves situācija

Gundegas patīgā bezperspektīvas princesība dzīves iespējamības ārkārtīgi sašaurināja, izmetot beidzot princesi dzīves plašumā. Taču šis plašums Gundegas izjūtā saistās ar zemumu, un šī zemuma apziņa padara viņu sākumā aklu pret plašumu un arī dziļumu. Viņai ir tikai viena izjūta: viņa ir ubaga sieva, padzīta, pazemota, kam karalis pūrā nav atstājis ne adatiņu.

Ārēji šī situācija, kā minēts, var atgādināt Jāzepa situāciju, ko brāļi ar zaimiem met bedrē un pārdod

prom no dzimtenes. Arī Gundega zaudē savu dzimteni, un tēvs ar māsām vēlas, lai „zustu viņas pēdas“. Taču būtība ir pretēja. Jāzepu bedrē ved brāļu mīla un sapņi, un tikai pazemotā mīla spiež viņu vērsties savā patībā (sal. autora „Mīlas problēmas ģenija prizmā“). Gundegas ceļš bedrē, turpretim, izriet no tīrās patības iekšējās likumības, un tikai savā šķietamajā bedrē pirmo reizi viņā kā brīnums mostas mīla un sapņi. Jāzepam bedre aizlauza radošo patību un darba sapņus, Gundegai, turpretim, nepieciešamības bedrē pirmo reizi rodas iespēja vingrināties radošā darbā un izjust beidzot to dziļo prieku, ko sniedz darba uzvaras. Katra no abām bedrēm ir nevien citādi motivēta, bet arī veids un iespējamības ir citādas. Jāzēpa bedre ar savu šauro un tumšo dziļumu, iznīcinot darba sapņus, ved pretim iznīcībai, Gundegas bedres sienas ir bezveidīgi netveramas, tās izplešas tālēs un ved pretim daudzveidīgajai un bezgalīgajai dzīvei un pasaulei.

Sākumā Gundega asi izjūt savu bedri, sava personālā līmeņa nullpunktu, un viņai jāiet ciešanu ceļš. Arī šinī patības nullpunktā un nepieciešamības sprostā tomēr Gundegai vēl ir vairāk iespējamības. Pirmkārt, viņa varētu turpināt patības līniju un, tiecoties pēc pēdējā fiktīvā triumfa par saviem pazemotājiem un likteni, pati pazust izmisuma akā. Otrkārt, viņa varēja nepieciešamības sprostā sastingt trulā vienaldzībā, „samierinādamās“ ar likteni. Trešā iespējamība — jauns starts dzīvē, pašai pārtopot saskaņā ar jaunām dzīves perspektīvām. Gundega iet pēdējo ceļu. Viņā iemīt zināma vēl nedragāta dzīves pirmā rosmē, kas ļauj viņai atsperties un sākt jaunu gaitu. Viņa nav savā patībā galīgi sastingusi, bet pauž ļoti dziļu iekšējo rezonanci, kā to ļoti pareizi atzīmē Z. Mauriņa savā darbā par A. Brigaderi (Baltais ceļš, 127. lpp.). Z. Mauriņa saka: „Gundegas iekšienē ir kokle, kas visām stīgām skan tikai pareiza spēlētāja rokās. Pamazītnēji viņa izaug no strautaini pārgalvīgās, sava skais-

tuma izlutinātās meitenes par sievieti sapratēju un mīlētāju.“ — Mums jāpiezīmē vēl, ka „pareiza spēlētāja“ rokās šīs kokles skaņas būtu bijušas pareizas un īstas jau no paša sākuma un Gundegai nebūtu jāiet tik lielas ciešanās.

Kādas ir Gundegas ciešanas? Tās izpaužas daudzkrāsainā ciešanu vijā. Pirmkārt, tās ir tīri fiziskās ciešanas, kas saistās ar nabadzības un trūkuma postu; jācieš aukstums, izsalkums, slāpes, neērtības; jāapmierinās ar putru un ubaga segu. Agrāk viņa tādas grūtības nav pazinusi. Otrkārt, jācieš darba smagums. Viņa ir paradusi, ka viss gatavā veidā it kā pats no sevis krīt viņai rokās. Viņa nekad nav izjutusi, ka arī no viņas varētu ko prasīt. Te nu nepieciešamības sprostā, lai nodrošinātu eksistenci, pirmo reizi pašai jātiek galā ar darba grūtībām. Un nepieciešamības Žņaudzējs ir sevišķi nežēlīgs. Viņš visus avotus noslēdzis „zem velna vākiem“. Garais un grūtais darba ceļš Gundegai bieži vien ir velts. Saprotams, neparastās darba grūtības sagādā Gundegai sākumā ciešanas. Tomēr grūtības ir nepieciešamas rakstura pareizai veidošanai un, ja šīs apstākļi nebūtu nokavēts Gundegas bērnībā, tad darbs nekad viņai nevērstos ciešanās. Taču arī tagad darbs, arī fiziskais darbs, ar laiku zaudē ciešanu raksturu, jo:

„Daudz staigāts ceļš kļūst viegli minams,
Grūt' darāms darbs kļūst mīļš un zināms.“ (35. lpp.)
(Māris.)

Visdziļākās tomēr, treškārt, Gundegai ir patības ciešanas, pazemojuma un kauna sāpes. Sakāpinātās patības fiasko liek viņai visvairāk ciest. Arī darba smagums un trūkums rada ciešanas ne tik daudz paši par sevi, bet kā patības pazemojums, kas atgādina vienmēr zemuma stāvokli. Patības sāpes ir garīgas ciešanas, taču ne par kādām objektīvām vērtībām, bet par savas patības fiasko. Atkarībā no situācijām šīs patības ciešanas savukārt izpaužas dažādās niansēs. Pie tam arī vēl ārpus pils vārtiem Gundegai pazemo-

juma situācijas kļūst arvien smagākas. Ja sākumā cieš kaunu un pazemojumu kā ubadze meža vientuļībā savā eksistences darbā, tad vēlāk viņai līdz ar Māri jādodas tirgus drūzmā un jānes kauns plašā sabiedrībā; beidzot viņa dodas uz karaļa Brusubārdas pili, kur jārāda savs kauns un pazemojums tiem, kurus viņa pati pazemojusi (Brusubārdam), un arī tiem, kas viņu pazemojusi (tēvam un māsām).

Kā varēja Gundega izciest šo pazemojuma ciešanu kāpinājumu? Te jāievēro, ka līdztekus ciešanu vijai un pieaugumam Gundegā plaukst un veidojas jauns, varens spēks — mīla, kas liek pārvarēt patības sāpes, beidzot sagrauj pašu patību. Te vislielākā loma ir Māra personībai, kuŗas garīgā veidola atklāsme Gundegas dzīvē ir notikums.

Māris pēc rakstura struktūras ir tieši pretējs Gundegai. Ja Gundega pauž tikai triumfējošo patību, tad Māris — tikai mīlu, izslēdzot savā izturēšanās veidā visus patības un patvaļas motīvus. Kādi būtu īsumā Māra zīmīgākie vilcieni?

Māris ir vērtību radītājs — ar mīlu viņš apvieno radošo patību, pretēji Gundegas triumfējošai patībai. Māris ir podnieks. Gundegai, protams, tas ir šausmīgs vārds, bet pēc būtības šis darbs, kur radošais gars no bezveida māla masas veido visdažādākās formas, pauž radošo patību vispilnīgākā veidā. Kā īsts veidotājs mākslinieks viņš veido traukus, kas nevien derīgi, bet arī aistētiski skaisti, tos dažādiem rakstiem izgreznodams. Gundegai arī patīk Māra darbs. Māris kā radoša personība jau ar savu piemēru vien varēja Gundegai atvieglināt pāreju no triumfējošās patības radošā patībā, taču vēl lielāku virtuozitāti nekā trauku veidošanā no māla šis mākslinieks pauž cilvēka rakstura un dvēseles dzīves veidošanā, kur katram iespējams daudz mācīties.

Māris tālāk ir īsts varonis. Kad citi glēvi vairās, tad Māris ir vienīgais, kas uzņemas cīņu gan

51-9.286

ar Žņaudzēju, gan ar Melno burvi. Tā ir bezpatības varonība, jo Māris necinās, lai personīgi triumfētu, bet gan lai dzīvi atbrīvotu un celtu visai sabiedrībai par svētību, kaut arī pašu viņu tamdēļ grib mest tirgus pūlis atvarā. Te Gundegai bija iespējams vērot, ka spēks un varonība var izpausties arī bez patības.

Māris ir arī līdzcietības paudējs dzīvē. Viņš visiem palīdz. Kad Gundega negrib dot ganu meitenei Sniedzei no putras, Māris atdod tai savu daļu. Gundega kurn un zobojas par „smalkā ubaga žēlastību”: „Nav pats vēl ēdis, citus žēlo.” Tāpat tirgū Māris atdod dienas peļņu diviem ķildīgiem ubagiem, kas zaudējuši locekļus. Gundega sašutusi, ka „viens ubags otru balsta”, bet Māris mierīgi aizrāda uz „mūžīgo likumu”: „Kam ir, tam jādod tam, kam nav.” Ar šādu izturēšanos Māris pauž nevien dziļas kopības jūtas, bet arī rāda Gundegai, kas liekas tik nelaimīga, ka ir arī vēl par viņiem nelaimīgāki cilvēki, kam viņi var palīdzēt. Dvēseles dziļumos tādi fakti Gundegai droši vien liek izraisīties jaunām ieskaņām.

Beidzot, Māris ir dziļš un īsts mīlētājs, kas prot izšķilt mīlas dzirkstis arī Gundegā un pēdēji pilnīgi izkausēt viņas patību. Savā attieksmē pret Gundegu Māris patību pilnīgi izslēdz un gudri liek runāt lietām pašām. Tādā veidā dzīves loģika kļūst saprotama arī Gundegai. Visvairāk par to, cik pareizi veidots kāda cilvēka raksturs, var spriest pēc tā, vai viņš otrā cilvēkā izraisa un kāpina mīlu vai patību? Māris, izslēgdams patību, nekad nevērsdamies pret Gundegu tieši un ar varu, nekad nekāpina Gundegas patību, bet gan beidzot liek mīlai aust. Māris ir indirektās metodes virtuōzs, smalkjūtīgi ļaudams runāt pašām lietām. Katrs var viegli iedomāties, kā būtu izveidojušās Māra un Gundegas attiecības, ja Māris būtu tāpat centrēts patībā kā Gundega? Vai Gundegas patība tad arī pārvērstos mīlā? Tādā gadījumā viņi tikai negatīvā burvju lokā kāpinātu viens otra patību un abi būtu nelaimīgi. Ja

Māris būtu mēģinājis gudri pamācīt vai ar varu spiest Gundegu iekšēji pārveidoties, tad viņš Gundegu būtu iedzinis tikai vēl dziļāk spītībā, viņa būtu sastingusi bezperspektīvas princesībā. Viņa drīzāk ietu nāvē, nekā iesāktu pati no sevis pārveidoties. Negatīvais loks nekad nevērstos pozitīvā. Māris, turpretim, vienmēr, kad Gundega sapinas patības mezglos, ir gudrs zelta tiltu metējs, lai Gundegai atvieglotu atkāpšanos no patības bez rūgtuma un jauna pazemojuma.

Tā nu Gundegai viņas bedrē bez ciešanām sāk atklāties Māra mīla un garīgā seja. Tas ir ārkārtīgi svarīgs faktors Gundegas iekšējās pārvērtībās. Pavērosimies, kā jaunā situācija ar šiem pavisam jaunajiem faktoriem Gundegas dzīvē sāk atbalsoties „kokles” skaņās princeses iekšienē.

2. Pavasara ieskaņas un pirmā uzvara

„Arvien tu pēdējo smeltni smelsi,
Līdz pati kā avots klintis šķelsi,
Līdz pati kā jauna druva zelsi.”
(Māris.)

Ir atnācis pavasaris ar jaunām ziedu cerībām. Dziļā mežā pie pussagruvušas būdas mīt un darbojas Māris un Gundega: ubags un ubadze. Pārāk zemajai, pa pusei zemē iegrimušajai un nez' kā pamestajai būdīnai gan viena pati actiņa — mazs lodziņš, bet paspārnē pie sienas uz plaukta izlikto dažādo trauku daiļums sacenšas ar tuvākās dabas — klinšainā uzkalna un gravas — skaistumu. Tur pie klints pakājes virs ugunskura katlā vārās putra, lai remdētu izsalkumu.

Cik laimīga būtu Ibsena *Solveiga*, ja viņas „mīlais zēns”, pasaulē klistošais Pērs Gints, būtu līdz ar viņu kopējā darbā vientuļā meža būdā! Brigaderes Gundega, turpretim, pret Māri vēl ir pilna īgnuma, kvēlojošas spītības. Taču tāpat kā lielais mežrožu krūms, vidū starp būdu un ugunskuru, ar savām „jaunajām sarkanbrūnajām lapām” ilgojas plaukt un zie-

dēt, tā arī Gundegā, šķiet, dīgst jaunas jūtas, mostas mīlas ieskaņas, kas patības ledum grib spraukties cauri.

Asprātīgi prot pieskarties Gundegas „iekšējai koklei“ vienkāršā, dzīvespriecīgā, attapīgā un dziļu kopības jūtu apgarotā ganumeitene Sniedze, kas tieši kā sieviete lielā mērā sekmē Gundegas patības sairšanu un mīlas kristalizēšanos. Sniedze aizkaņ Gundegas sāpīgāko jautājumu — par skaistumu. Sniedze brīnišķīgos salīdzinājumos un pretstatos ar skaistām dabas ainām Gundegai liek saprast, ka viņas rūgtums, spītība un kvēlās dusmas tikai liek bālēt, rietēt un zust viņas „saules dienas“ skaistumam. Tā Sniedze, piem., jautā:

„Vai tu kā meža ezers esi,
Kas rāda zilās debess lejas
Un tumšās mežozolu sejas?
Vai tu kā saulains sarmas rīts,
Ik zars kā sārtos ziedos tric?“ (42. lpp.)

Līdz ar to Sniedze liek nojaust, ka ir vēl kāds lielāks skaistums pār ārējo vien, kas ārējo skaistumu apgaro un arī ilgāk saglabā. Netieši, šķiet, Sniedze pati pauž šo lielāko skaistumu. Sniedze atļaujas pat piezīmēt: „Neesi jau diez' cik skaista!“ Ir pārāk saprotami, ka Gundega par to ļoti uztraucas un atceras bijušos laikus: „Es — daiļā princese Gundega, mana tēva valstī visdaiļākā.“ Bet mūs gan var pārsteigt Gundegas nostāšanās Māra aizstāves lomā. Kad Gundega izsakās par Māri, ka „neesot jau vis tik ļauns, tikai kauns gan esot no tāda, esot neglīts“, tad Sniedze asprātīgi kāpina Māra neglītuma novērtējumu: „Hu! Vēl neglītāks par neglītu!“ Kā tagad ieskanas Gundegas kokle? Vai turpinās savu pirmo skaņu un skanēs Sniedzei līdzī? Gundega jau kā nē-sacītāja var uz Sniedzes „jā“ atbildēt tikai ar „nē“. Un tiešām, Gundega, piepeši pārmainījusies un kaisdama, nostājas Māra pusē:

„Tu mulķe skuķe, kas tev daļas?
Vai tam kā ākstam posties vaļas!“ (43. lpp.)

Tā Sniedze ļoti smalkā veidā Gundegai ar viņas nē-sacīšanas paņēmieni izraisa dziļākas kopības apliecinājumu ar Māri. Ja Sniedzei tur nav daļas („kas tev daļas?“), tad Gundegai jau, acīmredzot, tur ir „kāda daļa“. Izpaužas jau it kā kopēja fronte starp Gundegu un Māri. Te ir pirmā mīlas ieskaņa.

Šī vēl dziļi slēptā un vēl maz apjaustā kopība ir veidojusies grūtā kopējā darbā. Viņa arī it kā grib līdzsvarot Māra ārējā glītuma trūkumu ar viņa glīto un smalko darbu, to cildinot: „Bet kas tik smalku darbu ciena?“ Taču Gundega te izpaustās jūtas atkal slēpj un liedz, līdz ko uz to aizrāda Sniedze.

Tā klusi un smalki iesākas Gundegas dvēselē iekšējas šūpas starp patību un mīlu, un šo šūpu vēzieni kļūst arvien stiprāki un īpatnējāki. Te neizpaužas vairs tikai princeses graži vien, kad tā tīrās patības lokā „ar vienu aci raud, ar otru smejas“, bet gan Gundega sāk jau iekšēji sašķelties starp patību un mīlu. Mīla mostas un apdraud pašu patību, tāpēc mīrkli vēlāk atkal apdraudētā patība sacēlas pret mīlu.

Pašreiz gan, kā minēts, ir pavasaris, bet šis ir drūms pavasaris, jo „viss kalst un nīkst“ un „puķu galvas neziedējušas likst“.

Melnā burvja līgtais kalps Žņaudzējs „dzīvības un akas posta“. Avoti, akas, upes ir sausi. Trūkst parastā pavasara krāšņuma. Mārim un Gundegai arī darbs kļūst grūtāks — trūkst mālu mīcīšanai ūdens un tālās smeltnēs tas ir jāmeklē, bieži velti... Vai tik drūms un smags pavasaris varētu izraisīt un izplaucēt mīlas ziedus?

Bez tam viss visapkārt kairina Gundegas patību. Kad Gundega Mārim jautā, „kā ir šie tīrumi un pļavas“, liči un gravas, pilsētas ar augstiem vaļņiem, „zilā jūra tur aiz kalniem“, viņa dabū tikai vienu atbildi: karaļa Brusubārdas. Gundegai ik mīrkli jāapzinās:

viņa ir tikai u b a d z e tur, kur viņa bija aicināta kļūt par karalieni. Ar suņiem viņa savu laimi ir aizrīdījusi. Tāpēc viņa pauž īgnu prātu:

„Man prieks par to, kaut viss tik drīzāk nīktu,
Kaut akās pēd'jais, pēd'jais piliens sīktu!“ (47. lpp.)

Un tomēr, „kad nakts vistumšākā, aust dienas mala“. Varbūt, šis drūmais pavasaris ar izžuvušajiem avotiem tieši lika atvērties Gundegas sirds avotam. Māris uzņemās varonīgi cīņu ar Žņaudzēju ar paša spēku vien, lai beidzot atbrīvotu avotus un sniegtu veldzi visai zemei, bet paša spēku vien par maz. Lai Māris spētu raisīt visus avotus, papriekšu jāatvešas vienam avotam. Mārim gurstot šajā cīņā vajaga „tik vienu malku no avota, kas kluss kā nakts un dzidrs kā saule kalnā rakts no Dieva, grodus klintis sedz un tikai Dieva acs to redz“ (53. lpp.). Kas ies pēc šī „viena malka“? Gājējam te cita dēļ jāuzņemās vēl jaunas grūtības un ciešanas, jo jāiet ir pāri o d ž u p u r v a m. Pēdējā brīdī šinī grūtajā ceļā dodas Gundega, lai Mārim sagādātu uzvaru. Zils b a l o d i s ar ugunīgiem spārniem lido papriekšu un šķīr Gundegai ceļu un gaismu met. Mīla Gundegā ir uzvarējusi un Māris, ejot no jauna cīņā, var teikt: „Ar mani mīlestības vara!“ Ar atņemto burvju zizli Māris atbuŗ ūdens dzīslu“, un „vaļā rauti ir akas un strauti“. Kas te ir guvis uzvaru? Ne Māris vien, nedz Gundega vien! Tā ir Māŗa un Gundegas kopēja uzvara. Un Gundegai šī kopējā uzvara ir divkāŗŗa uzvara. Viņa ir līd z d a l ī b n i e c e triumfā par Žņaudzēju un pozitīvā dzīves celŗanā, ka tagad atkal visas „druvas dzeŗas no rāsas traukiem“. Tas ir pirmais reālais triumfs Gundegas dzīvē, kur triumfējoŗā patība ar tieksmēm pēc illūzijām ir pilnīgi izslēgta. Otrkāŗt, tā ir Gundegas uzvara par sevi, jeb pareizāŗ sakot mīlas uzvara par patību. Arī viņā, ŗķiet, mīla, kas pilīte pie pilītes krājusies, tagad „sīt vilni“. Ejot talkā Māŗim, viņa arī Brusubāŗdas tīrumiem un pļavām izdarījusi pakalpojumu.

Šī pirmā Gundegas uzvara, kur mīla un pašai dziedība liek uzņemties jaunas ciešanas gājienā pār odžu purvu, dod viņai iespēju pirmo reizi dzīvē apzināties savu pozitīvo radītājas lomu un celties augšup ar cilvēkmīlā noenkurotu pašas darbu. Kaut tā pagaidām ir tikai pirmā uzvara, bet tā nevar izgaist bez tālākas ietekmes princeses rakstura struktūrā. Kad patība Gundegā no jauna salsiesies — un tas droši notiks — tad tomēr šo uzvaru par nebijušu izdzēst nebūs iespējams.

Pirmo reizi arī pāri mirkļa iegribām un patvaļai Gundegai rodas apziņa par tālāku mērķi. Ja agrāk viņa gribēja būt brīva kā putns bezmērķa lidās, tad tagad viņu pašu pretim mērķim uz „klusu avotu“ vada zilais balodis ar ugunīgiem spārnieniem, bet pati brien pa odžu purvu.

Vēl vairāk — nevien mīlētāja, cīnītāja, tālēs gājēja ir kļuvusi Gundega. Pirmo reizi dzīvē viņa kļūst arī sapņotāja. Nogurumā pēc gūtās uzvaras atkritot zem rožu krūma uz cisām, kaut gan no iepriekšējā gājiena vēl rēgojas „odzes“, tomēr notikušā brīnuma pilna viņa sāk sapņot par Māri, it kā savu daļu šai brīnumā piemirsdama. Māra bez patības varonība paceļ viņu Gundegas acīs karaliskā lielumā:

„Kur nebij nekā, tur visu dot,
Tā karalis tik var aplaimot!..

— — — — —
Tik dižens, liels. Tāds cēls! —
Un tā kā uguns bij tam skatos!

Un zelts... nudien... zelts bij tam matos!“ (63. lpp.)

Gundega grib „tik vienu aci — — paņemt... miega!“ Šai īsajā, bet smaržainajā un liegajā miegā Māra tēls viņai „dzīvi ar sapni jauc“: Kaut Māris būtu mans Brusubārda!

Pēc īsā miega Māris pateicas par grūtā ceļa iešanu, bet Gundega lepnī atbild: „To gājusi priekš katra būtu.“ Ja arī Gundega, it kā liedzot savu mīlu pret Māri, tā apgalvo, arī tad tas būtu pavisam jauns notikums

Gundegas dzīvē, jo līdz šim cita dēļ viņa soli nebija spērusi. Zināmā nozīmē tāds apgalvojums izteiktu pat vairāk, jo laikam tik tālu vēl Gundega gan nebūs, ka spētu kuŗa katra dēļ uzņemties grūtības un riskēt ar dzīvību.

Istais pavasaris ar paliem, smaržām un sapņiem — ar varenību un liegumu — kā laukos, tā Gundegas dvēselē tikai tagad, šķiet, ir ieradies. Bet ilgi palikt pavasara sapņos Mārim un Gundegai nav ļauts, jo dzīves nepieciešamība spiež viņus jau rītdien agri doties uz tirgu. Vai Gundegas jaunā mīla izturēs tirgus pārbaudījumu?

3. *Parbaudījumi dzīves burzmā*

„Laistās kā sudrabi, laistās kā zelti!
Viss pa pusvelti, viss pa pusvelti.
Sanāk, sanāk uz manu telti.“

Vientuļā meža būdā mīlas avots Gundegas dvēselē jau bija sitis vilni. Taču dzīve pēc būtības ir sabiedriskā parādība un spiež arī Māri ar Gundegu iet sabiedrībā, vest skaistos traukus tirgū. Ne mirkli nedrīkst piemirst, ka cilvēka patība, personālā augšup-tieksme, ir sevišķi jūtīga sabiedrībā, asi un jūtīgi reaģējot uz personālā līmeņa svārstībām. Te var tāpēc sagaidīt, ka vēzieni šūpās starp patību un mīlu būs Gundegas pārdzīvojumos un izturēšanās veidā sevišķi spēcīgi un bangaini. Katrā ziņā tirgus ir bīstama pārbaudījumu situācija tādām raksturam kā Gundega, jo uz katra soļa tur draud patības aizvainojumi. Vai viņas mīla izturēs šo pārbaudījumu? Māris, acīmredzot, pēc iepriekšējās dienas uzvaras par to ir pārliecināts.

Nenāk jau Gundega tirgū kā karaliene, kuŗas priekšā viss tirgus bijīgi liektos, nedz kā ziņkārīga princese, lai vērotu raibo drūzmu, nedz arī kā bagāta pircēja, lai gūtu mantas, ko no visām pusēm piedāvā „pa pusvelti, pa pusvelti“. Nevar spēlēt Gundega agrāk tik parasto titullomu te tirgū, kur vairāk ir tikai an-

sambļa lomas. Pat pēdējo nākas grūti uzturēt. Neviens nepiegrīez vērību ne viņas pašas, nedz krūžu, podu un bļodu skaistumam. Viņa visiem ir par traucējumu, par kāju pameslu, ko citi bīda, stumda, grūsta, lamā un pazemo. Viņa esot „kā mucā audzināta“. Ar grūtībām izdodas viņai nomalē ar rateļiem atrast „savu vietu“.

Cik sāpīgi bija Gundegai jāizjūt kontrasts starp pagātni un tagadni! Toreiz, kad viņa pati nekā nedarīja un nekādas vērtības neradīja, visi viņu apbrīnoja un slavēja viņas skaistumu. Tagad turpretim, kad viņa pašas radītās vērtības ved tirgū, viņa sastop tik nievas un zaimus. Velti viņa atceras zaudēto princisību: „Es gāju mirdzēdama tā kā diena. Un kad es saucu, klusums brīnējās“ (73. lpp.). Tagad viņa ir tikai ubadze starp līdzīgiem, un pat Sniedze, dodama pēperkokū, sadala to divās daļās starp Gundegu un Aklo ubagu, paužot reizē savu labo sirdi, bet arī kairinot Gundegas patību.

Kā reaģē Gundega? Viņa jūtas kā bedrē un asi pārdzīvo zemuma jūtas. Viņu pazemo tie, kuŗus viņa savā skaistules iedomībā no augstā patības torņa bija šķī-tusi pārāk sīkus un nesaredzamus. Pazemotā un sa-kairinātā patība taustās pēc reāla vai fiktīva triumfa. Reāli triumfēt pār tirgus drūzmu nav iespējams. To viņa pati atzīst: „Ak, kā tie man rieb. — Es samītu tos — ak, tik spēka nav — —“

Gundega iet fiktīvā triumfa ceļu. Viņa ne-vēršas vis pret daudzgalvaino tirgus drūzmu, bet pret gandrīz vienīgo tuvcilvēku šinī drūzmā, pret vakardienas sapņu tēlu — Māri. Ar to Gundega vēršas arī pret mīlu sevī un vakardienas mīlas va-ronību. Un tiešām, kas ir bīstamāka Gundegas patībai: mīla vai tirgus drūzma? Neapšaubāmi mīla, jo tirgus drūzma patību tikai pazemo, bet mīla var to pavisam iznīcināt. Mīla var viņu saistīt ar ubagu un padarīt pašreizējo patības zemumu par mūžīgu, neliekot to vairs pat izjust.

Sarunā ar Sniedzi Gundega Māra vakardienas darbu — cīņu ar Žņaudzēju un avotu atvēršanu — apzīmē par burvību un mānīšanu un pašu Māri, dūres kratīdama, izsauc tirgū par „blēdi, krāpnieku, acumānītāju“. Faktiski ar tādu apgalvojumu Gundega pati kļūst par „krāpnieci“ un „acumānītāju“. Te izpaužas vareņākā samocītās patības sashiešanās pret mīlu, lai to pilnīgi izravētu. Iekšējā cīņa starp patību un mīlu savos vēzienos ir sasniegusi tādu pakāpi, ka iziet uz ārieni un ierauj savos lokos visu apkārtni, visu tirgu. Līdz ar to Gundega to tirgus drūzmu, kas pazemojusi viņas patību, tagad it kā aicina palīgā cīņā pret viņas mīlu un Māri, kas ar savu būtni viņā šo mīlu modinājis. Vēl vairāk — vai ar to sētmalē nostumtā princese neatgūst tirgus drūzmā kaut īsu laiku uz manības centra vietu, kas viņai agrāk tik parasta bija? Un vai viņa nekļūst par varoni, it kā atsedzot tirgus drūzmai maldus un vedot pie patiesības? Tas arī ir stiprākais izaicinājums Mārim, lai viņš palīdzētu iznīcināt Gundegā mīlu, ko pats bija modinājis.

Un tomēr mīla uzvar — abos, kā Gundegā, tā arī Mārī. Kad tirgus drūzma, Gundegas vārdu pamudināta, taisās Mārim uzbrukt, tad atkal Gundegā mīlas skaņa pārskan patību. Viņa atkal, krītot ar sevi pret runā, norāj tirgus drūzmu: „Ko? Ko jūs gribat darīt, trakie jūs! Tam uzbrukt! Viņam! Vai vakardienas jūs vairs neatminat! Kad bads un mēris žņaudza jūsu sētas? Kam bija drosme, kam bij prāts un spēks? Vai jums? Ho, ha! — Bet nu jūs ceļat galvas! Nu, kad asinis caur dzīslām tek un avoti caur zemi —“ (73. lpp.).

Patiesībā jau Gundega ar nekrietno apmelojumu bija gribējusi nevien aizmirst, bet pilnīgi iznīcināt vakardienu, taču velti — vakardiena, izrādās, viņā vēl dzīva.

Un Māris? Arī Mārim Gundegas izturēšanās ir visasākais un visbīstamākais pārbaudījums. Kā mēs ar lasītāju reaģētu, ja mūs kāds par krietnu un nesav-

tīgu darbu nosauktu par „blēdi, krāpnieku, acumānītāju“? Vai arī tikpat mierīgi kā Māris, kas, neuztraukdamies par savu prestižu, paskaidro un noskaidro Gundegai: „Es domāju, ka sirds tev rožu dārzs, bet mēle ērkšķu siena. Kad ļausi reiz tu rozēm pāri ziedēt? Sirds tevi vadīja caur odžu purvu. Kas darīts, paliek darīts. Viens darbs mūs vienoja un cēla.“ (79. lpp.)

Kuŗu skaņu ar tādu noskaidrojošu nepretošanās pieeju Māris Gundegā stiprina: patību vai mīlu? Taču, šķiet, mīlu, kaut arī pat tad vēl Gundega asi reaģē. Kas iznāktu, ja Māris šinī spriegā situācijā reaģētu ar tādu pašu patības aktu kā Gundega?! Tikai paša patības izslēgšana dod iespēju pārvarēt Gundegas patību.

Tā Māris mīlas pārbaudījumu lieliski iztur. Viņš pārāk labi saprot šo Gundegas izmisuma soli, viņas gribu, lai Māris pats, pieņemot izaicinājumu, palīdzētu triumfēt viņā patībai. Varenā mierā viņš lietišķi noskaidro un palīdz saprast Gundegai viņas pašas iekšējo stāvokli:

„Tu esi tā kā vidū lauhti zvani
Un kā no diviem gabaliem tu skani;
Tev dusmas lauku, moka māju pilda,
Tu pate nemiers būsi sev un ķilda,
Līdz divi gabali viens vesels klūs
Un griba — jūtas, jūtas — griba būs.“ (79. lpp.)

Gundega paliek viena pie traukiem dziļās pārdomās. Cik bagātas skaņu nianšes Gundegas iekšējā koklē izraisa miera, mīlas un paļāvības pilnie Māŗa vārdi! Naids to nekad nespētu! Nevis tirgus mutuļos, bet iekšējā klusumā aizmirsdamās, Gundega iekšēji cīnās. Gan klusi, bet spēcīgi te ir vēzieni šūpās starp mīlu un naidu (patību). Ar naidu sākas, vidū ieskanas mīla, un ar naidu beidzas. Sekojot Māŗa vārdiem, viņa grib „skanēt kā viena gabala“. Bet kā? „Es nīdīšu! — Es nīstu jau, es nīstu. Šo stāvu riebiņo, šis likās kājas, šis acis, kas drīz vilkacis, drīz zvaigznes u. t. t.“ Ievērosim: „drīz vilkacis, drīz zvaigznes“! Viņa

grib atklāti paust naidu, viņai nav bailes kā tirgus verģiem, kas „aiz muguras tik vīksta dūres, bet priekšā plok pie zemes“. Jā, tiešām, ar Gundegu ir otrādi: priekšā gan viņa vīksta dūres, bet aiz muguras dziļākā mīlā „plok pie zemes“.

Te piepeši — visa asā apņemšanās nīst izgaist lieģā un brīnišķā sapnī, kur runā atmiņas par vakardienu, kas dzīva, par kopēji veikto darbu un uzvaru, kui Gundega pirmo reizi triumfēja nevis kā princese, bet kā darītāja, kā mīlētāja, kā ziedotājās. Otrreiz (un šoreiz tieši tirgus drūzmā) Gundega kļūst sapņotāja. „Viegla, glezna, baltu, caurspīdīgu, pārlotu tērpu, pārļu vainadziņu galvā“ paceļas viņas priekšā Rasulīte, avota dvēselīte, ko vēl vakar kopā ar Māri Gundega bija atbrīvojusi. Šo atbrīvotā avota dvēselīti taču viņa ir gribējusi aizmirst un no tās atteikties. Maigi bargu tiesu spriež Rasulīte, „aizkaŗot Gundegu ar pārļu rīkstītēm“. Šīs Rasulītes „pārļu rīkstītes“ Gundegai, šķiet, vairāk sāp, nekā sāpētu Māra rikstes, ja pēdējais tādas sava apvainojuma gadījumā būtu griezis. Šis sapnis pauž Gundegas pašas iekšējās balsis un noskaņas un rāda, cik grūti ir atbrīvoties no reiz paveikta laba darba tālākās ietekmes!

Rasulītes sapnis Gundegai nevien atģādina vakardienas labo darbu, bet arī zīmē nākotnes perspektīvu un sagatavo Gundegu tālākām kopējām uzvarām ar Māri par Melno burvi, kas „zemi un prātus loka, melos kā miglā tin“. Burvīgu brīnumautu dāvina Rasulīte Gundegai no savas krūts. Ar šo autu pašu nāvi var pārvērst, uzliekot to uz pieres tam, „ko ļaunais sita“. Šis auts:

„Ir saulei lecot auster
No pirmām staru vīlēm,
No pirmām rasas zilēm,
Kas rītam no matiem krita.“

Jā, šis auts ir auster no vakardienas pirmās uzvaras, kas Gundegas dvēselē atblāzmoja kā agrs sauleslēkts. Šī lēkta „pirmās staru vīles“ un „pirmās ra-

sas zīles“ vēl brīžiem klusu paviz sabangotās dvēseles mutulos.

Vieglais sapņojums par „avota dvēseli“ izskan vārdiem: „Kas gribi būt, esi visa“. Un Gundegai liekas, it kā viņā atbalsotos tikai ubaga vārdi. Nāk atkal jauns mutulis un aizskalo sapņojuma saturu. Klūdama „līdz matu galiem pilna riebuma pret riebekļiem“, Gundega saplēš brīnumautu un aizmet prom. Sapnis irst, un kvēlo atkal, šķiet, tikai naids.

Rasulītes auta saplēšana ir pēdējais spējākais patības atvēziens pret mīlu, ko Gundega vēlāk arī izpērk ar brīvprātīgu došanos pazemojumos.

Jau pēc mirkļa, kad Melnais burvis brauc caur Gundegas traukiem, viņa aicina Māri: „Hej, Māri, Māri, nāc un sit!“ Bet kad nu Māris tiešām varonīgi iet cīņā par tiem, kas vēl nesen viņam bruka virsū, tad Gundega izbailēs stājas Mārim ceļā un grib liegt cīņu: „Nē, nē, tu neej!“ Te naids jau ir piemirsts. Te iekšējās šūpās sāk vēzēties jau pati mīla viēn, jo kā viens, tā otrs aicinājums („nāc“ un „neej“) izriet no mīlētajās sirds. Te Gundega runā divās mēlēs, šķiet, jau aiz savas viengabalības — mīlas viengabalības.

Māris veic varoņdarbu, ko citi nedrīkstēja un nevarēja, — viņš uzvar Melno burvi. Jo vieglāk to bija uzvarēt, ka pati Gundega Māri bija aicinājusi. Bet arī viņu apņem nāves dvaša. Kas glābs Māra dzīvību? Vai tirgus ļaudis? Nē, tie Māri par viņu izglābšanu grib mest atvarā, jo viņi savā muļķībā netic Māra uzvarai un grib slēpt pēdas. Tikai attapīgā Sniedze, aizdedzinot tirgus malā salmu kaudzi, novērš saniknoto pūli turp. Taču lai vispār glābtu Māri no nāves, ir vajadzīgs par attapību un gudrību varenāks spēks — mīla. Bet brīnumauts saplosīts!

Tagad, pēc aklā ubaga norādījuma, ir tikai viens līdzeklis Māra dzīvības glābšanai — „ja tam no lūpām noņem nāves dvašu.“ Kad Sniedze attapīgi to grib darīt, tad Gundegā pirmo reizi, šķiet, mostas jauns motīvs — greizsirdība pret Sniedzi aiz mīlas pret

„riebekli“ un „ubagu“ Māri. Arī citu klātbūtnē Gundegai vairs nav kauna par to, ka viņa mīl Māri. Aizstādamās Sniedzei priekšā, Gundega nosligst pār Māri, to skūpstā un sauc vārdus, kas pauž vienas vienīgās mīlas skaņas uzvaru: „Māri, Māri! Saulēm dedzināšu, rasām spirdzināšu, skūpstīšu un saukšu, saukšu un skūpstīšu, līdz izsaukšu tavu dzīvību.“ Māris tiešām atvēņ acis un pieceļas sēdus.

Taču glābta ir tikai dzīvība. Lai atgūtu arī spēku, tad, pēc aklā ubaga norādījuma, „tam jāapēd pats pirmais kumoss no tā ēdiena, ko šodien nes uz karalisko galdu.“ Vai Gundega ies pēc šī kumosa? Tas nozīmētu mīlas dēļ brīvprātīgi iet jaunos pazemojumos, jo jāiet kā ubadzei uz Brusubārdas pili, ko viņa bija atraidījusi un pazemojusi. Vai patība jau būs pārvarēta? Gundega gan sacērtas: „Man — man uz Brusubārdas pili iet? Kā ubadzei? Nemūžam!“ Taču tagad šī mūžamniešana ir tikai īss mirklis.

Pēdējie patības balsti ir sagruvuši. Valda tikai ziedoties un atteikties spējīga mīla, reizē arī radoša, kas palīdz atgūt cilvēkam nevien dzīvību, ko darīt būtu katra pienākums, bet to dara arī stipru un ceļ augšup. Spītīgā princese ir vērtusies mīlētājā.

III. Gundega kā mīlētāja un dzīves apliecinātāja

1. Jaunā spītība — aiz mīlas

„Jūs redzu, klausīt klausos tik uz sirdi,
Kur dziļas gaviles grib ceļu lauzt.
Par to, par to — kas manī taisās aust.“
(Gundega.)

Mīlas pali ar varenu spēku salauž un aizskalo visus patības ledus Gundegas dvēselē, „kur dziļas gaviles grib ceļu lauzt.“ Gundega vairs nav tagad „vidū laužti zvani“. No viena lējuma viņa tagad bagātās niansēs augstu un arvien augstāk un cildenāk skan vienīgi mīlai un dzīves priekam. Nav tādu grūtību un cie-

š a n u, ko Gundega mīlā neuzņemtos pārvarēt — viņa gatava pat mirt. Nav arī tādu laimes vilinājumu, kas spētu darīt viņu šaubīgu mīlā pret Māri.

Vispirms mīla liek Gundegai iet uz karaļa Brusubārdas pili pēc pirmā kumosa no karaļa galda, lai Māris atgūtu spēku. Viņa mīlas dēļ brīvprātīgi dodas kā ubadze uz karaļa pili, ko pati ar zaimiem bija noraidījusi. To viņa nedarītu, ja patība vēl būtu stiprāka par mīlu. P. Ērmanis saka: Viņa (Gundega) gatava pazemoties Māra dēļ, nest vēl grūtāku upuri kā Odžu purvā“ (Min. d. 226. lpp.).

Tiešām, grūti gandrīz pazīt bijušo princesi, kas taču pirmo kumosu vienmēr tikai sev vien prasīja. Tagad šī pirmā kumosa prasītāja iet pazemojamos un karaļa virtuvē ar savu darbu (kopā ar Sniedzi) šo kumosu nopelna, lai ar to darītu stipru cilvēku, ko tā mīl.

Brusubārdas pilī Gundegai nākas piedzīvot daudz lielāku kaunu un izsmieklu, nekā viņa to, dodoties ceļā, varēja sagaidīt. Te viņai kā ubadzei iznāk sastapties ar savām māsām karalienēm Saivu un Elku, kas Gundegu savā pārākuma baudā ar vislielāko nežēlību grib it kā piespiest, lai tā stāvu zemē ielīstu. Šis pazemojums un izsmiekls pēc būtības varēja vairāk sāpināt Gundegas patību nekā tirgus drūzma, kur viņu kā princesi nepazīna. Vai mīla pret ubagu pastāvēs šinī situācijā? Mirkli viņa pārdzīvo kaunu, dusmas, spītību, žēlumu, bet tikai kā mirkļa ieskaņas. Savā mīlā viņa kļūst lepna un brīvi, ar lepnu mieru skatās māsām un visiem sejā. Zaimi Gundegu vairs neskaņ, jo tukšā, triumfa alcēja patība ir salauzta, tās balsti krituši un mīlas aizskaloti. „Jēlā vieta“ ir kļuvusi cieta un patības sārņi — kauns, dusmas, spītība, žēlums — zūd izdzīvotās dzīves atmiņu palos. Šinī viszemākā apsmiekla situācijā Gundega mierīgi (ar Māra mieru) skaistos un gudros vārdos, kas salīdzināmi ar labākiem monologiem pasaules literatūrā, dod visas savas līdzšinējās dzīves kopsavilkumu un ar

jaunu kvēli acīs skata nākotnes tāles. Starp citu viņa saka:

„Kā ūdeņi, kas palos grūst un šķiras,
Gar mani izdzīvota dzīve iņas,
Un es kā pērnās lapas iemetu
Tur kaunu, dusmas, spīti, žēlumu. —
Bij kauns par to, ka man tik zemai būt,
Bij dusmas, ka man zaimi jāsaļūt,
Bij žēl, ka agrāk nezināju dzīves īsto slāpi,
Bij spīte — nerādīt jums savu sāpi.
Tas bij, nu nava vairs, nedz ar' kad būs.“ (100. lpp.)

Kā atzīmēts, Gundega nevien zaimus nejūt, bet pat dziļas gāviles viņā mostas par jauno mīlu un jaunajām atziņām.

Vēl augstāk Gundegas klinšainā mīla paceļas situācijā, kad viņai rodas iespēja no ubadzēs kļūt par karalieni. Viņai tagad jāizšķiras: ubagu Māri vai karali Brusubārdi? Garzobju karalis arī te ieradīs un liek meitu Gundegu post un tērt kā karaļlīgavu, jo Brusubārda ar viņu kāzas svinēšot:

„Pats liktens brīnīšķi tai ceļu raucis,
Jo dzirdat: Brusubārda, kas jūs saucis
Šurp visus, atlaida man tādu ziņu,
Ka šodien kāzas svinēšot ar viņu.“ (104. lpp.)

Vai pēc visām dziļajām ciešanām un pazemojumiem tāds laimes vilinājums Gundegu neapreibinās? Vai viņa dziļi nenožēlos savu agrāko spītību un ar prieku nesešos karalim Brusubārdam? Vai varētu būt, ka viņai ubags mīlāks un dārgāks par karali? Vai viņa tagad paliktu ubagam uzticīga, ja kādreiz pat lielais karalis viņai bija licies pārāk maziņš?

Nevis laimes reibonis, bet nāves miegs pārņem Gundegu izmisumā par to, ka viņai būtu jāatsakās no Māra. Krāšņi rotātā līgava guļ bāla nāves miegā, „tik lūpas kaist kā magonītes sniegā“. Tikai Sniedze zina noslēpumu, kā Gundegu uzmodināt: meža puķu smarža kā atmiņa par Māri to atmodina. Atmostoties pirmais jautājums: „Bet Māris — — kur tad Māris?“ Arī

Sniedze par Gundegas atmodināšanu piesolīto princi negrib:

„Kad mosies tā, mēs iesim meklēt Māri,
Bet savu princi vari iesālīt!“ (105. lpp.)

Tā nu Māris Gundegai viņas dziļajā un cēlajā mīlā ir kļuvis par vienīgo, kam viņa dzīvo. Šis ubags viņai ir mīļāks par visiem karaļiem, un kā viņa agrāk spītēja aiz patības, tā viņa tagad iespītējas un paliek dziļākā nozīmē nelokāma aiz mīlas. Gundega ir kļuvusi par mīlas spītnieci.

Divas reizes Gundega atraida vareno karali Brusubārdū, bet atraidīšana katreiz ir citādi motivēta. Pirmo reizi atraida aiz savas princesīgās patības, kaut arī viņai nav nekādu mērķu dzīvē; otrreiz to pašu Brusubārdū noraida aiz visdziļākās mīlas pret Māri kā vienīgo. Un raksturīgi, ka alternatīvas priekšā: Māri vai Brusubārdū — Gundegai pat nerodas iekšēja cīņa starp pretējiem motīviem. Viņai ceļš ir jau pilnīgi skaidrs.

Vēl jauna alternatīva rodas Gundegai: kas viņai dārgāks — ubags Māris vai dzīvība? Te Gundegas mīlas lidojums sasniedz savu pēdējo augstumu. Māris viņai dārgāks par dzīvību. Kad tēvs un citi, gribēdami lauzt Gundegas jauno mīlas spītību, draud ar Māra nogalināšanu, tad viņa apliecina:

„Bet es ar' savu darīt zināšu,
Es nāvi tam no lūpām skūpstīšu,
Nekas no viņa mani nevar šķirt:
Prieks būtu bijis dzīvot, prieks būs mirt!“ (110. lpp.)

Kad nu Gundega ir izteikusi augstāko mīlas apliecinājumu un mēģina no pils telpām pazust, tad notiek brīnumi kā pasakā — Māris ir pārvērties karalī Brusubārdā. Mīla, kas izšķir cilvēkus pēc iekšējās vērtības, spēj ubagu pārvērst par karali. Mīlas brīnumi var pārspēt pat pasaku brīnumus: Gundegai jau, kā redzējām, ubags bija mīļāks par visvarenāko pasaku karali.

2. Māra jaunais veidols Gundegas dvēselē

„Ja mani tumšā naktī viņa griba
Gar bezdibeņu malu vadītu,
Es akli viņa solim ticētu.“

(Gundega.)

Tagad Gundega seko Mārim nevis aiz ārējās nepieciešamības kā līdz šim, bet gan brīvi vīdīlākā, dzidrākā un pašreizējākā mīlā, citādi nemaz nevarēdama, tā tad aizieksējas nepieciešamības. Šī mīla pret Māri kā vienīgo ir absolūti nesavtīga, jo Mārim kā ubagam nav nekādu citu vērtību ārpus viņa paša mīlētājas un radītājas personības.

Šis Māra personības garīgais veidols atklājas Gundegai tikai pamazām, jo patības zvīņas ilgi ir apmiglojušas viņas skatu un pārvērtušas Māri „riebekli“. Pilnīgi Māri viņa aptver tikai, kad patība ir zudusi. Katrs patības nogruvums Gundegas dvēselē atklāj jaunu vilcienu Māra garīgajā tēlā, un šis katrā jaunatklāsmē pārveidojies Māra tēls sagrauj atkal jaunus patības bastionus Gundegā. Tā noslēdzas pozitīvais burvju loks, kuŗā sagrūst patība un brīnumu pilnām acīm atklājas cilvēks viņa īstā lielumā.

Sākumā Māris likās Gundegai kā „riebeklis“, kā negatīvu aicinājumu centrs. Nevien ar sevi un savām pausmēm Māris aicināja princesi vērsties no viņa „nost“, bet visa Māra apkārtne, viss, kas ar viņu bija sakarā un kas viņam patika, aicināja Gundegu „vērsties nost“ pārnēst aicinājumraksturu veidā (sal. autora apc. „Situāciju aicinājumraksturi“). Gundega saka:

„Es nedzēpu no trauka, kur tas dzēris;
Pa taku, kur tas savu kāju spēris,
Es liedzos iet, ak tā vien, tā vien likās,
Ka netīkas nekas, kas viņam tikās.“ — (108. lpp.)

Taču drīz vien iesākas minētais pozitīvais burvju loks, kuŗā Māra tēls pavisam pārveidojas. Gundega turpina:

„Bet katrs vakars citāds bij kā rīts,
 Vai sūrs jeb salds, bet jauns bij katrs brīd's!
 Es lādēju, es nīdu, bet viņš vienīgs
 Bij katra darba, katra brīža cienīgs.“ (Turpat.)

Jau agrāk atzīmējām Māra personības garīgo lie-lumu. Šis viņa lielums Gundegai ir beidzot pilnīgi at-klājies un Māris izaudzis tik liels, ka viņa pat tumšā naktī, gar bezdibeņa malu ejot, „akli viņa solim ti-cētu“. Gundegas ticība un pašāvēība Mārim ir bezga-līga, un tas paceļ augstu viņas mīlu. Tikai jāautā: vai aklā ticība Māra solim ļaus pilnīgi izraisīties un izveidoties viņas radošai patībai sagrāutās triumfējošās patības vietā. Vai Gundegas personība spēs aizsniegt Raiņa Dinas augstumu? Ne-grozāmās sievišķīgās uzticības ziņā gan viņas abas mē-rojamas ar vienu mēru. Viss, kas agrāk aicināja Gun-degu vērsties nost, tagad Mārī un viņa apkārtņē viņu aicina, saista, valdzina. Negatīvie aicinājumraksturi ir vērtušies spilgti izpaustos pozitīvos aicinājumrakstu-ros. Arī Māra ārējais tēls kā personības aptve-rošā veidola daļa tagad Gundegai ir tuvs, mīļš, garīga skaistuma apmirdzēts. Acis ir kā kalnu ezeri, „kas savu dzelmju dzidros spoguļos kā zviļojošos dārgak-meņos laistās“. Pār kādreiz neglītajām lūpām „vār-du varenības dvēsmā plūst kā dzidra rīta vēsma.“ Māra zemais un it kā kuprī liektais augums „stāv kā ozols kalngalā pret plašu āri, pats zems, bet zem' un augstam skatās pāri“. Mati „pilni lauku vēju, mežu smaržas“. Viņa rokas „auklē spēku“.

Cik agrāk nepatīkama būtu likusies Gundegai meža puķu smarža, kuŗas Sniedze „pa meža tālēm“ salasī-jusi, bet tagad šī smarža atmodina viņu no nāves miega. Turpretim, agrākās zāles, ar ko viņu svaيدا, smaržu tvaiki, ko kvēpina, un senās dziesmas, ko viņai dzied, — viss tas vairs nelīdz.

Garzobju karalis, izdzenot meitu no pils, nav do-mājis, ka viņa varētu „pie satrenējuša praula aizdeg-ties“:

„Ko darīju, tik bij par mācību,
 Lai labu tā no ļauna izšķirtu.“

Vai arī mēs ar lasītāju domāsim, ka Gundega nav iemācījusies izšķirt labu no ļauna?

3. *Pasaules atvēršanās ciešanās un mīla*

„Un jaunu pasauli, to sirds tik zina,
No miglas viņš kā saule dienu tina.“
(Gundega.)

Gundegai iekšēji pārveidojoties, nevien Māris, bet arī visa pasaule un dzīve atmirdz jauna sauleslēkta zaigā. Triumfējošā patība, kā redzējam, faktiski veda Gundegu bezperspektīvas šaurē. Kaut arī cik augstu viņa kāptu patības tornī, kaut arī par visu pasauli viņa triumfētu, taču šī pati pasaule, neizjusta un neapjausta, viņai slēpās miglā. Tikai mīla Gundegai izvērs pasaules un dzīves dimensijas, rāda tāles un atklāj dzīves jēgu. Plašāka un dziļāka viņai šķiet jaunā pasaule, ko Māris līdzīgi saulei viņai kā dienu iztin no miglas. Agrāk viņa tumsas un miglas perspektīvu jau ir uzskatījusi par visu dzīvi. Viņai nevien atklājas pavisam jaunas, agrāk nenojaustas vērtības, bet arī līdzinējie vērtējumi mainās — visas neīstās vērtības sadrūp kā viņi. Gundega saka:

„Man viņa acs bij logs un mute atslēga,
Un roka zizlis, ko tā aizkāra,
Tas kļuva cits: ļauns labs un labais ļauns,
Gods stājās tur, kur citkārt mita kauns.“ — (108. lpp.)

Patība Gundegu veda izolācijas vientulībā, izslēdzot katru tuvumu, katru dvēselīgu saskārsmi, mīla, turpretim, rada kopību ar „visu, kas dvašo“. Nebūs šīs kopības tikai ar māsām, kas vēl ir sastingušas patībā un izslēdz Gundegu no sava vidus: „Tai mūsu vidū nav vairs vietas!“ Gundega mierīgi atbild:

„Tas tiesa. Nav. Ne arī kad vairs būs.
Jo kas tad, māsas, esat katra jūs?
Kā koks, kas tik ap sevi lapas krata,
Kā pāvs, kas tikai savas spalvas skata.
Vai tā nu man vairs dzīvot gad' no gada,
Kur tagad viss, kas dvašo, man ir rada!“
(109. lpp.)

Cik plaša, dziļa un reizē tuva ir kļuvusi Gundegai pasaule! Un cik šaura, sekla un tāla šķiet viņai pašas agrākā, patības lokā slēgtā dzīve! Agrāk viņa ir bijusi „kā pāvs, kas tikai savas spalvas skatā”. Viņu pārņem šausmas, iedomājoties, ja viņai būtu jādzīvo gadu no gada, kā viņas māsas vēl arvien dzīvo. Māsām, šķiet, nav izredzes, ka viņas no savas pāva perspektīvas varētu kādreiz atbrīvoties un pazīt īsto, dziļo, reālo dzīvi. Vai viņām kādreiz pienāks lielā nicināšanas stunda (Nīčše), kāda ir situsi Gundegai? Gundega tagad paceļas pāri māsām savā garīgā skatījuma un dvēseles cildenuma karaliskumā, taču nevis lai tīksminātos ar šo pārākumu, bet lai izjustu dziļāko dzīves būtību, jo pārākums pārākuma dēļ viņai vairs nav vajadzīgs.

Gundegas mīlā centrētais pārākums ar saviem plašajiem apvāršņiem pēc pārciestām grūtībām pilda viņu ar bezgala dziļu dzīves prieku un viegluma izjūtu:

„Kam sāpju brūces prieks ir slēdzis ciet,
Kā samtkurpēm var visam pāri iet.” (109. lpp.)

Vai tādu prieku un klusās gaviles kādreiz izjutīs arī Gundegas māsas? Nekad! Pasaule tās dziļumā un skaistumā atveras tikai mīlai. Patībai jāaprobežojas ar „savu spalvu” apbrīnošanu.

4. Ciešanas, mīla un dzīves prieks

A. Brigadere latviešu literātūrā ir viena no spilgtākām pārstāvēm, kas cildina dzīves grūtību, pārbaudījumu un ciešanu lielo pozitīvo lomu cilvēka personības tapšanā. Arī pati rakstniece savā dzīvē ir šo patiesību pārbaudījusi. Ciešanas rūda, padziļina, apskaidro cilvēku, liek citādi vērtēt parādības un skatīt cauri traukslajai, kaut vizmojošai dzīves ārpusei.

Arī Gundegai rakstniece liek iet ciešanu ceļu. Redzējām, kā izvēršas pamazām sienas bedrei, kuŗā sā-

kumā Gundega jutās iemesta. No nē-sacītājas Gundega ir kļuvusi par dzīves apliecinātāju. Grūtības ir nepieciešams faktors katra cilvēka audzināšanā un tapšanā, jo, tās pārvarot, topošais cilvēks vingrina savu pozitīvo pašpalāvību bez liekām pretenzijām. Viņš neveidojas par prasītāju un gaidītāju vien — viņa patība veidojas radošā virzienā. Gundegai grūtības bija svešas — šis faktors bija audzināšanā nokavēts. Savā laikā nokavētās grūtības vēlāk, kā redzējām, gūst jau ciešanu raksturu. Viss nokavētais Gundegai bija jāatgūst.

Taču ir jāsargās no vispārinājuma un nav jāglorificē ciešanas ciešanu dēļ. Ne katras ciešanas ir svētīgas. Svētīgas ir tikai ciešanas, kas liek sadrupt cilvēka iedomīgai triumfējošai patībai, kuŗa tiecas pēc sava es tukša pārākuma. Šīs ciešanas, kā redzējām, salauž patības šauros žogus un atraisa radošos spēkus, dodot iespēju pašā dzīves vingrinājumā pārvarēt grūtības un stiprināt palāvību sev un cilvēkiem.

Ir tomēr arī ciešanu bedres, kas cilvēka triumfējošo patību tikai kāpina, aizlaužot vai pavisam iznīcinot mīlu un pozitīvi radošos spēkus. Arī Gundegas gadījumā var teikt, ka viņa vēl dziļāk ieslēgtos savā izmisuma spītībā, resp. patībā, ja viņa savas ciešanas izjustu kā pārmācīšanu no Māra puses. Arī vēlāk izšķīršanās gadījumā viņa nepaliktu ar Māri. Un dzīves dziļākā jēga un īstais dzīves prieks viņai nekad neatklātos. Arī Raiņa Jāzeps mīla, kas bedrē pazemota, tiecas vērsties atriebes patībā (kaut tikai pa daļai) un rada dziļākās sāpes par to, ka viņa radošā patība ir aizlauzta un rieš tikai atvases.

No sacītā izriet, ka ciešanas vien nespēj pārveidot cilvēku. Sevišķi to nespēj ciešanas, kuŗās pazemojuma nolūks ieiet kā sastāvdaļa — tās saārda to mīlu, kas cilvēkā vēl snauž, un izraisa patības protestu. Otrs tikpat nepieciešams faktors ir mīla, vispirms kā cilvēkmīla. Rakstura veidošanā abiem šiem faktoriem — grūtībām un mīlai — nepieciešami jāapvienojas. Grū-

tības vien var nocietināt cilvēku par patīgu necilvēku. Bet arī mīla vien var pārvērsties aklā mīlā, kas gan kāpina patību, bet vēl nespēj izraisīt mīlu. Aklā lutinātāja mīla nemodina topošā cilvēkā kopības jūtas, bet centrē to viņa patībā. Arī mūsu princese, kā redzējām, daudz guvusi mīlas no aukles Adaļas. Bet viņa ar to nemodināja princesē kopības jūtas. Tādēļ var teikt, ka Gundegas audzināšanā trūka abu minēto faktoru — grūtību un mīlas — un tāpēc viņai vēlāk bija jāiet cauri „šķīstīšanas ugunīm“ (P. Ērmaņa apzīmējums) un nokavētais jāatgūst. Gundegas dzīves forma pirmā lējumā nav izdevusies: viņai ir jāpārtop. Taču Gundega, salīdzinot piem. ar Ibsena Pēru Gintu, atrodas vēl laimīgajā stāvoklī, ka viņai tas nav par vēlu.

Arī par Gundegu jāsaka: viņu ciešanas pārveidoja tikai tāpēc, ka ciešanu situācijās kā pastāvīgs faktors iegāja Māra gudrā augšupcēlēja mīla un mīla noenkurotā radošā patība. Māra mīla, kas Gundegu visur pavadīja, nebija uzbāzīga, akcentēta, viņa prata gaidīt uz pretmīlu. Pat uz Gundegas asākiem iespīlētās un irstošās patības izaicinājumiem viņš atbildēja ar mieru un mīlu. Situācijas šaurē viņš ļāva Gundegai brīvi izšķirties, neko varmācīgi neuzspiežot. Un tieši šīs iekšējās brīvības ļaušana veda pie tā, ka Gundegai jāliecina:

„Kaut man ar dusmas zibēt zib,

Tak beidzot notiek, kā viņš grib.“ (43. lpp.)

Tikai Māra mīla un brīvības un atbildības ļaušana kopējā dzīves šaurē radīja zelta tiltu, pa kuru Gundegai bija iespējams izklūt no negatīvā burvju loka, kas veda smacējošā nē-sacīšanās, un pārslēgties pozitīvā lokā, mīlā un radošā darbā, kas atvēra skatu bezgalībā.

Ciešanas līdz ar mīlu parādās arī kā īsta dzīves prieka radītājas, vairotajas, padziļinātājas. Dziļš dzīves prieks bez abiem minētiem faktoriem nevar veidoties, bet Gundega ciešanās un mīlā tādu tiešām ir

guvusi un to apliecina. Tādēļ arī saprotams, ka nav iespējams dzīves prieku radīt ar vienkāršu pavēli: esi priecīgs!

Tāpēc arī Gundegas ciešanas ir auglīgākas dzīvesprieka ziņā nekā Raiņa Jāzepa ciešanas, jo Jāzepam bija tikai ciešanas, bet mīla bija laupīta. Protams, Jāzeps ticība dzīvei un saulei modina mūsos tāpēc jo lielāku apbrīnošanu.

Te mums rodas arī kritēriji īsta un neīsta dzīvesprieka izšķiršanai. Princeses Gundegas dzīvesprieks, kā tas izpaudās tēva pili, nebija īsts un dziļš dzīvesprieks, jo ir maldīgi runāt par dzīvesprieku tur, kur vēl pati dzīve savā būtībā un perspektīvās nav atklājusies. Dzīvi apliecināt ir tiesība tiem, kas pārdzīvojuši ciešanas, grūtības, vilšanos, aptvēruši visu dzīvi — un tomēr to spēj apliecināt. Tādas tiesības ir Gundegai pārveidošanās noslēgumā, turpretim, maz nozīmes būtu Gundegas apliecinājumam sākumā: es esmu dzīvespriecīga. Tiesība dzīvi pilnīgi un dziļi apliecināt ir jālegūst.

Gundegas jaunais dzīvesprieks ir ciešanās un mīlā kausēts un rūdīts — īsts, dziļš dzīvesprieks. Viņš nav varbūt pārāk skanīgs, bet skaņa ir īsta. Kā klusas gaviļas tas virmo Gundegas dvēselē un, atverot jaunas tāles, dara viņas gaitu vieglu. Īstais dzīvesprieks ir neizsīkstošs un neizsmejams, tas neved pie dzīves apnikuma kā patīgais baudas prieks, ar ko dzīvesprieku nereti sajauc. Ar katru jauno sasniegumu tas atver arī jaunas sudraba tāles.

Ciešanas un mīla izrādījās par vissvarīgākiem faktoriem, kas untumainajai, izlutinātai princesei liek veidoties no spītnieces aiz patības par spītnieci aiz mīlas, paceļot Gundegu starp viscēlākiem sievietes tēliem. Katrs par sevi šie faktori tomēr nebūtu pietiekoši.

Šie faktori ir vispārnozīmīgi cilvēku attiecībās, kā piem., Māra pieeja, bet sevišķi nozīmīgi audzināšanas pirmsituācijās ģimenē, kur iespējams līdz ziņamam mēram izsargāties no kļūdām, ka raksturs veidojas ne-

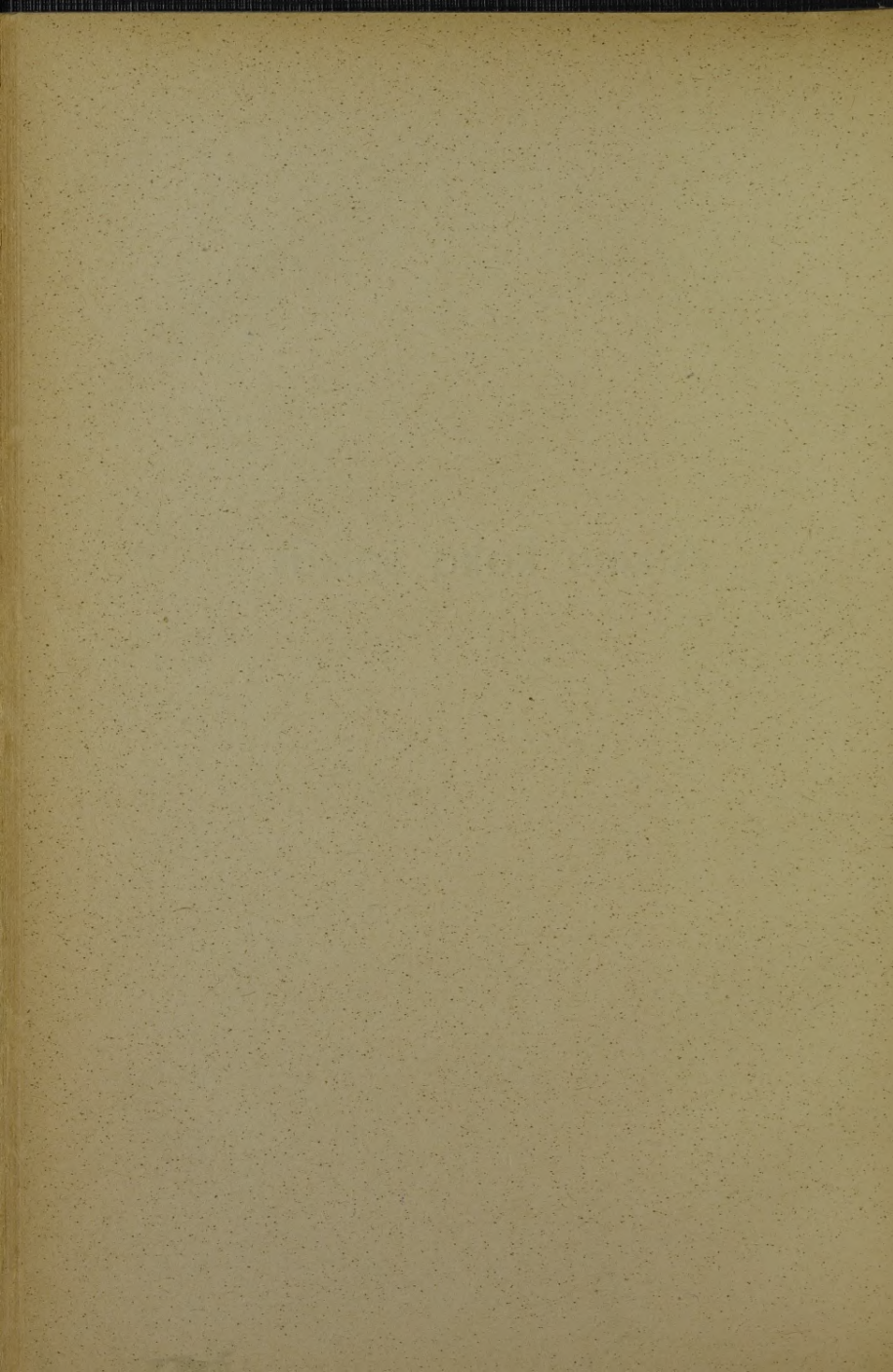
pareizā virzienā. Ja jau Gundegai vēlāk bija iespējams pārveidoties it kā pilnīgā pretstatā, tad jāpieņem, ka iespējamība veidoties pareizā virzienā ir pastāvējusi jau pašā sākumā.

Vai dzīves īstenībā arī ir iespējamās līdzīgas rakstura pārvērtības? Šķiet, lieki būtu minēt illūstrācijas no reālās dzīves, jo A. Brigaderes tēlojums, kaut uz pasakas fona, ir tik dziļi reāls, ka lasītājs pēc šī tēlojuma vien var pārliecināties par tā reālo iespējamību. Bet ja mēs pazītu mūsu princesi tikai pēc viņas pirmās rakstura struktūras kā untumainu, nevaldāmu spītnieci, tad laikam viens otrs no mums teiktu, ka viņas raksturs jau tāds „no dzimšanas“ un tur nekas nav grozāms. Un nevarēja arī Gundegai nekā padarīt! Taču Mārim beidzot paveicās! Ja nu tomēr pārveidojās raksturs, ko skaitīja par iedzimtu un negrozāmu, tad dzīves īstenībā līdzīgos gadījumos nav pamata nodoties iedzimtības fanātismam.

Cits jautājums, cik bieži faktiski sastopamas dzīvē Gundegas tipa sievietes un cik no tām aizklūst līdz A. Brigaderes Gundegas trešajai augstākai fazei? Tādā statistiskās dabas jautājumā iespējami tikai varbūtīgi minējumi.

A. Brigaderes apskatītais darbs, kā redzējām, mākslinieciski bagātā un pilnīgā formā ietver arī daudz ļoti svarīgas dzīves problēmas, kuŗas izsmelt nekādā ziņā nav bijis šī apcerējuma nolūks.

Atziņu koka šalkās

Atziņu koka šalkās

(Atziņas un varenuma problēma Bairona „Kainā“.)

1. *Atziņa un laime*

Kopā ar citiem nedaudzajiem pirmcilvēkiem Kains atrodas ārpus paradīzes vārtiem, kur viņš ir izmests drūmajā un nemājīgajā dzīves bedrē citu vainas dēļ, tāpēc ka viņa vecāki ir baudījuši liegtos atziņu koka augļus. Visi pārējie šinī izdzītības bedrē vēl tālāk zemojas, slavēdami Radītāju un savu likteni. Viņi ir it kā piemirsuši atziņas augļu ierosmes un aizmārsīgā jūsmā meklē jaunu paradīzi savā pazemojumā. Pat drūmi viņi neiedrošinās būt un arī Kainu par to norāj, jo ar drūmumu varētu „Dievu sadusmot“.

Vienīgi Kaina asinīs, šķiet, vēl rosās un rūgst sulas un vitāmini no vecāku baudītiem atziņas augļiem. Vienīgi Kaina vērigajās ausīs klusā vientulībā pāri zaudētās paradīzes žogam vēl atšalc un žūžo atziņas koka senās šalkas. Kaut arī Kainam nav ieejas kartes, šinīs šalkās pat aizliegto klausīties viņam neviens nevar liegt. Kamēr citi ar izdzišanas un pazemojuma sodu jau ir samierinājušies, Kains tik dārgi samaksātai atziņai grib palikt uzticīgs.

Kains grib izprast savu stāvokli pasaulē, un viņam rodas viens pēc otra smagi jautājumi. Kāpēc atziņa kā pozitīva vērtība ir bijusi vispār liegta un kāpēc atziņas koks ir atradies dārza vidū, lai cilvēkus kārdinātu tā augļus baudīt? Nav saprotams, kamdēļ atziņa vispār nav savienojama ar paradīzes laimi, ar laimīgas bezrūpības stāvokli. Kainam par laimi augstāk stāv atziņa, bet kāpēc tās nav savienojamas? Kainam šī savstarpējā izslēgšanās starp laimi (paradīzi) un atziņu, ko pauž Radītājs ar savu gribu, ir nesaprotama un nepieņemama.

Jāatzīmē, ka modernās filozofijas un psiholoģijas gaismā pretešķība starp laimi un atziņu ir dziļāk motivēta, nekā tas sākumā varētu likties. Starp citiem arī V. Šterns, uzsvērdams apziņas divējādo, proti, īstenības spoguļa un cīņas līdzekļa raksturu, mēģina rādīt, ka katra atziņa ir konflikta bērns. Kamēr un ciktāl individa dzīvības un dzīves process risinās dziļā sakļautībā un saskaņā sevī un ar apkārtni, tikmēr dzīvojums (Lebnis) norit spontāni, bez atziņas. Šis veģetatīvās harmonijas veids ir dzīvojums (Lebnis), bet vēl nav nekāds pārdzīvojums (Erlebnis). Pārdzīvojums rodas no nesaskaņas un konflikta. Apziņas dzirkstis sāk sprēgāt, sprakšķēt un spulgot, kad individa sakļautība ar apkārtni pārtraucas, kad no konflikta dzimst zināms uzdevums, mērķis, problēma, kas jāatrisina. Jo sevišķi tas attiecas uz atziņu kā apziņas spriegāko veidu.

No minētās attiecības arī kļūst saprotams, ka starp paradīzi, kā pilnīgas saskaņas un laimes stāvokli un atziņu ir būtiska pretešķība. Paradīzē atziņa nav vajadzīga un otrādi — ja jau rodas atziņa, tad līdz ar to izbeidzas paradīze. Saskaņas stāvoklī nav arī vajadzības kļūt „kā Dievam, kas zina labu un ļaunu“, jo katrs saskaņas stāvoklis ir ārpus laba un ļauna.

Atziņas augļus baudīt nebija vajadzības — tamdēļ tos aizliedza. Bet taču katrs aizliegums pēc būtības pats par sevi saārda pirmsaskaņu un rada zināmu spriegumu. Tā nu aizliegums, kas aicināts saglabāt pirmsaskaņu, tieši pats viņu sarauj, pats izraisa pirmo atziņas kāri, pirmo atziņas dzirksteli. Un kopš tā laika aizliegtie augļi parasti ir saldāki par pārējiem.

Ja nu citas vajadzības nebija, tad arī pirmie cilvēki atziņas augļus ir plūkuši tikai aizlieguma dēļ. Lai nu kā būtu bijis, taču līdz ar to laime un miers un paradīze ir zaudēti, un atziņas „spožajā gaismā tik varojās šaubības plaisma“ (Ed. Veidenbaums). Tāpēc arī visi no paradīzes izdzītie, atskaitot Kainu, lai aiz vārtiem rastu vismaz paradīzes illūziju, atsakās no at-

ziņas. Vienīgi Kains paliek uzticīgs savas mātes pirmaldam.

Kāpēc Kains izturas citādi nekā pārējie izdzītni un jo sevišķi viņa jaunākais brālis Ābels? Kamdēļ viņš spītīgi turpina atziņas gaitu? Ja vispārīgā situācija visiem ir vienāda (visi ārpus paradīzes), tad Kaina citādās pirmizšķiršanās motīvācija meklējama tuvākās, resp. ģimenes situācijas izšķirībā. Pie tās atgriezīsimies vēlāk. Pagaidām šī pirmizšķiršanās tikai jākonstatē, neizslēdzot, ka tā jau varētu būt arī pirmatnīgi dota, neatkarīgi no individuālās dzīves situācijām. Te izšķiras divu brāļu ceļi, katrs pauž citu, pretēju principu, tāpat kā izšķirušies reiz ir Dieva un Lūcīfera ceļi. Varam tikai nojaust, ka Kains laikam būs juties vairāk izdzīts no paradīzes nekā citi. Pirmatnīgā sakļautība un harmonija viņam būs tikusi vairāk traucēta. Vai Kainu, kas spītīgi turpina atziņas gaitu, vēlreiz neizdzīs no paradīzes? Tiešām, viņu beidzot vēlreiz izdzen tuksnēsī. Tā nu izpaužas it kā zināma konsekvence: pēc atziņas augļu baudas izdzen no paradīzes.

Taču šī attiecība starp atziņu un laimes zaudēšanu nav pirmattiecība. Ievērojot iepriekš sacīto, kā pirmattiecība būtu uzskatāma tikko minētā teze apgrieztā veidā, proti: paradīzes laimes zaudēšana ved tieši pie atziņas koka. Kur laimes harmonija sairst, kur rodas pirmās eksistenciālās plaisas, tur atziņa kļūst nepieciešama.

Vai šīs pretējās tezes par laimes un atziņas attiecībām viena otru izslēdz? Kaut gan pēdējo tezi raksturojām kā pirmattiecību, taču pilnīgi maldītos tas, kas tās uzskatītu par nesavienojamām. Te dialektiskā gaitā rodas burvju loka attiecība, bet burvju loka attiecībā cēlonis un sekas ir apgriežami. Sekas kļūst par cēloni pašam cēlonim. Attiecības te ir nepieciešami abpusīgas. Šī dzīvā dialektika izpaužas arī Kaina likteņos. Vispirms aizliegums kā pirmharmonijas traucējums ved atziņas grēkā, atziņas grēks

liek pilnīgi zaudēt paradīzes laimi. Kains bez tam vēl, šķiet, zaudē paradīzi pie mātes, t. i. netraucētu pirmsaskaņu ar māti Ievu jaunākā brāļa Ābela dēļ. Šī divkārsā paradīzes zaudēšana bezgalīgi sakāpina tieši Kaina atziņas slāpes, kas savās peripetijās beidzas ar izdzītību tukšnesī. Apskatīsim tuvāk Kaina atzinēja gaitas.

2. Cilvēka niecīgums un atziņas varenums

Situācija, kādā Kainu vispirms sastopam, ir lāsta situācija. Paradīzes zaudēšana izteicas cilvēka niecīguma apziņā. Kains aiz paradīzes žoga jūtas pamests smagam lāsta liktenim, viens, drūms, bez pozitīvas perspektīvas, tā ka viņam nav „ko lūgt” un nav „par ko pateikties”. „Man neciešams šis liktenis, dzimšana ko dod.” Kūsājošā nemierā un ar tirdošu jautājumu viņš sacēlas pret „labo varu”, kas viņu tādu radījusi. Kains saka:

„Bet vai gan viss, kas varens, arī labs?

Es nezīnu, es spriežu tik pēc augļiem,

Un tie tik rūgti ir un doti man

Kā spiedošs sods par svešiem noziegumiem.”

(Raiņa tulk., 9. lpp.)

Šinī situācijā Kainā mostas vienīgi liegtie atziņas mudiņi, kas, iekšēji pieaugot, izbūž un rada arī savu aicinātāju Lūciferu, kas tad ar saviem aicinājumiem viņu vilina arvien dziļākās atziņas tālēs, tā ka viņu no atziņas lidojuma nespēj atturēt pat jaukā „aizžoga paradīze”, kas vēl palikusi pāri — Adas mīla.

Tieši tanī brīdī, kad Kains skumjās par savu likteni ir palicis viens („es vēlētos šē brīdī palikt viens”) un kad „nemiers sirdi grauž”, viņam parādās Lūcifers: „pēc izskata viņš eņģelis, bet viņa vaigs tik drūms un sēru pilns.” Neparastas trīsas sagrābj Kainu — tās ir atziņas trīsas. Tagad nu domu un atziņu gaita sākas dialektiski pieaugošā kāpinājumā. Tagad Kainam nevarības un bedres stāvoklī atziņa parādās kā

pēdējais iespējamais spēks un varenība. Lūcifers kā atbalss tikai pastiprina Kaina domas, teikdams par tām:

„Jā, tās ir visu domātāju domas.

Tas lepna spēks ir nemirstības daļa.“ (10. lpp.)

Bedres situācijā, kurā Kains ir „pats sevīm apriebies“, domas un atziņa kļūst par „lepno spēku“, tā radot jaunu perspektīvu. Viņam rodas vēlēšanās ar atziņu kļūt mūžos lielākam nekā viņš ir bijis: „Kādēļ es nevaru tikt kas augstāks?“ Lūcifers apstiprina: „Līdzīgs mums tu spētu kļūt. Mēs nemirstīgi, bezgalīgi.“ (11. lpp.) Taču Lūcifers var gan viņam dot varenību, bet ne laimi. Ar atziņu zaudēto paradīzi nav iespējams atgūt. Vai pieņemt kaut arī tikai šo bezlaimes varenību, ko spēj sniegt atziņa?

Klusās pārdomās un pašatziņā Kains arvien vairāk šķietas tikai nelaimīgs zemes tārps. Šinī sakairinātā tārpiņas apziņā, kur tik spriegs kļūst konflikts starp es un pasauli, atziņa, resp. atziņas devējs Lūcifers šķiet dievībai līdzīgs: „Tu dievība man šķiet.“ (12. lpp.) Un atziņas spītā Kaina līnija iet no tārpiņas pretim dievībai. Līdz ar to sākas arī šūpas apburtā lokā starp tārpiņas un dievības apziņu. Šīs šūpas starp pretpoliem dialektiskā procesā kļūst arvien spraigākas. Šīs šūpas izpaužas tā: jo asāk apzinās savu tārpiņu, jo arī stiprāka ir tieksme pēc atziņas varenuma un, otrādi, jo augstāk paceļas atziņas un domu lidojumā, jo asāk un skaidrāk atkal apzinās savu tārpiņu un puteklību. Tā burvju loks plešas plašumā, un augstākais atzinums tieksmē pēc atziņas varenuma un dievišķības nav vis dievības apziņa, bet tieši pretējā. Kaina atziņas lidojums beidzas ar atziņu: es šķietos nieks. Un Lūcifers tikai galīgi apstiprina šo atziņu, teikdams: „Tas augstākais, ko cilvēks spēj atzīt: cilvēkbūte ir tik nieks.“ Tāds ir minētās šūpas sākums un beigas: ar niecīguma apziņu sākas, ar vēl stiprāku niecīguma apziņu beidzas.

Pirms tuvāk aplūkojam vidusfazes, jau te ir vietā atzīmēt, ka Kaina atziņas slāpes netiecas pēc atziņas vien, pēc atziņas atziņas dēļ. Vēl mazāk te var runāt par atziņas noenkurojumu mīlā, kā tas vērojams Raiņa Jāzepa atziņas slāpēs. Kaina atziņas slāpes sakņojas viņa patībā: viņš grib gūt nevien atziņu, bet ar šo atziņu, otrkārt, arī varu un varenību, jo, kā Lūcifera saka, „svabads prāts par pasauli var valdīt“. (15. lpp.)

Treškārt, atziņā gūtā varenība vajadzīga nevien pašas varenības dēļ, bet arī agresijai, destruktīvajai. Tārpības izjūtā šī varenība un vara ir agresīvi vērsta pret netaisno varu, kas Kainu un cilvēku vispār tā ir pazemojusi. Tāpēc te līdztekus atziņa parādās arī kā destruktīvs faktors, ar ko Dieva radītā pasaule tiek atziņā aptverta, analistiski izprasta un atzīta par neizdevušos. Pēdīgi atziņa uzstāda jaūtājumu par abu varu — Dieva un Lūcifera — būtību, nonākdama pie robežas. Ņemot vērā minētos trīs motīvus — atziņu, varenību, agresiju —, mēs nepareizā veidā neattiecināsim uz atziņu vērtējumus, kas pēc būtības attiecas uz pēdējiem diviem motīviem.

Lūcifera atziņas gars zemes tārpu šķiet „paceļam līdz dieviem“ (Horācija „*evehit ad deos*“). Pirmo šķietamo triumfu un mierinājumu zemes tārps gūst no atziņas, ka ir par viņu vēl nelaimīgākas būtes. Tas ir pats Radītājs. Atziņas gars viņam māca, ka Radītājs „mūžīgi bezgalīgā, tukšā tronī sēd un rada miriādēm pasaules, lai vieglāk būtu panest mūžību.“ (13. lpp.) Viņš paliek mūžam vientuļš, nesaprasts. „Kad viņš pats sevi spētu pīšļos sagrandīt, tam būtu labāk... bet viņš nespēj to“ (turp.). Visvarenajam Radītājam tik viens nav iespējams — sevi pārvērst par puteklīti, kāds ir Kains. Mūžam viņš paliek savas varenības vientuļībā un šīs vientuļības sērās. Šinī ziņā zemes tārps viņam paceļas pāri, jo

„Gari, laudis
 Gan sāpes cieš, bet līdzjūtībā
 Viens otram viņi veldzē ciešanas.
 Viņš viens tik savā vārgā augstībā
 Un bezgalīgās sērās piespiests radīt,
 Aizvien no jauna radīt...” (13. lpp.)

Cilvēki vismaz ar līdzjūtības iespēju bedres situācijā ir pārāki par vientuļo Radītāju.

Lai gan Kains arvien vēl apliecina: „es liekos pats sev niecīgs“, tomēr viņš spēj atvērties Lūcifera garam, kas saka: „Patiesība ir viss, ar ko es kārdinu.“ Lūcifers zīmē Kainam varenu perspektīvu: „Es jūs būtu par dieviem cēlis...” Viņš atgādina Radītāja agrāk teiktos vārdus: „Lai nebaudītu jūs no dzīves augļiem un neklātu par dieviem, kā es pats.“ Kainu reibina atziņas solījumi. Ar atziņas varu varētu apdraudēt pašu varas varu, kas netaisnīgi rotaļājas ar pasaulēm, tās radot un iznīcinot, lai klusinātu savas vientulības sāpes. Lepni viņš grib pacelties atziņā pār zemi, jo tik brīvais, nevis „rāpjošais prāts“ „par pasauli var valdīt.“ Čūska, kas pirmos cilvēkus kārdinājusi, nav bijusi Lūcifera īstais tēls, „kā viss tas, kas lokās Radītāja priekšā, kuŗš visu radījis tik tādēļ vien, lai viņa, valdītāja, priekšā liektos.“ (16. lpp.) Kainam zūd šaubas: „Nav tādas zināšanas, ko zināt negribētu es, aizvien pēc viņas slāpstot, un ko nepanestu mans gars.“ Pat ar vareno nāvi viņš gatavs atziņā „lauzties“. Pazīstot nāvi, kas pati bez veida, bet visu to, kam veids, aprij, viņš atkal atziņā paceļas par to, kas „rada tik, lai postītu“ (19. lpp.).

Šai nāves atziņā Kainam rodas jaunas ilgas — pašam kļūt par „klusu zemi“. „Kaut nebūtu nekad kas cits es bijis.“ Blakus atziņas slāpēm mostas stipras ilgas pēc nāves. Starp nāvi un atziņu Kains izšķiras par pēdējo.

Grūtāka, šķiet, Kainam ir izšķiršanās starp atziņu un mīlu, Adas mīlu, kas Kainu aicina un brīdina. Kopš paradīzes laikiem no atziņas viņi daudz cietuši: „tik izdzišanu, bailes, sirdēstus un mūžam pū-

les, kaunu, nožēlumu un cerības, kas nevar ziedēt.“
Visa tā vietā Ada aicina mīlēt un sola viņam mīlu, kas
kā vienīgais paradīzes dārgums cilvēkiem vēl palikusi
arī ārpus paradīzes. Adai šķiet, ka Lūciferam mīla ir
sveša. Un, tiešām, pats Lūcifers Kainam liek izšķir-
ties, kam kalpot:

„Nav citas izvēles: jums jāizvēlas
Starp zināšanu tikai un starp mīlu.“ (27. lpp.)

Drebēdama Ada mīļiem vārdiem lūdz izvēlēties mīlu,
zīmējot nākamās laimes perspektīvu:

„Vai mēs viens otru karsti nemīlam?
Un, vairodami zemē radības,
Vai savstarpēju mīlu viņos arī
Mēs nevairojam?“ (25. lpp.)

Taču Kainā rūgst atziņu koka sulas. Atziņa, zi-
mēdama citādu nākotnes perspektīvu nekā mīla, izgai-
sina mīlas laimes illūziju. Viņš cieš par tiem, kas
nākotnē cietīs viņa mīlas dēļ, par miljoniem un mi-
riādēm, kas vēlāk dzims:

„Lai saņemtu par savu mantojumu
Tik virkni mūžiem krātu ciešanu.
Viss, ko mēs bērnos, ko viens otrā mīlam,
Viss, viss tik ved tā viņus, kā ir mūs —
Pa smagu ciešanu un sāpju ceļu,
Kur reti aizmirdzas kāds laimes stars —
Tik pretī nezināmai nāvei ved.“ (28. lpp.)

Adas zīmētā laimes illūzija viņu varētu tikai paze-
mot: „Man daļas nav gar laimi, ja viņa visus mūs tik
pazemo.“ (29. lpp.) Ja mīla var tik pazemot, bet
atziņa un patiesība celt līdz dieviem, tad iz-
vēle ir skaidra. Patiesība Kainam šķiet „kā tumšā
naktī zvaigzne augstumā, „kā zelta saulesdienas vēst-
niece.“ Patiesība viņu nepazemos, bet varēnās spārn-
vēdās cels viņu līdz zvaigznēm. Līdzī Kainam arī
Ada gatava jūsmot par Lūciferu, bet viņa nojauš bries-
mas. Tāpēc viņa lūdz Lūciferu: „Tu šķietī nelai-
mīgs... Tik nedari mūs arī nelaimīgus, ak, es lūdzu!“
(31. lpp.)

Ziedojot visas vērtības, tagad nav vairs nekādu šķēršļu, lai visu atzītu. Pāri nāvei un mīlai un laimei aizrauj Kainu atziņas un atziņas varenuma vilinājums. Un atziņā pasauli var iekārot īsā laikā. Atziņā var vienā stundā parādīt, „ko viņš daudz dienas cēlis, postījis.“ Lūcifers saka: „Mūžību mēs varam stundā pārvērst, katru stundu par mūžību jums darīt.“ (32. lpp.)

Var saskatīt zināmu analogiju starp Kaina un Gotes Fausta iekšējo kārdinājumu loku, tikai vērtības un aicinājumu saturī ir citi un tieši pretēji (par Faustu sal. autora „Situāciju aicinājumraksturi“). Jau aizrādījām, ka iekšējie mudinājumi konkrētizējas ārēju aicinātāju jeb kārdinātāju veidos. Faustam tie konkrētizējas Mefistofeļa tēlā, bet Kainam — Lūcifera tēlā. Kur aicina Mefistofelis un kur Lūcifers?

Mefistofelis, kas pamazām izveidojas no rejoša pūdeļa un ceļojoša scholasta, Faustu aicina prom no atziņām, no zinātnes, liek nozaimot „šo cilvēcisku spēku augstāko“ (der Menschen allerhöchste Kraft) un vilina reiz dzīvē brīvi uzdzīvot, vilina viņu prom pie Grietiņas. Vai Lūcifera aicinājumam nav pavisam pretējs raksturs? Lūcifers aicina izmisušo Kainu prom no Adas un mīlas laimes un, sadragājot ar atziņu visas dzīves illūzijas, aicina atziņas bezgalībā. Lūcifers aicina Kainu „ar šo cilvēcisku spēku augstāko“ pašam kļūt varēnam: kļūt no tārpa dieviem līdzīgam un pāri tiem.

Kā Faustā ārējais burvju loks sākas ar Grietiņas sastapšanu, tā Kainā tas sākas ar Adas atstāšanu un sekošanu Lūciferam lidojumā pa pasaules bezgalīgo telpu. Šim lidojumam gan ir tikai simboliska nozīme, jo pēc būtības tas ir lidojums atziņā.

3. Lidojums atziņā preti varenībai

Atdevies atziņai, kas neprasa ticības, bet liek visu pašam skatīt „vaigu vaigā“, Kains atziņā paceļas augstu zilgmē un lidinās pāri zemei un saulēm. Lūcifers viņam rāda nenoliedzamas lietas — „vēsturi par pagājušām un esošām un nākamajām saulēm.“

Vai šis lidojums dos Kainam galīgu apmierinājumu un viņa niecīguma un pārestības jūtas izkausēs paliekošā atziņas varenumā?

Tiešām atziņas skurbumā viņš jūt savu varenību. Viss, ko Dievs radījis, zem viņa kaut kur tālumā raucas mazāks un mazāks. Viņš jūt atziņas varenumu, un viņa lepnums, šķiet, nav vairs „tik pazemīgs, ka līdz ar tārpiem pīšļos spēj dzīvot.“ Kains paceļas pāri zemei un gandrīz vairs „nepazīst tos pīšļus, kur viņa tēvs ir radīts.“

„Un kas tur? — mūsu paradīzes dārzs?
Kur vaļņi un kur sargi?“

Cik sīka un nesaredzama tagad Kainam šķiet paradīze, no kuŗas Dievs viņa vecākus un līdzī arī viņu bija izdzinis! Neskaitāmas pasaules, kas lielākas par zemi, miriādēs atklājas ap viņu. Tur arī būtes lielākas un skaitā vairāk „nekā muļķās zemes pīšļu.“ Taču arī šinīs bezgalīgajās pasaulēs būtes ir iznīcīgas un „līdzī nolemtas uz vājību“. Nemirstīgas un mūžīgas ir tikai ciešanas.

Kaut Kains jūtas tikai puteklītis šai bezgalībā, tomēr šīs bezgalības cildenums un skaistums viņu uz mirkli apbur un valdzina — tur „skaistais, neizdibināmi dziļais ēters“, tur „neskaitamās maigo gaismu masas“ un „gaisa zilais tuksnesis bez malām“ (39. lpp.):

„To iedomājot vien man dvēsele sāp —
Kā noreibusi jaužot mūžību.“

Uz mirkli viņš jau sāk apbrīnot Dieva darbu skaistumu. Taču tas tikai mirklis reibuma cildenumā un skaistumā. Redzot atkal tālumā zemi, nevien viņš iz-

jūt pats savu tārpiņu, bet viņam pat liekas, ka „jāņu-tārpiņš, ugunsmuša silā vai pļavas malā tumsā gaišāk spīd par to tur zemi, kas viņus nes.“ Uz šo zemi viņam atkal jāatgriežas! Atziņa arī šinī lidojumā viņam arvien no jauna atgādina viņa stāvokli, no kuŗa viņš ar atziņu gribēja izkļūt: „Tu esi pīslis, saproti tik pīšļus!“ Citur ir pat augstākas būtes — cilvēks ir tikai „rāpoņa, kas stāvus iet.“

Atziņas lokos Kains nebīstas skatīt arī nāves valstī — visu pagājušo būtnu ēnas. Viņš skata drūmās pasaules telpas, kas vēl ir patukšas, salīdzinot ar to, kādas tās taps caur viņa pēcnācējiem. Viņš lāstu izteic „tam, kas radija dzīvi, kas tik ved uz nāvi.“ Šķiet, Kaina agresija te sasniedz augstāko pakāpi. Pagātnes pasaules un būtnes ir bijušas varenākas. Kaina dzimumam ar tām kopēja tik „dzīvība un nāve.“ Visas pārējās liesās balvas „piestāv tik tārpiem, kuŗi rodas dūņu dūbrā no sadragāta pasaules visuma.“ (51. lpp.)

No mirklīgā pārdievišķīgā varenuma un skaistuma illūzijas nekas vairs nav palicis. Vai atkal jāatgriežas zemes bedrē? Tad tomēr labāk viņš paliktu tepat ēnu valstī:

„Viss manim rieb, ko pīšļos redzēju,
Ļauj man pie ēnām dzīvot.“ (51. lpp.)

Taču caur Lūcifera atziņas vārtiem ēnu valsts nav pieejama. Viņam jāatgriežas atpakaļ zemes dzīvē un jāiet tur caur nāves vārtiem.

Te nu Kainam mostas vilšanās jūtas arī par atziņu un tās varenumu: „mēs nezinām nekā.“ Velti viņš meklējis atziņā apmierinājumu un varenību. Viņam sāk likties, ka Ādamdievs pareizi ir darījis, to „nelaimkoku liedzot“.

Vilšanās jūtu uzplūdus Kains sāk atcerēties arī Adu. Taču atziņa atkal zīmē drūmu perspektīvu, ka arī visam skaistumam un mīlai jāzūd: „Tu mīli to, kam jāzūd reiz.“

Ar atziņu viņam neizdodas piekļūt arī abu Valdnieku — Dieva un Lūcifiera — būtības, varas sadalījuma un savstarpējo attiecību atrisinājumam — izprast attiecības starp diviem brāļiem, kuŗu attiecības it kā no jauna atdzimst Kaina un Ābeļa attiecībās. Kains Lūciferam jautā: „Vai nevarat tad abi valdīt? Vai tad nepietiek? Kam ķildas?“ Lūcifers Kainam atbild:

„Ai, pīslī! valdi savu godkāribu:
Tos lūkot — tā tev nāve būtu.“ (66. lpp.)

Kāds ir augstā un varenā lidojuma iznākums? Kains vēl skaudrāk izjūt: „Ak, es šķietos nieks.“ Un Lūcifers viņa atziņas gaitas noslēdz ar jau minēto formulu: „Tas augstākais, ko cilvēks spēj atzīt: cilvēkbūte ir tik nieks.“ Tā atziņas lidojums atgriežas starta punktā: visaugstākā atziņā, kas solīja dievišķīgu varēnību, tikai vēl asāk jāapzinās savs niecīgums.

4. *Jaunais starts zemes dzīvē*

Pēc atziņas lidojuma Kains atkal ir zemes virsū pie paradīzes vārtiem. Viņš tagad piegriežas dzīves konkrētībai — mazajam Enocham, kas guļ ēnā zem cipreses. Vai tagad Kains līdz ar mazo Enochu nesāks jaunu dzīves startu? Taču Kains skumst arī par viņu. Arī viņam būs jācieš par nezināmiem grēkiem, kas „tavi nav, nedz mani“. Nav gaišas perspektīvas — Ēdene paliek velts sapnis.

Kains pēc atziņas lidojuma, kuŗā viņš pasauli it kā izārdīja, destruēja, ir „vēl drūmāks“ nekā agrāk, kā to smalki arī Ada ir uztvērusi:

„Tas lepnaiss gars, kas tevi aizveda,
Tas tevi darījis vēl drūmāku.“ (72. lpp.)

Un pats Kains apliecina: „Es jūtu nu atkal savu mazumu — un garam bija taisnība — es nieks.“ (73. lpp.)

Tad pienāk klūmīgais upurēšanas brīdis. Ada un Ābels grib pierunāt arī viņu upurēt Dievam zemes aug-

ļus, pumpurus un ziedus. Taču viņā atkal mostas protesta jūtas: par ko viņam pateikties? „Par to, ka pīslis esmu, pīšļos rāpjos, līdz sakrītu par pīšļiem?”

Kad nu viņš beidzot negribot ir gatavs upurēt, viņš kā vecākais brālis izvēlas augstāko altāri un tur ziedo zemes augļus, ziedus, pumpurus. Taču savā niecībā viņš nelokās Radītāja priekšā, kāpēc arī Dievs viņa upuri neuzlūko, bet gan piegriežas jaunākā brāļa Ābela asins upurim. Kains sacēlas pret Dievu un grib Ābela altāri apgāzt. Kad Ābels tam pretojas, Kains satvēris no altāra degošu pagali, ar to nogalina brāli, tā pirmais ienesdams pasaulē nāvi. Kaut gan viņš vēlāk ātrās dusmas nožēlo un lūdz visvareno Dievu ņemt Ābela vietā viņa dzīvību, tomēr viņa lūgums paliek neievērots.

Kā bēgulim Kainam ir jāklīst pa pasauli un vienīgi Ada, ko pats atziņas lidojumā nebija līdzī nēmis, tagad seko viņam līdzī. Kains saka:

„Iesim mēs no Ēdenes

Uz austrumiem, tur tuksnesis, tas man der.”

5. *Atziņa kā varenība*

Kainā kā atzinējā ļoti spilgti izpaužas uzvarētājas atziņas slāpes, kas vairs negrib zināt nekādas robežas. Taču līdz ar to, kā jau aizrādījām, atziņa te parādās arī kā varenība un kā vara, kam vajadzēja izlīdzināt un gandarīt Kaina tārpības apziņu ārpusparadīzes trimdā. Atziņai vajadzēja būt „tam lepnam spēkam”, ar kuŗa palīdzību „svabads prāts par pasauli var valdīt”. Atziņa cilvēkiem bija liegta, lai viņi neklūtu „kā dievi”, bet Kains tieši par tādu gribēja klūt, lai tad arī liegt viņam nekā nevarētu.

Vai Kains panāca ar atziņu pasaules valdīšanu? Jau redzējām, ka viņš to nav sasniegjis. Kā Īkars savā lidojumā arī Kains, jo augstāk paceļas, jo arī zemāk krīt, līdz beidzot viņš ir izmests vēlreiz no paradīzes. Viņš aiziet neziņā tuksnesī — bez virziena, bez mērķa, bez perspektīvas, apzinādamies, ka ar brāļa slepkavību

ir ņēmis uz sevi vēl jaunu lāstu. Paliek tikai izmisīgā apziņa, ka viņš savā atziņas gaitā puteklības apziņu nav vis iznīcinājis, bet gan to kāpinājis.

Kamdēļ atziņa Kainu neizcēla no bedres, bet gan viņu meta vēl smagāk jaunā bedrē, radot skurbumu tikai īsu brīdi? Tikai tamdēļ, ka atziņas nozīme bija pārāk sakoncentrēta varenības un varas nolūkā, kas izrietēja no sakairinātās patības. Un patības būtība nu ir maldugunīga: jo vairāk pēc savas patības tiecas, jo vairāk to zaudē, kā tas sevišķi spilgti parādīts Ibsena Pērā Gintā. Atziņa, kas noenkurota vienīgi personāla triumfa alkstošā patībā, nekad šīs patības triumfa slāpes nevar apmierināt. Un otrādi, jo mazāk atziņa tiecas kāpināt patību, jo vairāk tā parādās īstas varenības un dievišķības vizmā. Tāda atziņa atbalsosies pozitīvi arī cilvēka patībā.

Atziņa, kā aizrādījām, ir konflikta, sāpju un ciešanu bērns un dzimst tur, kur cilvēka un pasaules harmoniskā sakļautībā rodas šķirtnes un plaismas, lai pēdējās pārvarētu. Tamdēļ arī, šķiet, nekur tik spilgti neizpaužas atziņas varenības aspirācijas, kā Bairaona „Kainā“. Atziņai nevien šķirtne jāizlīdzina, bet jāsniedz absolūta varenība.

Atziņu un ciešanu ciešā sakara dēļ cilvēki, sevišķi zināma tipa cilvēki, nereti vairās no atziņas tāpat kā no ciešanām. Atziņu spožā gaisma viņiem sagādā tikai nepatiku un ciešanas, jo draud saārdīt snaudošā aklumā iekļauto cilvēka un dzīves harmonijas illūziju. Dažreiz liekas, ka cilvēks no nekā cita tā nevairās, kā no atziņas spraiguma. Viņš tiecas iztikt ar atziņas minimumu, ļaudamies neplaisīgam dzīvojumam plūdumam. Taču tāda bezatziņas dzīve zaudē tieši cilvēkam piemītošo garīgā spraiguma skaistumu un pārvēršas veģetācijā.

Tomēr cilvēks parasti atrodas spraigās attiecībās ar apkārtni, viņa dzīve ir nepārtraukta uzdevumu, problēmu un mīklu virkne, kuŗu neatrisināšana apdraud pašu fizisko eksistenci, nerunājot nemaz par garīgo.

Šis vairāk vai mazāk spraigās attiecības bieži vien pārvēršas asās konflikta situācijās. Tāpēc, kaut gan cilvēks tiecas pēc atziņas minima, pilnīgi bez tās eksistēt nav iespējams. Un te nu bieži vērojams, ka atmoda kādā konflikta situācijā starp es un līdz bedrei sašaurināto pasauli kļūst ļoti auglīga. Gars, kas sāpēs atmodies, vairs nevairās atziņas, taisni otrādi. Atziņas slāpes, reiz pamodušās, arvien vairāk pieaug, un gars gan gaviļēs, gan sāpēs pildās atziņām un cilvēku ceļ augšup. Tad šķiet, ka cilvēks visam pāri visvairāk tiecas pēc atziņas un atziņu paceļ par augstāko vērtību.

Tā nu pret atziņu ir vērojama divējāda, ambivalenta attieksme: no atziņas visvairāk vairās un pēc atziņas visvairāk slāpst. Pirmatnīgāka gan liekas vairīšanās. Taču atziņas slāpes var būt tik stipras, ka iet atziņas robežām pāri un meklē ceļus, kas ātrāk un vieglāk vestu pie patiesības, nekā nereti grūtais īstās atziņas ceļš. Psihologiski interesanti ir arī tie atziņas veidi, kuņos divainā veidā reizē izpaužas kā atziņas slāpes, tā arī atziņas vairsme. Lai izvairītos no īstās atziņas, kas varētu būt vai nu nepatīkama vai arī tās sasniegšanai prasa lielāku garīgu spraigumu un piepūli, tad nereti meklē tādus „augstākas“ atziņas veidus, kas pēc būtības sedz atkāpšanos no īstā patiesības ceļa.

Katrā gadījumā varenības moments arī atziņā ir saskatāms. Ja jau atziņa bez spoguļojuma nozīmes raksturo, kā V. Šterns saka, arī dzīves cīņaspusi (die Kampfseite des Lebens), tad tā t. i. atziņa taču ir aicināta minētā cīņā, resp. konfliktā atzinēju vērst arī uzvarētājā jeb pārvarētājā. Šinī aspektā iekļautos arī tas atziņas varas veids, ko angļu filozofs Bekons domā ar savu formulu: scientia est potentia, kas sevišķi izpaužas cilvēka triumfos par dabu — dabas tehniskā pārvaldīšanā.

Taču dzīvības un dzīves cīņaspusē atziņa var vadīt un dot atrisinājumu un uzvaru tikai tad, ja tā arī īste-

nibu pareizi atspoguļo. Te atziņa izpaužas pati sevī, savā pašvērtībā. Taču vai arī tīrais skatījums, atziņa kā īstenības spoguļojums, ciktāl vispār par tādu var runāt, nepauž varenību un dievišķību? Vai Leibnica monade, kas kā atzinēja ir visuma spogulis (le miroir de l'univers), nepauž dievišķīgu cildenumu?

Istiem domātājiem, pētniekiem, zinātniekiem atziņa un patiesība ir augstākā vērtība, kas viņus ceļ Olimpa tuvumā. Atziņa ir homo sapiens galvenā pazīme. Sevišķi jau arī grieķi kā pirmie ir izjutuši tīrā skatījuma (teorija - skatījums) augsto, dievišķīgo vērtību. Aristotelis savā mācībā par dianoētiskiem tikumiem par augstāko tikumu un dzīves veidu uzskatīja dzīvi tīrā skatījumā, visu lietu būtības vērojumā un uzsvēra, ka tāda dzīve esot dievišķīga, dievu dzīvei līdzīga. Spinozam atziņa ir amor intellectualis dei, kas grib atzīt un skatīt visu esošo. Cik kaisls un cildens bija atziņas mocekļa Džordano Brūno domu lidojums pasaules bezgalībā, pamatojoties uz jaunās dabaszinātnes atklājumiem. Vai Kaina lidojums atziņā pa bezgalību, skatot pasauli miriādes viņu tapšanā un bojā ejā, neatgādina modernās zinātnes un filozofijas uzvaras gaitu, kur zeme ar cilvēku kā sīks krislītis bija izmesta pasaules bezgalībā, zaudējot agrāko pasaules centra stāvokli? Bet šis mazais puteklītis-cilvēks varēja justies lepns, ka viņš ar zinātni un filozofiju, savā garā visumu atspoguļojot un atzīstot, šo pasauli nevis fantazijā, bet reālā atziņā it kā vēlreiz bija radījis. Tas ir modernās atziņas cildenums, ka cilvēks savā teorētiskā skatījumā, jau kā skatītājs vien, var būt varens un dievišķīgs. Cilvēks ir mikrokosms, mazā pasaule, kas sevī aptver makrokosmu, lielo pasauli. Kur tad nu vēl paliek atziņas radītā tehniskā varenība! Taču, tāpat kā Kains, arī modernais cilvēks pēc varenā lidojuma jaunu uzdevumu priekšā nereti atkal ir juties bezspēcīgs. Varenais cilvēks - dievs nereti atkal ticis mests atpakaļ savā puteklībā.

Atziņa ar savu intencionālo raksturu nav iesprotota tieši dotās telpas un laika aprobežotā šaurē, kamēr uz varu tas lielā mērā attiecas. Šīs robežas izvērst arī vara spēj tikai ar atziņas palīdzību. Tāpēc arī atziņa nereti varai stāv pretī kā vēl lielāka vara. Aischila Promētejs kā atzinējs paceļas pāri Zeva varai, jo viņš vienīgais zina nākotni. Arī Gōtes Fausts savā visatziņas trauksmē ir juties dieviem līdzīgs, lai arī vēlāk viņu moca šaubu jautājums, kam viņš vairāk līdzinās: Dievam vai tārnam.

Un vai mūsu Matīsiņš Poruka „Asarās“ arī nav atziņas varenības paudējs? Dzīves bedrīgajā šaurē atmodies, viņš vareni izpleš gara spārnus. Kaut gan Matīsiņam nav iespējas mācīties skolā, viņš pats sev rada skolu Eglupju istabas augšā, pajumtē, kur no vecā šūpulī atrastām putekļainām avīžu grāmatām atziņu gaudi krīt auglīgākā zemē, nekā tas dažkārt notiek gaišās skolas telpās. Arī Matīsiņam ir nojauta, ka fizika ir „kaut kas lielisks, kas cilvēku padara citādu, spējīgāku, varonīgāku...“ Arī Poruka Klusētājs „domāja un kļuva arvien spēcīgāks... Viņš pacēla milzīgo domu vāli pret zibeni, vētru, pret jūras bangām un plēsīgiem zvēriem un padarīja tos rāmus.“

Aspazijas Gunai, kas kvēlo „dievu ugunī“, sidrabšķidrauts atsver karaļtroni. „Cilvēcisks gars, kas spiežas pagātnē un nākotnē, ir it kā teiku dievs ar daudzām acīm.“

Viens no domātājiem, kas visvairāk uzsvēris atziņas un domas varenumu un diženumu, ir franču filozofs, matemātiķis un teologs Paskāls, kas to izteic īsā formulā: „Pensée fait la grandeur de l'homme“ — doma cilvēkam piešķir lielumu. Cilvēks Paskālam ir „domājoša niedre“ — kā niedre cilvēks ir niecīgs un trausls, bet doma un atziņa pat jau ar to vien, ka liek apzināties savu trauslumu, viņu padara lielu. Arī personīgi Paskāls no fiziskā vājuma ir cēlies domas varenībā. Analogijas dēļ ar Bairaona Kainu var atzīmēt, ka Paskālam bērnībā tēvs liedzis nodarboties ar matē-

matiku — liedzis baudīt atziņas augļus matēmatikā. Bet tāpat kā Kainam aizliegums bija par pamudinājumu, arī Paskāls jo sevišķi ir nodarbojies ar matēmatiku un kļuvis par ievērojamu matēmatiķi. Jāsaubās, vai Paskālam tik stipra interese par matēmatiku būtu izveidojusies, ja tēvs to nebūtu pārvērtis par aizliegtu augli.

6. *Patība un mīla kā atziņas pamati*

Cik vientuļa varēja justies pirmā cilvēku ģimene pie paradīzes vārtiem! Šķiet, tikai visintimākā savstarpējā tuvumā un mīlā tie spētu klīdināt bezgalīgās vientulības un pamestības jūtas. Un tomēr vecākais Ādama dēls Kains sirds nemierā un cilvēklikeņa netaisnības izjūtā savu drūmo nemieru netiecas remdināt kopībā ar nedaudzajiem tuvcilvēkiem. Jau dienas sākumā, rīta lūgšanā, pirms dienas darbiem, viņš ir drūms, no citiem nošķīries, sevī noslēdzies. Viņš grib palikt viens pats savu „smago domu traucienā.“

Likteņa pamestības un personīgā niecīguma izjūtā pamostas Kaina atziņas slāpes: jautājums pēc jautājuma prasa atbildi un katra atbilde rada atkal jaunus jautājumus. Atklājas mocošas pretrunas visas pasaules struktūrā. Kā redzējām, Kains veidojas par atzinēju, kas tiecas visu skatīt un aptvert. Viņa tēls veidojas par atzinēja-giganta tēlu, kas kā viens no pirmajiem cilvēkiem savā individuālā apziņā aptver to, ko cilvēce tikai tūkstošgadu ilgā un gausā attīstībā ir pamazām atklājusi un skatījusi. Un ko Kains tiešām ir skatījis un atzinis, arī mums viņš liek to nenoliedzami skatīt. Taču Kaina varena atziņas lidojums nebija skatījums skatījuma dēļ vien. Viņa sakairinātā un sevī noslēgusies patība, kā redzējām, šinī skatījumā tiecās pēc varenības un triumfa. Atziņa bija līdzeklis un ceļš turp. Kaina atziņas slāpes tā tad ir noenkurotas patībā un dzimst no vilšanās dzīvē. Pavisam citāds, tieši pretējs raksturs ir Raiņa Jāzepa gudrībai, kas sak-

ņojas Jāzēpa dziļajā mīlā pret brāļiem (sal. autora „Mīlas problēmas ģenija prizmā“). Tāpēc dažā ziņā ir interesanti salīdzināt Bairaona Kainu ar Raiņa Jāzēpu. Arī pati brāļu problēma, kas tik traģiski izpaužas Jāzēpa gaitās un likteņos, dzimst un ne mazāk traģiski atrisinās jau pie pirmajiem diviem brāļiem zemes virsū: brālis brāli nogalina.

Un te nu paceļas jautājums, vai Kaina atzinēja gaitas neizskan traģiski un nebeidzas bezperspektīvas izdzītībā tuksnesī tāpēc, ka tās nebija balstītas mīlā, bet gan triumfējošā patībā? Pretēji Jāzēpam, kur atziņa dzimst no mīlas, Kains, kad tam jāizšķiras starp atziņu un mīlu (Adas mīlas veidā), atsakās no mīlas un seko atziņai. Viņš atstāj Adu (mīlu) un seko Lūciferam (atziņai). Velti Ada Kainam aizrāda par Lūciferu, ka „mīla viņam sveša“. Taču pāri atziņai paceļas patības arkas. Kains seko atziņai nevien tāpēc, ka atziņa pati par sevi ir labums resp. vērtība, bet gan sevišķi tāpēc, ka Lūcifera ar atziņu sola Kaina sakarinātai patībai varenību — „svabads prāts par pasauli var valdīt.“

Tā nu jau pašā sākumā Kaina vērtību struktūrā mīla un atziņa nevis viena otru rada, veido, dara auglīgu, vēršoties „gudrā mīlā“, kā pie Jāzēpa, bet gan šīs divas pozitīvās vērtības viena otru izslēdz. Pie tam atziņa izslēdz zināmā mērā pat to mīlas veidu — dzimummīlu — mīlu pret māsu un sievu Adu, kas Kainam visvairāk izpausts. Raiņa Jāzēpa piemērs tomēr rāda, ka mīlai un atziņai nebūt nav savstarpēji jāizslēdzas. Dziļākās atziņas un patiesības atklājas tieši tam, kas ar mīlētāja aci lūkojas lietās un viņu sakarībās. Mīla cilvēku nevien dara aklu, visbiežāk tā arī vienīgā atver acis.

„Nemiers grauž sirdi“ Kainam, un patība ir galvenais motors viņa atziņas lidojumā. Vai atgriežoties atkal zemes dzīvē Kainā šī patība ir mainījusies? Vārētu gaidīt, ka atziņas lidojumā, kur viņam atveras telpas un laika bezgalība mūžīgā ritumā un kur nevien

atsevišķs indivīds, bet pat visa paradīze un zeme parādās bezgala niecīgas visumā, arī pati patība ar tās sīkajām pretenzijām, skaudību un naidu pret tuvcilvēkiem izlikšies bezgala sīka, maza un nejēdzīga. Vai te atziņas lidojumā, vērojot pasaules gaitu tālās perspektīvās, nebija jāsairst Kaina patībai, līdzīgi tam, kā Gundegas patība saira dzīves pārbaudē un mīlā pret Māri? Tik dabiski būtu to sagaidīt. Jau pirms tālā starta atziņa Lūcifera tēlā Kainam parāda Dieva dziļo vientulību un cilvēku līdzjūtības iespējamības: „Gari, laudis gan sāpēs cieš, bet līdzjūtībā viens otram viņi veldzē ciešanas.“ Ja nu Kains no lidojuma atgriežas vēl drūmāks, vēl vairāk un sāpīgāk izjūdzams savu un cilvēka niecīgumu vispār, vai tad viņam, šķiet, neatlikās vienīgā pozitīvā un paša Lūcifera minētā iespēja — tuvoties nedaudzajiem cilvēkiem kā brāļiem un „līdzjūtībā viens otram veldzēt ciešanas?“ Tā Kains piepildītu cilvēcībā to, kas pat Radītājam mūžīgā vientulībā nav iespējams. Un tomēr redzam pretējo. Nevis mīlā viņš ir atvēries tuvcilvēkiem, bet savas sīkās patības pēkšņā un neapvaldītā uzliesmojumā viņš nogalina savu vienīgo brāli. Un jaunā zeme taču vēl ir tik tukša, neapdzīvota, vientuļa. Kā varēja cilvēkam, kas atziņā skatījies tik plašas perspektīvas un mācījies lietas skatīt viņu patiesos samēros, nejaušā situācijā ar brāli kļūt izšķirošs paša prestiža sīkais jautājums? Un tomēr Kaina drūmā un rūgtā patība izpaužas akli un neapvaldīti. Atziņas gaisma viņu nav pārveidojusi, jo pati atziņa jau kalpoja viņa patībai. Taisni otrādi — kā redzējām, viņa patības niecīguma izjūtas pēc atziņas lidojuma ir stiprākas, un viņš paliek un sastingst šinī patībā. Šī aklā, spraigā un neapvaldītā patība ved Kainu kļūmīgās pretrunās ar sevi. Kains protestēja par cilvēka likteni, ka tam jādzīvo tikai nāvei — lai mirtu. Un tomēr pats viņš pirmais ienes nāvi zemes virsū, nogalinādam savu tuvāko cilvēku — brāli.

Kaina protests un cīņa bija vērsti pret augstāko varu, kas viņam šķita netaisna un pat asinskāra, jo abu brāļu upurēšanas gadījumā šai varai patik nevis Kaina ziedi un „saldie augļi no laipni-maigās zemes, kā tos dod neaptraipītais maurs“, bet jēra-pirmuļa miesu „asiņainais vīraks“, tam ir labpatika „pie degtās gaļas, sil-tās asins dūmiem.“

Un atkal Kains, nokļūdams savas patības režģos, pats liecas asinskāres priekšā un negribēdams kalpo tam, pret ko cīnās:

„Ej nost! tavs dievs mīl asinis —
Nu sargies — ka viņš asins nedabū
Vēl vairāk!“

Ja Kains negrib upurēt pat dzīvnieku, kamdēļ viņš beidzot upurē savu brāli? Vai tad tiešām Kainam cīņā pret augstāko varu vajadzēja šo varu, ko viņam grūti aizsniegt, atvietot ar savu brāli, ar tuvāko cilvēku? Kaina gadījumā redzams, ka atziņa pati par sevi vien vēl nespēj izraisīt mīlu un var palikt akla pret svarīgām dzīves pretrunām, kur izdarbojas pavisam citādi personības faktori.

Varētu jautāt, kādi pirmatnīgi faktori tad ir likuši izveidoties Kaina patībai, tai pašā laikā apslāpējot mīlu un kopības jūtas ar tuvcilvēkiem? Pārliciecināši tos parādīt, protams, ir grūti, kaut gan mītos parasti izteikta smalki tverta psiholoģija. Taču mums uzmācas analogija ar līdzīgām situācijām ikdienas dzīvē, kas var palīdzēt pareizāk uztvert arī pirmo divu brāļu attiecības un šo attiecību traģiku. Šķiet, pirmmezgls te slēpjas pirmās mātes Ievas dažās audzināšanas kļūdās, kas no pašā sākuma ir nokavējusi pareizi izveidot savu dēlu savstarpējās attiecības un arī attiecības pret sevi un tēvu. Ja nu arī mūs laika mātes vēl nereti šo uzdevumu neprot atrisināt, tad mums pavisam nav ko brīnīties, ka pirmajai mātei ar savu pirmo dēlu un vispār pirmo bērnu pasaulē tas nav palaimējies. Tas taču bija pirmais mēģinājums audzināšanā, kur nekādas pieredzes vēl nebija un nevarēja būt. Vēl vairāk!

Vai tad pirmie audzinātāji — Ādams un Ieva —, kas bērniņu paši no saviem pārdzīvojumiem nemaz nepazina, vispār zināja, ko nozīmē būt bērnam?

Kains bija vecākais dēls. Vecākā, pirmdzimtā bērna situācija ģimenē ir īpatnēja. Vecākais bērns sākumā ir arī vienīgais un visu vecāku mīlu tās dažādos veidos gūst nedalīti tikai sev vien. Šī vecākā bērna situācija strauji mainās ar jaunākā brāļa resp. bērna ierašanos ģimenē. Tagad vecākajam bērnam, agrākam vienīgajam mīlas guvējam, ir jādalās vecāku mīlā ar jaunāko, ko viņš nav radis. Vecākajam bērnam ir it kā jāzaudē līdzšinējā paradīze. Jaunākais brālis viņu ir it kā nogāzis no troņa, kas izpaužas vecākā bērna neskaidrā izjūtā: „nav vairs tā, kā bija agrāk.“ Vecākā bērna skats nemierā un skumjās vērsas atpakaļ uz zaudēto paradīzi. Viņš tiecas zaudēto paradīzi atkal atgūt — visiem iespējamiem līdzekļiem. Pret jauno brāli kā konkurentu nereti izpaužas atklāts naidis un agresija, kas pauž vēlēšanos: kaut viņa labāk nemaz nebūtu! Viens otrs šo naidu pats arī vēlāk atceras, kaut arī ārēji tas bieži tiek apslāpēts.

Ja nu vecākā bērna izturēšanās tā mainās un viņš kļūst ļauns nevien pret jaunāko bērnu, bet arī vispār saīdzis un spītīgs pret māti, tad arī māte, neizprotot sakarības, savā izjūtā, ka „jaukais zelta bērns“ vairs nav tāds, kā agrāk, asi un neizpratoši reaģē. Tādā kārtā rodas plaša, māte bērna pirmvilšanos tikai pastiprina un abpusējos maldos veidojas cīņas un neuzticības burvju loks, kas saārda savstarpējas uzticības un kopības jūtas. Māte, kaut arī viņa abus vienādi mīlētu, tomēr neizprazdama situāciju un līdzīgi bērnam krizdama maldā („viņš vairs nav tāds, kā bija“), mezglu nevis atraisa, bet gan vairāk savij tur, kur viņai vajadzēja dēstīt mīlu un savstarpēju palāvību. Uzticības un mīlas vietā, kaut apslēptā veidā, turpinās cīņa un naidis. Tā brāļu problēma jau dīgli paliek neatrisināta. Visas kopības saites bērnam sairst — viņš visos ir vīlies, jo nav viņam neviena tuvcilvēka,

kam viņš pilnīgi varētu palauties. Viņš nereti kļūst par vientuļu un drūmu spītnieku, kuŗa skats žēlās vērsas uz kādreizējo neatgriežamo laimes stāvokli.

Kā nu pirmā māte Ieva ir izturējusies atzīmētā situācijā, tas grimst neziņas tumsā. Tomēr vērojot Kaina izturēšanos un arī Bairona tēlotās Kaina pasaules sāpes, pamestības un atstātības izjūtas un ar tām saistīto spītu, liekas, ka minētais savstarpējais malds bērnam par māti un mātei par bērnu būs radies un māte to vēl būs pastiprinājusi.

Minētā situācijā tad nu arī Kains varēja veidoties mātei par spītnieku, bet Ābels par „labo dēlu“. Kains arī izjūt, ka Ābels ir mātes mīlulis. Lūcifers to viņam arī lidojumā atgādina: „Viņš ir miesas otrdzimtais, tavai mātei viņš mīlulis.“ Un Lūcifers jau pauž tikai paša Kaina izjūtas, viņš jau arī pasaka, kāpēc to Kainam teicis: „Nu tādēļ, ka pats par to tu domāji.“ (64. lpp.) Kaut gan Kainam šķiet, ka viņš arī brāli mīl, taču siltuma un sirsnības trūkst, un rūgtums pret māti arī izpaužas.

Arī citādi plaisma starp māti un dēlu Kainu ir augusi. Māte ir kļuvusi pati sev neuzticīga un savu atziņas augļu grēku ir nožēlojusi. Tikai Kains savā atziņas spītībā paliek uzticīgs mātei, kāda tā bijusi pirms nožēlas, kamēr arī viņam likās, ka māte to mīl par visu vairāk. Tagad māte ar žēlu rūgtumu saka: „Ak, mans dēls, kā tagad tu, es runāju pie grēkos krišanas. Ak, kaut jel tevī man savas grēku domas nesastapt!“ Un tāpat ar žēlumu Kains saka Lūciferam, ka „mātē dzisis reiz kvēlojušais zināšanas gars.“ Vilšanās izjūtā Kains kādreiz ir saslējies pret vecākiem, un arī tagad viņš negrib liekties tā priekšā, „kuŗš visu radījis tik tādēļ vien, lai viņa, valdītāja, priekšā liektos“ (turp., 16. lpp.). Tā Kains jau agri ir kļuvis viens un vientuļš, nožogojies savā patībā. Viņam nevarēja izveidoties dziļāka kopība šai pirmajā ģimenē zemes virsū. Kains Lūciferam saka:

„Līdz šim neviens nav bijis manim tuvu,
Neviens, kas mani saprastu.“ (turp. 14. lpp.)

No šejienes veidojas Kainam arī visas dzīves un pasaules perspektīva un viņa izturēšanās veids.

Cik niecīga plaisma pirmsākumā — pat skaidri apzināta tā nav —, un tomēr vēlāk tā rada traģiku un izpaužas savstarpējos lāstos!

Kains, kas tā tad divreiz zaudējis paradīzi — abas reizes mātes dēļ —, var apliecināt, ka, izņemot Adu, viņš „cita neviena nemīlot“. Kad Ada ieminas arī par vecākiem, Kains saka: „Vai tie mūs mīlēja, kad, plūcot liegto augli, Ēdeni mums laupīja?“ Vecāki ir vainīgi pie viņa lāsta likteņa. Viņš turpina:

„Tēvs, māte liegto augli plūkuši,
Bet maz tiem bija savu sirdēstu
Un savu sāpju, bēdu... jā, vēl maz:
Tie dzemdē tevi, mani pasaulē,
Un citus savus bērnus, miljonus
Un miriādes to, kas vēlāk dzims,
Lai saņemtu par savu mantojumu
Tik virkni mūžiem krātu ciešanu.“ (28. lpp.)

Vēlāk lidojumā Kains nolād tēvu, tāpēc ka arī tēvs viņu nolādējis, radot „dzīvi, kas tik ved uz nāvi“:

„Vai viņš nelādēja mani,
Kad mani radīja? Un agrāk vēl,
Kad iedrīkstēja noplūkt liegto augli?“ (46. lpp.)

Un kad Kains ir nogalinājis savu brāli Ābelu, tad tieši māte Ieva, zaudējusi savu mīlo dēlu, visasākos un izjustākos vārdos nolād savu pirmdzimto dēlu Kainu — brāļa slepkavu: „tā mokas lai dzen to tālos tuksnešos, kā mūs no Ēdenes, līdz viņa bērni tam to darīs, ko viņš brālim — u. t. t.“ Viņa izdzen ar lāstu Kainu trešo reizi no paradīzes — tuksnesī! Cik nelaimīga ir pirmā māte pasaulē — viņa ir zaudējusi abus dēlus! Un viņa nemaz nenojauž, ka ģimenes traģēdijas pirmmezglā, kas savijās jau ārpus paradīzes, arī viņas daļa ir iekšā. Viss varēja arī pavisam citādi veidoties!

Mīlas vietā Kainam ir veidojusies triumfa slāpstošā patība. Tā ir veidojusies no izdzītības un niecīguma jūtām. Pat tuvcilvēkam - brālim viņš nav mācījies mīlā

liekties, jo tas nozīmētu kļūt paša patības acīs vēl mazākam, vēlniecīgākam. Fiktīvais pārākums visur tiek saglabāts. Sevišķi Kaina patība tad nu arī izpaužas upurēšanas situācijā, kas tikai atkārtogrākas pirmsituācijas ģimenē. Ābels, kas audzis mātes mīlā, to nekad nezaudējot, ir maiguma un lēnprātības paudējs attiecībās pret brāli. Viņš visādi pauž mīlu un cieņu pret vecāko brāli. Kad nu Ābels aicina Kainu upurēt līdz ar viņu Visuvarenajam, tad Kains vairās no šīs bīstamās sacensības, kuŗā jau viņš piedzīvojis vilšanos pie vecākiem — vai viņš atkal nezaudēs pirmvietu par labu jaunākajam brālim? Raksturīgi, ka Kains no diviem altāriem, ko sagatavojis jaunākais brālis, izvēlas tieši augstāko. Vārdos, ar kuŗiem Kains pirms upura griežas pie Dieva, izskan izaicinājums un mērošanās ar brāli, mēģinot brāļa upuri nozaimot. Te runā Kaina triumfa slāpstošā patība — varbūt, ka izdodas atgūt pirmvietu, ko viņš zaudējis pie vecākiem. Bet te nāk atkal vilšanās. Dievs viņa ziedu un augļu upuri, aiz kuŗa tomēr slēpās kaila patība, apsmādē un vecākajam brālim pāri paceļ jaunāko brāli taisni tāpat, kā toreiz, pirmās vilšanās gadījumā, ko vairs neviens neatceras, — kā toreiz Ābela piedzimšanas gadījumā māte un tēvs to bija darījuši. Tagad Kains vērsas tieši pret jaunākā brāļa altāri, ko Dievs tik laipni uzlūkojis. Kad nu Ābels to neatļauj, Kains viņu ar degošu pagali nosit. Viņš ienes nāvi pasaulē un, tikai tad, kad brālis ir nogalināts, it kā atpildamies, pirmo reizi izsaucas: „Mans brāli!“ Jau kopš agrās bērnības Kainā iekšēji bija sūrstējies tas Ābela mīļāk uzlūkotais altāris, ko viņš pēdīgi gribēja sagrāut. Kaina augstākais altāris ar visiem ziediem, turpretim, sen jau bija apgāzts... Tas bija tik sen, ka Kains to neatceras un arī tikai vāji nojauš, ka jaunceltais atziņas altāris, kuŗā viņš gatavs ziedot pat Adas mīlu, kas gatava viņam visur sekot, ir tikai kādreiz sagāztā altāra atvietojuums. Šī jaunā atziņas altāra pamatā tomēr nav mīla, bet gandarījuma slāpstoša patība.

No patības dzimušās atziņas slāpes savā piepildījumā tikai vēl vairāk sakairina Kaina patību, un sacensībā par pirmvietu Kains nogalina savu brāli. Šis patības triumfs tomēr savā būtībā ir fiktīvs. To viņš arī saprot, gribēdams par brāļa dzīvību atdot savu. Savā varenajā atziņas lidojumā Kains bija skatījis visu pasauli tālās perspektīvās pagātnē un nākotnē, tikai savas patības maldus viņš nebija skatījis. Citādi viņš būtu nevien sapratis, bet arī izjutis, cik nenozīmīga un muļķīgi tukša ir dzīšanās pēc absolūtas pirmlovas starp brāļiem, ja tā prasa šos brāļus kā upurus un nav attaisnota un pildīta ar augstākiem dzīves mērķiem un vērtībām.

Atziņā Kains skata Dieva izmisuma pilno vientulību. Viņam mūžam jāsēž tukšā tronī un jārada miriādēm jaunas pasaules, lai būtu vieglāk panest mūžību. Šķiet, grūti būtu iedomāties lielākas ciešanas. Taču cilvēkiem ir iespēja veldzēt ciešanas līdzjūtībā. Vai Kains cilvēka bedres situācijā šo iespējamību izmantoja? Vai viņš saistījās ar tuvcilvēkiem līdzjūtībā un mīlā, savu patību pārvarot? Nē! Te viņš tikai atziņā nostāda Dievu kā cietēju zemāk par cilvēku, lai par šo lielo cietēju fiktīvi triumfētu, bet pats minēto iespēju neizmanto. Ja līdzjūtība tiešām Kainam kļūtu par dzīves pamatstāju, tad līdzīgi fiktīvi triumfi nebūtu vajadzīgi, un viņš pats arī beidzot nebūtu spiests aiziet līdzīgā dievišķīgās vientulības tukšnesī.

Nav jau gan Kainam pilnīgi svešas arī katras mīlas jūtas. Šķiet, dziļi viņš mīl savus bērnus, ko viņš negribētu skārt „ar skārienu, rupjāku par skūpstu“. Vienīgais tuvcilvēks ir māsa un sieva Ada, ko viņš mīl, bet, kā redzējām, šai mīlai tomēr pāri paceļas atziņas un varas slāpstošā patība. Tikai Adai mīla pret Kainu ir pēdējā un augstākā vērtība. Adas mīla tikai atziņas lidojumā nevar līdzī doties, bet citur vienmēr tā seko Kainam un arī tukšnesī tā iet līdzī Kainam, kas nogalinājis viņas brāli Ābelu. Vienīgi Ada lauž Kaina vientulības loku. Vai viņai ar savu mīlu izdosies tukšnesī pārkausēt arī Kaina patību?

Iegaumēsim, ka brāļa slepkavība un izdzīšana tukšnesī nav atziņas sekas. Tās ir nepietiekošas atziņas sekas, kur paša patības maldi nav vēl pietiekoši izprasti un izjusti. Atziņa var būt arī pozitīvi dievišķīga, ja tā ir noenkurota cilvēkmilā. Tāda ir Raiņa Jāzepa atziņa un gudrība.

7. *Kains un Jāzepe*

Kā Raiņa Jāzepe, tā arī Bairaona Kains izvirza brāļu problēmu, kaut gan Bairaona Kainā brāļu problēmu it kā aizēno atziņas problēma. Kains izdara ar brāli Ābelu to, ko Jāzepa brāļi ar Jāzepu tikai mēģināja darīt. Kains te atbilst Jāzepa brāļiem, kaut gan gara perspektīvas un dzīves bedrības izjūtas ziņā viņš tālu paceļas pāri Jāzepa brāļiem un tuvāk stāv Jāzepam. Taču katram gara perspektīva un bedrības izjūta ir citādi motivētas un citādi izpaužas. Atzīmēsim īsumā Kaina un Jāzepa līdzības un izšķirības.

1. Bedres situācija. Abi šie bībeles tēli jaunlaiku ģenija uztverē saista mūs ar īpatnējo dziļumu un likteni. Abi viņi arī kopj zemi, kamēr brāļi abiem ir avju gani. Jāzepe sapņo par kvieša uzvaru kā augstāku kultūras pakāpi, un arī Kains pretendē, ka Radītājs ziedu un augļu upuri atzītu par augstāku. Taču tā ir vairāk ārēja līdzība. Dziļāka līdzība ir tā, ka abus — kā Jāzepu, tā Kainu — atrodam īpatnējā bedres situācijā. Jāzepu atrodam brāļu vidū, kas viņu arvien vairāk viņa jaundzīves sapņa dēļ ienīst un pazemo, līdz beidzot met to bedrē, tad pārdod prom no dzimtenes. Brāļi viņu izdzen no paradīzes, kas vēl tikai mātes iedvestā sapnī viņam tēlojās kā nākotnē sasniedzams sauleszemes mērķis.

Arī Kainu atrodam izdzītībā ārpus paradīzes vārtiem kopā ar vecākiem, brāli un māsām. Pa vārtiem ieeja ir liegta. Bet arī šaurajā ģimenes lokā Kains, kā redzējām, jūtas īpatnējā izdzītībā — viens un vientuļš. Viņam bez paša vainas jāuzņemas darbs kā lāsts un

jāskatās pretī nāvei. Arī viss skaistums dzīvē iet bojā. Kaut pats ir bez vainas, bet viņam jāklūst vainīgam pie citu ciešanām, pie nākošo dzimumu ciešanām, kas arī cietīs bez vainas. Arī Jāzepe neapzinās sevī vainas, kāpēc viņu met bedrē. Tikai Jāzepu Rainis rāda pašā izdzīšanas procesā, kamēr Kainu jau atrodam ārpus paradīzes, kā trīcošu un niecīgu būtni, kas tomēr sava niecīguma apziņā saslejas pret varu, kuŗa viņu tādu radījusi.

Taču pašas bedres situācijas cēloņos abos gadījumos ir liela izšķirība. Jāzepu bedrē veda mīla pret brāļiem, pie kuŗiem viņam „pasaule sāk’ un beidzas“. Kaina bedrē, turpretim, cēlusies no atziņas augļu baudījuma. Kains arī bedrē grib turpināt atziņēja gaitu. Jāzepam augstākā vērtība — cilvēkmīla, Kainam — atziņa (ar ko saistās arī varas tieksmes). Jāzēpa īpatnējā situācija ir lutināta jaunākā bērna situācija, Kains ir vecākais brālis, kam paradīzes zaudēšana un vilšanās mātes mīlā padziļina vispārīgo bedres situāciju, atšķirot to no citiem un iedzenot drūmā vientulībā.

2. Augšupcelsme. Kā Kains, tā Jāzepe no bedres stāvokļa, kur vienu novedusi atziņa, otru — mīla, tiecas augšup. Jāievēro, ka abas minētās vērtības ir pozitīvas, un paliek tikai jautājums, kamdēļ viņām jāved cilvēks bedrē. Katrs tiecas no bedres īpatnēji augšup. Kains, atstādams pie paradīzes vārtiem paradīzes pēdējo ziedu savā dzīvē — Adas mīlu —, startē lidojumam bezgalībā ar varenajiem atziņas spārniem. Te izpaužas atziņas patoss. Atziņa jau kā skatījums vien dod Kainam uz laiku zināmu varenības izjūtu. Vēl tālāk — ar atziņu viņš tiecas sniegties pāri Radītāja varas noslēpumiem, kas viņu tik niecīgu ir radījis. Kainam atziņa kļūst par varas līdzekli, ar ko „brīvs prāts par pasauli var valdīt.“

Arī Jāzepe, kas bedrē krīt ar vārdiem „es mirdams nemiršu“, vēlāk Ēģiptē paceļas nepārspējamā varenībā kā „saules dēls“. Arī Jāzepe Ēģiptē šo varenību sa-

sniedzis kā „gudrākais no cilvēkiem“, kuŗa „gars caur gadiem paredzēja laikus“. Šķiet, abiem vienāda līnija: no bedres ar atziņu pretim varenūmam. Tikai Kainam atziņa pati par sevi sniedz varenības apziņu, kamēr Jāzeps Ēģiptē, iztulkodams sapņus un paredzēdams nākotni, sasniedz arī reālu varenību resp. varu. Kā Ēģiptes glābējs viņš ir otrais pēc faraona, bet slavas ziņā pēdējo pārspēj.

Abiem gandarījuma alcējiem varenība stāv atsvārā ar pazemojumu, ar bedri un ir vērsta pret pazemotājiem: Kainam — pret Radītāju, Jāzepam pret brāļiem, kuŗus viņš dienvīdus sapņos gaida nākam kā staltus karavīrus, lai varētu tos satriekt un rast gandarījumu sev un nākotnei. Abos gadījumos varenība sakņojas patībā, bet katrā gadījumā īpatnēji. Jāzeps Ēģiptē sasniedz varenību un pats ceļas, tikai citus ceļot augšup, glābjot augsto kultūras tautu no bojā ejas, kalpojot mieram un dzīves progresam:

„Man sirpe stiprāka par zobenu,
Man sviedri smagāk sveķ par asinīm.
Priekš mana kūļa liecas šķēpi!
Un visi kūļi lokas manam kūlim.“

Ja arī kādu laiku Jāzeps patības slāpes pārskan mīlu un gatavas brāzties pret brāļiem atriebes viesuļos, tad tomēr drīz vien Jāzēpā izraisās nikna iekšēja cīņa starp mīlu un patību (resp. atriebi), kuŗā mīla galīgi uzvar patību. Varas varenība izrādās tukša un nespēcīga. Gan arī Kains atziņas lidojumā pa bezgalību atceras Adu. Ieskanas mīla, ko atziņas dēļ bija atstājis. Taču tās ir tikai mirkļa ieskaņas — nekad Kainam nerodas spraigāka iekšēja cīņa starp patību un mīlu. Kains paliek vienmēr patības lokā.

3. Lejupkāpsme un varenības illūzijas sairšana. Abiem mūsu varoņiem varenības illūzija, ko tie sasnieguši katrs savā veidā, sairst kā viegli zirnekļu pinumi. Kains no atziņas augstes nolaižas atkal nožēlojamās īstenības aerodromā — ārpusparadīzes trimdā. Skatījis visu esamību bezgala perspektīvās, viņš satriekts no-

laižas ar „augstāko atziņu“, ko cilvēks spēj atzīt — „cilvēk būtne ir tik nieks“. Vēlniecīgāks, vēl nenoziņīgāks jūtas Kains savā patībā, no kuŗas loka viņš nespēj izkļūt. Vēl drūmāks un skumjāks savā pasaules sāpju vientulībā. Vēl dziļāk viņš krīt savas patības maldā: vēl vairāk sairst pavedieni ar vienīgo brāli pasaulē, un beidzot šī nelaimīgā būtne patības izmisumā brāli nogalina. Un beidzot vēlreiz Kainu izdzen bezperspektīvas tukšnesī.

Arī Jāzeps, sasniedzis Ēģiptē visu varas pilnību, pašā varas kalngalā, izjūt šīs pašas varas nespēku. „Varas pilnībāi Jāzeps dzīvē vajadzēja aizpildīt tukšuma bezdibeni, ko radīja zaudētā mīla: brāļu un Dinas mīla. Un tomēr vara ir nevarīga pret šo uzdevumu, un pagātne stāv cieti. Tā ir vilšanās varā. Vara nedod viņam iekšējo gandarījumu un dvēseles mieru un nespēj aizvietot zaudējumu.“ (Mīlas probl. ģ. pr., 263. lpp.). Dziļās un spraigās iekšējās cīņās Jāzeps dvēselē mīla uzvar patību. Jāzeps beidzot pats brīvi nokāpj no varas troņa un izlīdzinās mīlā ar saviem brāļiem, kas viņu bija pazemojuši un viņam visu laupījuši. Jāzeps te mums parādās asā kontrastā ar Kainu. Cik dažādi katrs no viņiem atrisina brāļu problēmu! Jāzeps, pārvarot patības sāpes un nokāpjot pie brāļiem zemē, viņus nevis iznīcina, bet gan mīli apkāpj un dāvina viņiem auglīgo un bagāto Gozeni, kaut gan tieši brāļi bija viņa dzīvi kāvuši un bedrē metuši. Kains turpretī nogalina savu vienīgo brāli Ābelu, kaut gan pēdējais Kainam reāli neko nebija pāri darījis. Ābels arī nenojauta, ka viņš nejauši kā jaunākais brālis bija vecāko brāli Kainu izstūmis no viņa mīlas un pārākuma situācijas ģimenē un sakairinājis viņa patību. Tā izskan divi pretēji brāļu problēmas atrisinājumi: viens ir mīlas atrisinājums, otrs — patības atrisinājums.

4. Aiziešana neziņā. Abi, kā Kains, tā Jāzeps, ir perspektīvas cilvēki, kas nekad nenogrimst mirkļa nirvānā. Ar to viņi paceļas pāri visiem brāļiem. Taču

perspektīvas saturs katram ir citāds. Kosmiska skai-
stuma un burvības apmirdzēts ir varena Kaina lido-
jums atziņas zilgmē. Kains skata, kā universā pasaules
top un iet bojā. Un kā mazs jāputārpiņš parādās mūsu
jaunā zeme. Atziņā viņš aptver telpas un laika bezga-
lību un tās parādību mūžīgo ritumu. Bet Kaina ska-
tītā perspektīva ir tumsa un drūma — bez ticī-
bas un cerības, bez mīlas un sapņa. Dziļākā būtība
viņam šķiet sāpes un ciešanas. Arī mīla un skaistums
ir tikai gaistoša vizma pār sāpju un ciešanu jūru. No-
stājies zemesdzīves sākuma punktā, viņš it kā jau redz
nākotnes dzimumu nebeidzamās ciešanas — „miljonus
un miriādes to, kas vēlāk dzims, lai saņemtu par savu
mantojumu tik virkni mūžiem krātu ciešanu.“ Kains
ir nelaimīgs: „Es grēka nezinu, bet sāpju jūtu daudz.“
Bet Lūcifera liek saprast, ka nākotnē ciešanas vēl augs
un vairosies un pašreizējā vārgā dzīve „būs Ēdene vēl
pretī visam tam, ko tavi bērnu bērni, vairodamies kā
smiltis, reiz darīs un reiz cietīs.“ Dziļāko pasaules
sāpju pietumsusi ir Kaina atziņas perspektīva, kas tādā
veidā vēršas bezperspektīvas perspektīvā.

Vai arī Jāzeps perspektīva vēršas savā pretstatā?
Jau kā jauneklis Jāzeps savos kviešu un mīlas sapņos
pauž tālredzīgu perspektīvu, viņš domā par brāļiem,
par nākotni, „par tūkstošiem, kas solīti, kas vairosies,
līdz būs kā smiltis pie jūras.“ Kā redzams, abi mūsu
varoņi domā par nākotnes miriādēm un „smiltīm pie
jūras“. Bet Jāzepam šīs „smiltis pie jūras“ no nākotnes
tālēm atspildz gaišā sudrabvizmā. Viņas arī pārāk ne-
put. Jāzeps skata tālā perspektīvā augšup kā p-
jo šo brāļu saimi, cilvēci.

Jāzeps dziļi cieš, daudz dziļāk par Kainu, bet viņš
cieš tieši šīs pašas ticības dēļ gaišajai sau-
les perspektīvai. Jāzeps dziļās personīgās cie-
šanas, ko viņš pārdzīvo gaišās ticības dēļ, tomēr nespēj
dragāt un iznīcināt pašu ticību dzīves un saules sap-
nim, tāpēc ka nespēj dragāt viņa dziļo cilvēkmīlu.

No šīs cilvēkmīlas, brāļu mīlas, sauleszemes sapnis Jāzepam atdzimst arvien no jauna.

Kā reāls sapņotājs Jāzepe arī gan nekad nekrīt nākotnes rožainuma maldos. Viņš reāli skata nākotnes ciešanas, kas tomēr nelauž viņa gaišo pašlūgumu. Jāzepe, krītot bedrē, tāluredzētāja acīm skata:

„Daudz tumšu bedru būs pa visu zemi,
Daudz dāvu aizžņaudzēju akmens spaili,
Un iekšā metīs tūkstots dzīvas miesas
Un spailis cieti vērs un miesas slāps,
Bet nenoslāps tik gars un mirdams nemirs.“

Jāzepe dzīves apliecinājums ir dzimis no mīlas un rūdīts ciešanu smelgās šīs pašas mīlas dēļ. Tāpēc Jāzepe ticība dzīves un saules uzvarai ir tik dziļa un stipra. Ciešanas to nevis sagrauj, bet stiprina. Ciešanas spēj pārbaudīt dzīves prieku un ticību nākotnei, un tāpēc tieši ciešanas dod lielākas tiesības apliecināt dzīvi. Un te nu redzams, ka Kains šo pārbaudi neiztur. Kains nēvā pasauli, atziņā to destruē un sagrauj un pēdīgi nolād. Pavisam pretēja ir Jāzepe pasaules stāja, kas dzimusi no brāļu mīlas. Jāzepe pat pēdējos vārdos vēl apliecina — „ne nēvāt pasauli, tik viņu saprast.“ Patību pārvarot, arī brāļu problēma nākotnē sauleszemē citādi būs atrisināta: „Tur nebūs sienas vairs starp — es un cits.“ Īsta dzīves perspektīva dzimst vienmēr no mīlas, nevis no patības.

No pretēji motivētām perspektīvām izriet arī abos gadījumos dažādi motivēta aiziešana. Kains aiziet bez perspektīvas tukšnesī. Vienīgi Ada ar savu ziedošos mīlu viņam iet līdzī, pašam viņam nav ne mīlas, ne sapņa, ne mērķu, ne cerību. Jāzepam bija mērķis — vērojot mūžīgo dzīves ritumu, viņš kāpj stāvajā Dinas klintī meklēt lielo taisnību. Jāzepe beidzot ar dziļāko dzīves un saules ticību pazūd sapnī par saules zemi. Jāzepe jau agri bija mācījies dzīvot un arī izgaist sapnī. Kainam nebija tāda sapņa, kurā viņš varētu izgaist.

Kvēpu smieklī

Kvēpu smiekli

1. Kvēpu smiekli starp citiem smieklu veidiem

Cilvēkam piemīt brīnišķīga spēja — smieties, bet viņam piemīt arī ne visai apbrīnojama spēja — būt smieklīgam, t. i. kļūt par smieklu objektu. Franču filozofs A. Bergsons savā darbā „Le rire“ sevišķi pasvītro, ka tikai cilvēks un tas, kas kaut kā saistīts ar cilvēku, var būt smieklīgs. Dabas ainava nevar būt smieklīga, un ja par pērtiķi jāsmejas, tad tikai viņa zināmas līdzības dēļ ar cilvēku. Šķiet, pērtiķis it kā pretendētu būt cilvēks, bet patiesībā viņš tomēr tas nav...

Smiekli interesanti nevien kā specifiski cilvēciska izpausme, bet arī tamdēļ, ka smieklus izteiksmē var būt ļoti bagāta, niansēta, daudznozīmīga. Cilvēku pazinējam smieklos var atklāties nevien otra cilvēka acumirkļa noskaņa, bet arī dziļāki rakstura vilcieni. Bet ļoti viegli smieklus izteiksmē var arī pārprast. Smieklos resp. smaídos var izteikties prieks, simpatija, iekāre, apmulsums, izmisums, pārākuma izjūta, nāids, izaicinājums, nežēlība. Tāpēc smieklus nevar atvasināt no vienas saknes, kā to aizrāda arī franču psihologs Ribō, kas saka: „Il y a des causes très distinctes qui paraissent irréductibles ou dont au moins jusqu'ici on n'a pas découvert l'unité (Psychologie des sentiments, 352. lpp.).

Smiekli spurgst visdažādākos veidos: tie var izpausies savās niansēs no visgaišākās zelta saulainības līdz vismelnākiem kvēpu smiekliem, par kuriem Blaumaņa Bungatiņš saka: „Tādi smiekli dvēseli pieber kā ar kvēpiem.“ Visiem smieklīm ir vairāk vai mazāk sociāls raksturs, bet vieni smiekli cilvēkus vieno, otri — šķir: ir vienotāji smiekli un šķīrēji smiekli. Vieni smiekli izriet no simpatijas un mīlas, otri — no patības.

Šis apcerējums neaicina lasītāju klausīties gaišo smieklu mūzikā. Tā nolūks ir daudz šaurāks — pakāvēties drusku pie viena no šķīrēju smieklu veidiem, kas teorētiski līdz šim atstāts novārtā. Apzīmēsim tos par kvēpu smieklēm. Kas būtu šo smieklu būtība? Pēc satura, kā redzējām, var būt dažādi smieklu veidi. Taču nenoliedzami pirmā kārtā cilvēki smejas par to, kas ir kōmisk s, smieklīgs, par objektīvi kōmisko. Te nav iespējams ielaisties kōmikas būtības tuvākā iztīrījuma, jo tas novirzītu mūs pārāk tālu no mūsu tiešā jautājuma. Ja arī uzskati citādi izšķīras, tad tomēr liela vienprātība izpaužas tanī ziņā, ka kōmikā kaut kas, kas pretendē būt liels, svarīgs, cildens, nozīmīgs, mums atklājas (visparastāk pēkšņi) kā kaut kas niecīgs un nenozīmīgs. Mūsu gaidīšana izreaģējas it kā tukšā. Īpatu veidu šī doma pieņem A. Bergsonā uztverē. Viņam kōmiskais rodas tur, kur sagaidāmā dzīvā, vingrā, cilvēciskā vietā izpaužas kaut kas nedzīvs, sastindzis, mēchanisks (du mecanique plaqué sur du vivant), uz ko tad sabiedrība reaģē ar smieklēm. To atzīmē arī Dr. phil. Milda Palēviča savās „Aistētikas problēmās”: „Viņš (cilvēks) iziet uz brīdi no cilvēciskā robežām, pārkāpj tā tad sociālas normas un tādēļ uz viņa rīcību sabiedrība reaģē ar īpašu žestu — ar smieklēm. Smiekli, saka Bergsons, ir šāds sociāls žests, tas ir sabiedrības sods cilvēkam par tās elementāro normu pārkāpumu.“ (106. lpp.)

Objektīvā nozīmē kōmiski var būt cilvēku āriene, žesti, raksturi, situācijas. Kōmiski raksturi ir piem. mūsu Švauksts, Pietuka Krustiņš, Ķencis. Sevišķi kōmiski ir tukši un iedomīgi āksti. Tā nu kōmikas gadījumos cilvēki smejas par kaut ko sīku, tukšu, niecīgu, kas sevi grib paust kā kaut ko lielu un svarīgu, te smejas tā tad par kādu objektīvu mazvērtību, nevērtību. Par šo objektīvo mazvērtību un tukšumu var smieties labsirdīgi vai ļaunsirdīgi — ar humōru vai satīru. Bet vai cilvēki smejas tikai par mazvērtībām un nevērtībām? Te jākonstatē, ka bieži cilvēki smejas

tieši par to, kas ir pretstats kōmikai — par augstākām vērtībām un viņu nesējiem. Nereti cilvēki kaislīgi cenšas vērtības un ideālus un viņu paudējus padarīt smieklīgus, lai par tiem varētu smieties. Nereti cilvēki smejas pat par traģiku — visdziļāko traģiku. Šos ļaunos smieklus par vērtībām un viņu nesējiem gribām apzīmēt par kvēpu smieklēm atšķirībā no satiriskiem smieklēm, kur arī ļauni smejas, bet par kādu objektīvu nevērtību.

Kas nu ir šo kvēpu smieklu atspere? Te jāatzīmē, ka daži domātāji un pētnieki (Hobess, Gröss, Cīglers) smieklus par kōmisko grib izskaidrot ar t. sauc. pārākuma teoriju, t. i. reducē kōmisko smieklu būtību uz cilvēka pārākuma apziņu iēpretim tam, par ko smejas. T. Lipss savā darbā „Komik und Humor“ šo uzskatu asi kritizē, bet J. Folkelts pretēji šai kritikai tomēr kōmikas pārdzīvojumā kā vienu no nepieciešamiem momentiem saskata „rotalīgu pārākuma apziņu“ (das Gefühl spielerischer Überlegenheit — Syst. d. Aesth. Bd. II, 362. lpp.). Šo jautājumu mūsu sakarā nevaram pēc būtības apskatīt. Tikai vispār jāsaka: var šaubīties un būt dažādās domās par pārākumtieksmes un pārākumjūtu lomu smieklus par kōmisko, bet gan nevar būt šaubu par to, ka kvēpu smieklis un tieksme padarīt vērtīgo par kōmisku, lai par to varētu smieties, izriet no cilvēka patīgās pārākumtieksmes.

Kvēpu smieklis, ar ko norobežojam skatījuma lauku, pauž visspilgtākā veidā cilvēka patību. Kvēpu smieklis vienmēr ir patības smieklis, pie tam tanīs izteicas nevis radošā, bet gan triumfa slāpstošā patība. Tāpēc arī saprotams, ka nav nevienas vērtības, ko cilvēki jebkad par augstu un cēlu ir izjutuši un atzinuši, par ko citi nebūtu „tikai pasmējušies“. Šie kvēpu smieklis, šī „tikai pasmiešanās“ atvieto pirmatnīgo reālas iznīcināšanas tieksmi un, salīdzinot ar pēdējo, tāpēc tomēr vērtējama kā augstāka pakāpe.

Agresīvos patības smiekļus par pozitīvām vērtībām var apzīmēt zināmā nozīmē par neīstiem smiekliem, par perversijas smiekliem: te smejas cilvēks-tukšinieks tikai tāpēc, lai par viņu pašu nesmietos. Viņš smejas pašsaudzēšanas nolūkā, lai segtu un izlīdzinātu savu tukšumu un mazvērtību un fiktīvi paceltos pilnvērtībai pāri. Tādā kārtā smiekli kļūst par divpusīgu sabiedrisku ieroci: smejas par tukšumu, vērtību trūkumu, bet apgrieztā veidā smejas arī par vērtīgo, augstvērtīgo. Smiekliem par tukšumu, pat agresīviem smiekliem, kā piem. satirai, ir katrā sabiedrībā liela pozitīva nozīme, kamēr kvēpu smiekliem ir visvairāk negatīva nozīme. Lai tas būtu saprotams, pietiek iedomāties tādu sabiedrību, kas nebūtu vairs spējīga smieties par tukšo un kōmisko, kas smieklīgo sāktu ņemt nopietni un tanī pašā laikā par savām augstākām vērtībām un sasniegumiem ņirgātos jeb labākā gadījumā „tikai pasmietos“. Grūti iedomāties sabiedrību, kas par Švauksu un Pietuka Krustiņu nevis smietos, bet lielā nopietnībā par viņiem sāktu jūsmot. Tāda sabiedrība smietos par savu traģiku, par savu nākotni.

2. *Kvēpu smieklu izpausmes veidi*

Zīmīgi ir vērojams tieši lielo garamilžu dzīves gaitās, sevišķi zemākas pakāpes sabiedrībās, ka viņu vientuļo taku bieži ietin kodīgu dūmu mākoņi: viņu dvēseli piebeļ ar kvēpiem. Kalnā kāpējam nereti ir visai ērkšķaina gaita, jo katra vērtība, ko viņš pats izjutis un pārdzīvojis, viņu arī atšķir no citiem. Citi to nesaprot vai arī tumši nojauš sev kā bīstamu. Viņam cenšas „aplauzt ragus“, kuŗu viņam, varbūt, nemaz nav. Ar to, protams, nav teikts, ka neīstam, patīgam kalnā kāpējam visas šķietamās kalnā kāpšanas mērķis nevarētu būt — iegūt pēc iespējas lielākus ragus.

Kvēpu smiekļus smejas apdraudētā patība sevis nodrošināšanai, un tie ir vērsti galvenā kārtā pret dzīvu personu. Tāpēc arī pie mazgariem nereti vērojams, ka

viņi pēc vērtību radītāja un paudēja nāves, kad apdraudējums viņu patībai tiešā veidā zūd, līdzšinējo kodīgo dūmu vietā sāk kvēpināt vīrāku. Un tomēr daži par savu sīko patību trīc un dreb arī pēc kalnā kāpēja nāves, turpinot zaimus par augstākām vērtībām. Pie tam viegli var izmantot kādas varbūt tiešām kōmiskas īpatības personības dzīves periferijā, vai kādus trūkumus viņa paustajās vērtībās, lai nozaimotu un padarītu smieklīgas pašas vērtības.

Kvēpu smiekliem var būt dažāds temporālais raksturs. Tie var attiekties uz tagadni, nākotni, pagātņi. Jāzēpa brāļi Raiņa traģēdijā smejas par Jāzēpa nākotnes sapni. Jāzēps ar savu jaunās dzīves sapni par kviesi un mīlu viņiem ir tikai „sievu smieklis“, kas grib, lai avis salaistu mežā un lai viņi kā cāļi kastu zemi, gaidot „citu gad“, kad maize nāks.“ Jāzēps tomēr savā vērtību apziņā ir tā nostiprinājies, ka brāļu smieklī par nākotnes sapni nedara viņu glēvu un svārstīgu. Vienīgi mīlas dēļ viņš varētu arī no sapņa atteikties:

„Nu smejat sapņus, tikai mīlat mani!
Ja būšu tāds kā jūs, vai mīlēsat?“

Citāds laika raksturs piemīt Marenīcas smiekliem par Bungatiņu Blaumaņa „Sestdienas vakarā“. Te smejas par cilvēka pašai zliedzīgo pagātņi, par veiktajiem darbiem. Tādi smieklī var radīt žēlumu. Cilvēks jūtas, it kā viņš ar saviem darbiem, kas dzīvi ir cēlušī augšup, būtu izdarījis kādu noziegumu. Bungatiņš, sevi aizmirsdams un aizliegdam, ir visiem dzīvē tikai līdzējis vien: ugunsgrēkā cietušam kaimiņam viņš atdevis savu kažoku un zābakus, brāļa dēlu izskolojis u. t. t. Kur tie cilvēki, kam viņš dzīvē ir palīdzējis, ir tagad, kad viņam kā pagasta nabagam jāklīst no mājas uz māju? Pupiņa par Bungatiņu saka: „Nu sila jau arvien uz to labu vien... Silta cilvēka rociņā nauda izkūst kā sniedzīņš saulītē.“ Arī tagad kā pagasta nabags Bungatiņš pauž savu lielumu, nekurnē-

dams par savu likteni. Tomēr mantrausīgā un skopā Marenīca, ar lielu negribu pasniedzama nabagam jau tā slikto plāceni, smejas par viņu, ka gribējis „pasauli lāpīt ar savu ādu.“ Bungatiņš tad par šiem smieklīem saka: „Jā, jā. Tie smiekli. Kad sirds tāda pilna un galvā ceļas domas: tavš mūžiņš norietējis, ka pašam itin nekā nav palicis, laikam jau aplam esi dzīvojis, — tad tādi smiekli pieber dvēseli kā ar kvēpiem. Sak': citi, lūk, arī tāpat domā, tiesa jau būs.“ Bungatiņš, kā zināms, izteic paša Blaumaņa izjūtas. Blaumanis bija dzīvē nesavtīgs aistēts - skatītājs un mīlētājs. Kaut arī „raibā dzīvē“ viņam bija mīla („raibā dzīvē, cik tu man mīla!“), tomēr „pasauli bija uzvarējis“ tāpat kā Bungatiņš. Arī viņam, citiem palīdzot, materiālās vērtības siltajā „rociņā izkusa kā sniedzīņš saulītē“. Arī viņš bija gribējis „pasauli lāpīt ar savu ādu“, bet arī viņa dvēselē bija krājies diezgan daudz kvēpu. Tāda ir mīlētāja un vērtību meklētāja gaita.

Vērtību radītāji ar savu atšķirību un ar citiem tumši nojaušamo pārākumu arvien ir izraisījuši brāļu zaimus un smieklus. Tomēr nevar spriedumu apgriezt un smieklus nostādīt par vērtību kritēriju. Ne visur, kur smejas, ir jau rodamas vērtības. Pirmatnīgā un pareizā attiecība jau būtu tā, ka smejas tur, kur nav vērtību. Tāpēc smieklī un zaimi vērtību klātbūtni nepierāda absolūti droši. Tā būtu ne īsta varoņa un ne īsta mocekļa loma, ja kāds aiz patības motīviem ievirzītu sevi apsmieklā un zobgalību situācijā vienīgi tamdēļ, lai parādītu, ka viņš spēj paciest arī zaimus un apsmieklus, t. i. ja viņš neuzrādītu arī kādas citas pozitīvas vērtības, bet gribētu vienīgi tīksmināties ar savu mocekļa lomu („Par mani visi smejas! Mani visi nīst un nievā!“) Tāpēc apsmieklā un zobgalību ceļš gan nereti ir raksturīgs kalnā kāpējam, bet tas var arī vērsties tukšā patībā.

Kā šinī sakarā parādās Servantesa Don Kichots? Zenta Mauriņa savā dzirkstīgajā apcerē par Unamuno „Mīlas un naida liesmās“ (Dzīves apliecinātāji, 121.

lpp.) starp citu saka: „Don Kichota lielums ir tas, ka viņš sevi nekad neuzskata par uzvarētu. Visi lieli darbi notiek cilvēka dēļ un visu cilvēku paraugs — tā Unamuno domā — ir Don Kichots, kas gāja vissmagāko ciešanu ceļu — zobgalības ceļu; Don Kichots, kas nevienu negribēja verdzināt, kas gribēja palīdzēt visiem vājiem un nelaimīgiem, kas spēja divpadsmit gadus pielūgt Dulcinēju, neredzēdams to.“ No minētiem vārdiem jau redzams, ka Don Kichots zobgalības ceļu iet aizrautībā un sajūsmā par cēlu ideju un mērķi. Viņš grib „savu sapni pārvērst darbā.“ Sapņa gaitu viņš iet nelokāmi, no visām neveiksmēm arvien viņš ceļas augšā, un zobgalības un smiekli viņu nespēj novērst no mērķa.

Par Don Kichotu visi smejas — zemnieces, mūļu dzinēji, tirgotāji u. c. Zemnieces jau nav ļaunas, bet viņas smejas par to, ka Don Kichots par viņām labāk domā, nekā viņas patiesībā ir: viņš uzrunā zemnieces „par cienīgajām dāmām“. Taču šie smiekli Don Kichotu tikai vēl vairāk apspārno: „Ceru, ka drīzi pienāks laiks, kad manu vārdu daudzinās pa visu pasauli, un jūs, daiļās senjoritas, arī par mani dzirdēsīt.“ Parasti viņš smiekliem nepiegiež nekādu vērību: „Mūļu dzinēji ņemās zoboties par hidalgo, kas mierīgi soļoja apkārt akai un nepiegieza izsmējējiem ne vismazākās vērības...“ Cik brīnišķīgi Don Kichots prot sist savus smējējus ar ieroci, kas daudz varenāks par viņu smiekliem: ar vērības nepiegiešanu!

Don Kichots cīnās par augstām vērtībām, bet viņam grūti nākas „vērst sapni darbā“, tāpēc ka viņš nepazīst īstenību. Īstenībā viņš bieži klūp taisni tamdēļ, ka viņa skats, no zemes atraisīts, pārāk augstu vērst uz zvaigznēm. Tāpēc Don Kichots var izraisīt nevien līdzjūtību un žēlumu. Nevien zemnieces un mūļu dzinēji, bet arī dziļi un jūsmīgi lasītāji, kāds ir bijis, šķiet, pats Don Kichots, varētu drusku pasmiekties — nevis par viņa paustajiem ideāliem un vērtībām, bet par tām situācijām, kādās var nokļūt arī apgarots.

sapņotājs un drošsirdīgs cīnītājs, ja viņam trūkst asas reālo apstākļu uztveres un izpratnes. Tamdēļ arī Raiņa Jāzeps šinī ziņā liekas paceļamies pāri Don Kichotam, nekādā ziņā neaizēnojot un nemazinot pēdējā tēlu. Mūs aizrauj Don Kichota lielā ticība mērķim, drosme un ziedošanās gatavība, kas viņu dara aklū pret īstenību un reizē šo aklumu pa daļai ētiski attaisno (grūti būt redzīgam abos virzienos), taču pašu šo aklumu grūti pieņemt.

3. Jūtīguma pakāpes un pretestības spēks

Kā nu cilvēks uz kvēpu smiekliem reaģē? Te krīt svarā vairāki faktori, bet galvenie būtu: 1. personālā jūtīguma pakāpe un 2. pretestības spēks. Pie tam jāievēro, ka personālais jūtīgums sevišķi asi izpaužas citu cilvēku klātbūtnē, t. i. sociālā situācijā, kāpēc arī smējēji meklē tieši šādas situācijas. Pretestības spēku turpretim vairo kāpināta vērtību apziņa, par kužām cilvēks stāv un krīt.

Personālais jūtīgums cilvēkam ar labilu pašvērtības izjūtu var būt tik liels, ka katrus, pat visnevainīgākos smieklus uztver kā apsmieklus, kas vērsti pret viņu, nerunājot nemaz par kvēpu smiekliem istā nozīmē. Tas tamdēļ, ka smieklus pauž veiksmi un uzvaru un otru it kā nostāda par uzvarētu. Smieklus izjūta tā tad atkarājas no tā, cik jūtīgs katram ir pašvērtības jūtu barometrs. Sociālā plāksnē cilvēks ar labilu pašizjūtu gandrīz nemaz nespēj uzstāties, jo krīt mulsumā. Kā klasē skolēnu, visas viņa spējas saista un paralizē neskaidrā izjūta: citi par mani varētu smieties!

Dažreiz personālais jūtīgums neizpaužas. Taču ne vienmēr tādos gadījumos var runāt par personālu bezjūtību. Cilvēks varbūt izsmieklus pārdzīvo ļoti intensīvi, tikai ārēji tas neizpaužas. To varētu teikt piem. par Poruka Klusētāju. „Zēns domāja daudz. Bet viņš nevienam nekā neteica. Visi viņu turēja par muļķi.

Meitenes viņu izsmēja. Skolotājs viņu bāra. Vecāki par viņu noskuma. Bet viņš domāja un klusēja. "Kas ņemtos apgalvot, ka šis mazais domātājs nejūt un nepārdzīvo, ka par viņu smejas un viņu tur par muļķi? Taču, jo vairāk par viņu smejas, jo vairāk viņam rodas jaunu domu: „Domu pieradās tik daudz, ka tām vairs nebija telpas viņa mazajā galviņā.“ Te kvēpu smieklī izraisa garīgo produktivitāti. Kvēpu smieklī, kairinot zēna patību, arvien vairāk liek vērsties viņam domās, garīgās vērtībās, bet šīs vērtības savkārt, izšķīlot dziļu prieku un laimes izjūtu, stiprina iekšējo pretestību un tvirtumu pret citu smieklīem un nievām. „Neviens nebija laimīgāks par viņu, jo viņš domāja.“ Lai kā par viņu smietos, no domu laimes viņam būtu grūti atteikties.

No tikko raksturotā, vērtībās noenkurotā dimantīgā tvirtuma jāizšķir „biezās ādas“ bezjūtība, kāda visbiežāk vērojama pie vērtību tukšiniekiem. Vērtību nesējs ir parasti smalkjūtīgāks, kamēr tukšinieks vai nu ir pilnīgi nejūtīgs vai arī pret viņu vērsto satiru apgriež otrādi un projecē uz citiem. Tāpat arī no savas „biezās ādas“ labprāt mēdz šūt kurpes ar augstiem papēžiem saviem „cēlajiem“ tikumiem.

Tā nu jāizšķir divi vienaldzības veidi pret citu smieklīem: viens — aiz tukšuma un biezas ādas, otrs — aiz vērtību pilnuma un tvirtuma. Par Švauksu un Don Kichotu smejas, un abi viņi ir vienaldzīgi pret smieklīem, bet Švauksts nav spējīgs just, cik viņš ir tukšs un smieklīgs, kamēr Don Kichots vienaldzīgs pārāk lielās aizrautības dēļ par augstiem ideāliem. Lai viņu tagad smej, bet gan vēlāk par viņu senjoritas dzirdēs... un tad vairs nespēsies!

Katrā ziņā vērtību tukšais cilvēks izvēlas vieglāko ceļu. Viņš kūņojas tikai savā patībā. Šo savu patību viņš aizsargā biežām bruņām, ar nejūtību viņš ir pasīvi pasargāts no satiras, bet toties' jo aktīvāk un nesaudzīgāk viņš var vērsties ar kvēpu smieklīem pret visiem, ko viņš izjūt kā vērtību pārā-

kumus un kas viņam liekas draudīgi tikai ar savu eksistenci vien. Te tad nu katrā ziņā izriet „svēts pienākums“ padarīt savus šķietamos pretiniekus smieklīgus. Kad nu Marenīca Bungatiņu ar smiekliem iznīcinājusī, tad viņa jūtas atkal drošībā, tad var savu plāceni mierīgi baudīt.

Kas ir vieglāk: kādu domu, ideju, ideālu izprast vai par to tikai pasmieties? Te attiecība ir skaidrāka nekā diena: lai par kādu domu tikai pasmietos, absolūti neviens neprasa, lai to arī saprastu. Kā varens burvis ar pāris vārdiem un žestiem smējējs gūst „lētu“ triumfu. Kamdēļ mēģināt domāt un izprast, jo tāds mēģinājums saistīts ar risku — ar neizprašanas risku? Pietiek no plašāka domu sakara iztvert kādu atsevišķu domu, teikumu, vārdu un to izsaukt par smieklīgu, pieņemot, ka citi dziļāk paši nedomās un nepētīs. Tā Lampons piem. Aspazijas drāmā „Aspazija“ padara smieklīgu grieķu domātāja Anaksagora mācību par saules lielumu:

„Tu pašu sauli gribi pārtaisīt, —
Tu teic, tā esot — nu, ko domājat! —
Tā liela esot, vēl daudz lielāka
Par Peloponēsu! — Ak, prātiņ, prātiņ!
Lai gan tu sirmus matus piedzīvojis,
Bet prātā maz vēl esi pieņēmis.“ (41. lpp.)

Tāpat egoisti un liekuļi nesavtīgu sabiedrisku ideālistu mēģina padarīt smieklīgu un pat nostādīt par nelieti, kā tas labi redzams Raiņa Jāzepa piemērā. Nevien „senjoritas“ par Don Kichotu smejas, ka viņš par tām labi domā, bet arī pati Dulcinēja smejas, ka Don Kichots ilgus gadus varējis viņu pielūgt un viņas vārdā varonārdus veikt, kaut gan viņu nemaz nebija redzējis. Kāds sievietes tips nereti smejas, ja par viņu drusku labāk domā, jo kairinājums otru pazemot par mulķi var būt stiprāks nekā tieksme pašai celties un gozēties glaimīgā augstumā, sevišķi ja pazemojuma tieksmi balsta stipras jutekliskās dziņas. Tam zīmīgu piemēru var minēt no lietuvju rakstnieka Antona

Venclova noveles Nastazē (krājumā „Bēržai vetrojē“ — „Bērzi vētrā“ — 117. lpp.). Tur tēlota moderna studējusi saimniekmeita Nastaze, kas pašreiz ir pārbraukusi no Vakareiropas universitātes dzimtenē vecāku mājās. Jau braucot no dzelzceļa pietātnes mājās, viņa puisim-vedējam piedāvā papirosu un vēlāk, kad viņš ir uznesis augšējā istabā ceļa somas, viņa puisi nobučo, bet par mākslinieku Bruzgeviču, kas Nastazi jau ilgi dziļā pielūgsmē mīl, viņa „tikai pasmejas“: „Man smieklīgs ir jūsu uzskats par sievieti, kuŗu jūs dievināt. Cik tas ir muļķīgi! Ak, ja tu to zinātu!“ („Man juokingas jūsu pažiūra ī moterī, kuriā jūs dievināte. Kaip tai kvaila! O, jeigu tu žinotum!“). Nastaze mākslinieku atgrūž tieši viņas dievināšanas dēļ, kas mākslinieku dzen izmisumā un pašnāvē.

4. *Kvēpu smieklu loma sabiedrības un indivīda attīstībā*

Jau iepriekš atzīmējām, ka grūti ir iedomāties sabiedrību, kur valdītu tikai kvēpu smieklī, smieklī par vērtībām. Parasti sabiedrībā izpaužas zināms sprai-gums un dialektika starp abiem smieklū veidiem: starp smieklīem par nevērtību un smieklīem par augstvērtību, starp kōmiskīem, resp. satiriskīem un kvēpu smieklīem. Abiem šiem smieklū veidiem sabiedriskā procesā ir iz-lases faktora nozīme, t. i. katrs no tiem sabied-risko procesu it kā stūrē zināmā virzienā: augšup vai lejup. Tāpēc svarīgi, kuŗš smieklū veids atse-višķā gadījumā vairāk akcentējas vai dominē. Sevišķi jaunatnes dažādās grupās — draugu grupā, klasē u. c. — ir ārkārtīgi svarīgi, kādā virzienā varonības ideāls un līdz ar to vērtību apziņa sāk veidoties un kristalizēties: nevērtību vai augstvērtību smiešanā. Ja vērtību apziņa būs pareizi izkopta, tad arī citu „bezjū-tību“ pret smieklīem dažādi novērtēsīm: „biezās ādas“ bezjūtība radīs īgnumu un nicināšanu, kamēr kalnā kā-pēju tvirtumu sajūsmā apbrīnosīm.

Ja satiriskie smieklī un vispār smieklī par nevērtī-bām var negatīvās parādības aizkavēt un

pozitīvās vērtības sek mēt, kā tas piem. sakāms par apdziedāšanās dziesmām, tad kvēpu smiekliem ir pavisam pretēja nozīme. Kvēpu smiekli, pirmkārt, liek atmirdzēt varonības un pārākuma vizmā nevērtībām, bet, otrkārt, aizkavē daudz pozitīvu vērtību izpausmi. Attiecībā uz pagātni kvēpu smiekli var radīt tikai žēlas, skumjas par neizpratni un nepateicību u. t. t. Tagadnes darbībā kvēpu smiekli var radīt mulsumu, paralizēt spēkus un tādā kārtā vest neveiksmē, lai par šo neveiksmi jo vairāk varētu smieties.

Taču visvairāk apdraud kvēpu smiekli nākotnes nodomus, kas nereti paliek neizteikti un nepiepildīti tikai tāpēc vien, ka par tiem citi varētu smieties, ka citu acīs varētu kļūt smieklīgs. Franču rakstnieks Andrē Žids savā darbā „Les nouvelles nourritures“ saka: „La peur du ridicule obtient de nous les pires lâchetés“ („bailes no smieklīguma rada mūsos vislaunāko mazdūšību“). Daudz jaunu vēlējumu ir zuduši kā burbuļi — pietiek viens vārds — utopija! chimēra! Un tomēr viss cilvēces progress ir radies tikai pateicoties utopijai. Jā, sevišķi progressa idejas paudēji vienmēr liekas smieklīgi! (min. d. 123. lpp.).

No iepriekšējā liekas pietiekoši skaidrs, ka vērtību paudējs un radītājs atrodas grūta uzdevuma priekšā: vērtību cilvēkam jāapvieno sevī vislielākā smalkjūtība ar vislielāko drosmi. Te nu ir liela izšķirība starp cilvēkiem, cik kuŗš spēj iet gaitu, ko vērtību apziņa noteic, neatkarīgi no tā, ka citi tur atrod par iespējamu „tikai pasmieties“. Jau atzīmējām, cik drošu gaitu iet Jāzeps, Don Kichots. Viens redz īstenību, otrs to nemaz neredz — Jāzeps iztur gaitu, pat īstenību redzēdams. Bungatiņam piekvēpinātā dvēselē rodas savādas noskaņas. Viņam tā kā žēl visas dzīves, bet, ievērosim, atsevišķu darbu viņš tomēr nevienu nenožēlo.

Arī par Brigaderes Gundegu jāsaka: savas pārtapšanas noslēgumā, kad mīla ir aizskalojusi patības pē-

dējās atliekas, viņa stāv māsu un tēva priekšā stingra un tvirta. Smiekli un zaimi vairs nespēj izraisīt viņā kaunu, dusmas un žēlumu, bet gan dziļu prieku un gaviles, kas sakņojas jaunajā, negrozāmajā vērtību apziņā. „Jēlā vieta“ viņai ir kļuvusi cieta — un mums par to prieks!

Pretī Brigaderes Gundegai varētu minēt Blauņa purva bridēju Edgaru. Kristīnes mīlas gaismā Edgars pamazām sāk sevi redzēt un izjust kā netīru purva bridēju un jau krietni vien ir pacēlies no purva laukā. Taču pietiek citiem muižas ļaudim, viņa darba biedriem, irōniski pasmieties un piezīmēt: „Nu kas tad ar tevi?! Tu taču mums biji tas ziķerīgākais,“ lai Edgars atkal atslidētu purvā. Tik glēva un labila dažkārt ir cilvēku jaunā pašapziņa, kas jau sākusi riest saknes pozitīvās vērtībās. Jaunais „ziķerīgums“ nedabū nostiprināties. Aiz bailēm zaudēt agrāko ziķerīgākuma aureolu, aiz bailēm kļūt citu un līdz ar to arī savās acīs smieklīgam, tā tad aiz patības apdraudējuma, viņi atmet roku visām vērtībām. Viņiem vēl nav sava vērtējuma un šī vērtējuma patosa. Jaunās vērtības šķiet viņiem vājums, kas apdraud viņu ziķerīgākuma stāvokli. Viņi vēl neapjauž, ka aiz bailēm parādīt savu glēvumu viņi patiesībā izpauž vislielāko rakstura glēvumu. Neapzinātās bailēs vairīdamies no glēvuma, kļūst par glēvuļiem. Sevišķi jaunatne šinī ziņā ir viegli ietekmējama. Bieži vien jaunieši nespēj, tāpat kā Edgars, varonības illūzijām nostādīt pretīm īstu, vērtību apziņu noenkurotu varonības apziņu. Biedri ar smiekliem un zobgalībām arī visbiežāk spēlē tieši uz šīm šķietamā ziķerīgākuma stīgām, un „jēlā vieta“ nekad nekļūst cieta. Tā varonības surrogāts kļūst pievilcīgāks par īsto varonību.

Gandrīz uz katra soļa dzīvē ir vērojams, kā cilvēki šīs citu „jēlās vietas“ izmanto. Vismaz ir ļoti ērti savu stāvokli saglabāt ar kvēpu smiekliem, neļaujot citam pozitīvi kāpt augšup. Tā arī var sevi nostādīt par vie-

nīgo „īsto“ vērtību paudēju. Dažreiz lutināts jauniešs, kam par grūtiem šķiet tie uzdevumi un pienākumi, kuŗi atbilst un paredzēti viņa vecumam, šos uzdevumus un to apzinīgus un neatlaidīgus veicējus apsmej un noniecina, pats pārākumā paceldamies „muļķiem“ pāri kādā piem. desmit gadus augstākā pakāpē, spēlējot „liela cilvēka“ lomu. Viņš izturēsies pēc zināma stila un biedriem piem. teiks: „Mācās tikai muļķi! Man žēl, ka es arī agrāk esmu gribējis būt tāds muļķis... tagad!... gudri cilvēki, brālīt'... u. t. t....“ Tādā kārtā ar vieglu „ziķerīgākuma“ žestu ir iespējams iznīcināt vērtības, pacelties citiem („muļķiem“) pāri un atbrīvot sevi no visiem pienākumiem.

Kā redzams, cilvēks nevar pilnīgi nemotīvēti aiziet no augstākām pozitīvām vērtībām. Šī aiziešana kaut kā jāmotīvē. Arī Fausts, kad viņa mostas slāpes pēc raibās dzīves, nevar vienkārši atstāt zinātni. Viņā veidojas smējējs un dziedājs Mefistofelis, kas pats tērpjas Fausta svārkos un aicina zinātni un atziņu apsmiet un nozaimot:

„Nem zinātni un prātu nozaimo,
Šo cilvēcisku spēku augstāko. —“

Pēc būtības smiet ir iespējams tikai kādu nevērtību vai zemāku vērtību augstākas vērtības vārdā. No šī viedokļa arī cilvēks kā tāds attīstības perspektīvā sašniedzamā ideāla gaismā var likties smieklīgs. Un pavisam smieklīgs ir cilvēks, kas jau sastindzis savas pilnības un nemaldīguma apziņā. Tādā nozīmē arī saprotami Fr. Nīčes Zaratustras vārdi: „Kas ir pērtiķis cilvēka priekšā? Izsmiekls vai sāpīgs apkaunojums. Un tādām pašām jābūt cilvēkam pārcilvēka priekšā: izsmieklam vai sāpīgam apkaunojumam.“ (Latv. tulk. I d. 8. lpp.)

Tikko sacīto nedrīkst attiecināt uz bērnu attīstību: bērns nedrīkst pieauguša priekšā likties smieklīgs. Drīzāk gan varētu gadīties otrādi: vai tiešām „lielais cilvēks“ dažreiz neliekas bērna priekšā smieklīgs? Vai tamdēļ arī Kristus un Nīčse nemāca „klūt kā bērniem“, ko gan nekādā ziņā nedrīkstētu pārprast.

Nevien Bungatiņam dzīves noslēgumā sausie smieklu kvēpi birst dvēselē, bet arī bērnam dzīves startā saulaino ziedu smieklu vietā nereti uz katra soļa jājūt šie kvēpu smiekli, radot bērnam īpašu pazemojuma situāciju. Nereti bērnus jau agri mēdz apsmiet, katru neveiksmi kritizēt un izzobot, par katru nākotnes impulsu smieties. Tā ir jauna nodaļa par bērnu izjūtu: „lielie smejas“. Bērna pašizjūta var būt samocīta un sakairināta, ka viņš pat katrus simpatijas smieklus attiecina uz sevi kā apsmieklu. Viņš viegli krīt maldā par citu izpausmēm. Cik bieži bērnam tieši labākos mudinājumus neaiztur apziņa: citi, resp. lielie par to varētu smieties. Viņam tad būtu jābūt vēl mazākam, nekā viņš faktiski ir. Šīs bailes no smieklīem var pārvērsties neproduktīvā, pārspīlētā paškritikā, bailēs no nosarkšanas, „lāmpu drudzī“, bailēs vispār atrasties sabiedriskā laukā. Cilvēks kļūst nespējīgs atrasties starp cilvēkiem: par viņu varētu smieties. Bērns, kas tādā situācijā audzis, var varbūt labi iemācīties un arī atbildēt atsevišķi, bet pilnīgi nespējīgs kaut ko pateikt sociālā laukā — klasē: it kā te neredzamā veidā būtu klāt tēvs vai cita persona, kas vienmēr smējies un asi kritizējis. Tā var topošā individā nomākt visus radošos spēkus. Ir grūts uzdevums: jābalansē starp Skillu un Charībdu, starp pilnīgu paškritikas trūkumu, kas cilvēku reāli padara smieklīgu, un pārspīlētu paškritiku, kas aiz bailēm kļūst smieklīgam var pilnīgi nomākt radošos spēkus.

5. *Smieklīguma izjūtas metamorfozas*

Tādā veidā, kā tikko skicējām, šķiet, būs radusies arī Dostojevska „smieklīgā cilvēka“ izjūta un apziņa, ko min. rakstnieks attēlo vienā no savām skaistākām un dziļākām pērlēm — savā darbā „Smieklīgā cilvēka sapnis“ („Son smešnovo čeloveka“). Pasekosim te drusku minētā „smieklīgā cilvēka“ iekšējām pārveidībām.

Svarīgi ievērot, ka smieklīguma izjūta izveidojas no samocītas un pārāk sakairinātas patības un pašas bailes kļūt smieklīgam ir sakāpinātas patības izpausme, simptoms: te cilvēks trīc un dreb par savu patību, par sava es līmeni. Un te nu Smieklīgajā cilvēkā it kā bezdibeņa malā, kad viņš pašreiz grib doties pašnāvē, notiek iekšējs lūzums un pārvērtība: cik agrāk viņš bija jūtīgs pret citu smieklīem, tikpat viņš tagad kļūst spējīgs pat mīlēt tos, kas viņu apsmēj.

Proti, arī Smieklīgajā cilvēkā patību uzvar mīla, kā tas notiek Brigaderes Gundegā. Tikai Gundegā mīla uzvar patību pēc ilgām iekšējām cīņām, ilgi viņa skan divās skaņās „kā vidū laužti zvani“, līdz beidzot viņa vairs neliekas pati sev apkauņojoši smieklīga mīlā pret ubagu Māri. Dostojevska Smieklīgais cilvēks, turpretim, šo lūzumu pārdzīvo īsā mirklī — sapnī, kaut arī viņš ilgi un daudz ir cietis no sava smieklīguma apziņas. Pie tam Māra mīlu viņā atvieto mīlas stariņš, kas viņā pašā mostas nožēlu veidā pret nepazīstamo nabaga meitenīti, kam viņš nav palīdzējis viņas izmisuma pilnā lūguma gadījumā.

Agrāk viņš ir apzinājies savu smieklīgumu, bet līdz ar to ir audzis arī neatzišanās lepnums. „Šis lepnums manī auga līdz ar gadiem, un ja notiktu tā, ka es kaut kāda viena cilvēka priekšā atļautos atzīties, ka es esmu smieklīgs, tad, man liekas, es turpat, tanī pašā vakarā būtu sasmeltējis sev galvu ar revolveri.“

Tagad, turpretim, milzīgas pārvērtības ir viņā notikušas. Jaunas vērtības līdz ar mīlu viņam ir atklājušās un uzvarējušas patību. Viņā tagad mostas nevis kauns un sāpes par to, ka citi par viņu un viņa patiesību smejas, bet gan žēlums par citiem, ka viņi vēl nezina to, ko viņš zina. Arī Gundega beidzot nejt apsmieklu un zaimus par savu es. Pārtapšanas priekā un gaviļēs Gundegai tikai žēl ir mūsu, kuņām istā dzīve ar savām vērtībām mūžam paliks aizplīvurota patības

miglā. Smieklīgais cilvēks par savu jauno veidu saka: „Bet tagad es vairs nedusmojos, tagad man viņi ir mīļi, arī tad, kad viņi par mani smejas — un tieši tad kaut kā sevišķi mīļi. Es arī pats smietos līdz ar viņiem, — ne jau nu par sevi, bet aiz mīlas pret viņiem, ja vien man nebūtu tik skumji, uz viņiem skatoties. Skumji tamdēļ, ka viņi nezina patiesības, bet es zinu patiesību. Ak, cik smagi ir vienam zināt patiesību! Bet viņi to nesapratīs. Nē, nesapratīs.“

Mīla viņā ir uzvarējusi patību un nāves domas, ko viņam patība iedvesa. Kā cilvēkmīlētājs, kas gatavs mīlā līdzī smieties ar saviem smējējiem, viņš dzīvi no jauna pieņem un apliecina. Tikai skumji viņam ir! Kamdēļ skumji? „Skumji tamdēļ, ka viņi nezina patiesības, bet es zinu patiesību.“ Skumjas par savu pārkumu! Cik agrāk viņš jutās smieklīgs un viņam bija skumji novārtā apsmietās patības dēļ, tikpat augstu viņš tagad paceļas jaunā vērtību pārkumā. Bet cik skumjš un smags šķiet šis vērtību pārkums! Cik grūti zināt patiesību vienam vien! Jā, īstam vērtību cilvēkam būs skumjš viņa vientuļais pārkums, un šis skumjas raksturo īstu cilvēka pārkumu. Šis ir vientuļais kalnā kāpēja pārkums, kas pacēlies „ledus gālēs“ viens ar „visas zemes ilgām krūtīs,“ ar ilgām, kaut visi būtu tikpat augstu vai vēl augstāk, lai visi justu īstu dzīves prieku un varētu dzīvi dziļi un īsti apliecināt.

Kalnā kāpējam ir prieks par savu augstumu, bet skumjas par savu pārkumu. Šis skumjas par savu pārkumu izteicas ilgās, nevis lai pats kļūtu mazāks, bet lai arī citi kļūtu lielāki.

Kāda ir Smieklīgā cilvēka tapšanas un pārtapšanas gaita? Viņš pats par sevi saka: „Es vienmēr esmu bijis smieklīgs un zinu to, varbūt kopš pašas dzimšanas. Lai kam es jau septiņi gadi vecs zināju, ka es esmu smieklīgs.“ Acimredzot, te ir agrāk minētais gadījums, kur pastāvīgā apsmiekla un negatīvo vērtējumu dēļ jau ģimenē agri izveidojas smieklīguma izjūta (vai Jūs domājat, ka tā ir iedzimta?) Viņš nevien jūt šo citu vēr-

tējumu, bet arī pats to pārņem un sāk raudzīties uz sevi citu acīm.

Šis process, reiz sācies, turpinās tālāk. Arī skolā, universitātē un vēlāk dzīvē viss šķiet tikai it kā arvien vairāk pierādām viņa smieklīgumu. „Ar katru gadu auga un nostiprinājās manī viena un tā pati apziņa par manu smieklīgumu visās attiecībās (o mōjom smešnom viġe vo vsech otnošeņijach). Par mani smējās visi un vienmēr.“

Smieklīguma un mazvērtības izjūtas, kas sākumā ir ļoti mocošas, noslēdzas ar pārliecību, „ka pasaulē visur viss ir vienalga“ („čto na sveķe vezģe vsjo ravno“). Viņš ir nonācis nulles punktā — viss ir vienalga. Arī par viņa vienaldzību citi smejas. Viņa sakairinātā patība meklē izeju pašnāvē. Neskatoties uz lielo nabadzību, viņš ir nopircis skaistu revolveri un gaida brīdi, kad viņam nebūtu vismaz tik vienaldzīgi, ka viņš varētu nošauties. Šinī pēdējā aktā viņa samocītā un pazemotā patība varētu fiktīvi triumfēt par pasauli, kas viņu smējusi. Illūzijā viss it kā no viņa atkarājas: „Man likās skaidrs, ka dzīve un pasaule tagad it kā no manis atkarājas. Var pat tā teikt, ka pasaule tagad it kā man vienam vien ir radīta: nošaušos es — un pasaules nebūs, vismaz man nebūs.“ Brīnišķīgi smalki te izpaužas pašnāvnieka psiholoģija, kam pašnāve ir tikai samocītās patības pēdējais fiktīvais triums.

Kādā vakarā, kad Smieklīgais cilvēks ir nolēmis galīgi izbeigt dzīvi, viņš, nogrimdams mocošās pārdomās par kādu gadījumu uz ielas ar nepazīstamu meitenīti, pašam nemano, pretēji paradumam, iemieg un redz sapni — smieklīgā cilvēka sapni —, kas viņu, kā minēts, iekšēji pārvērs un atgriež dzīvei.

Gadījums bijis tāds. Atgriežoties vēl vakarā mājās, viņam vientuļā ielā pieskrējusi klāt trūcīgi ģērbusies gadus astoņus veca meitenīte un izmisumā ar asarām aicinājusi viņu palīgā uz savām mājām — vai nu māte bijusi tuvu nāvei, vai cita kāda nelaime notikusi.

Taču Smieklīgais cilvēks nevien nav sekojis izmisuma aicinājumam, bet viņam pat radusies doma meitenīti padzīt — lai sev pierādītu, ka viņam, kas pēc pāris stundām izbeigs dzīvi, viss ir vienalga.

Te nu nāk pārsteigums, kas Smieklīgo cilvēku stipri mulšina. Izrādās, ka viņam nav viss vienalga. Pārņākot mājās, viņam meitenītes kļūst žēl. Jaunas jūtas viņā mostas, pretējas vienaldzībai. Viņam līdz sāpēm ir žēl meitenes. Tagad viņš nevar mirt, iekams nav atrisinājis svarīgus teorētiskas dabas jautājumus. „Kamdēļ es piepēši sajutu, ka man nav viss vienalga un ka es meitenes žēloju?“ Ar šo jautājumu mocoties, viņš nemanot, kā teikts, iemieg un sapņo...

Sapnis ir ārkārtīgi zīmīgs. Tas kompromisa veidā realizē abas vēlēšanās, kas sapņotāja dvēselē pašreiz asā konfliktā cīnās. Pirmkārt, sapnis illūzijas veidā piepilda viņa patības vēlēšanos — vēlēšanos nošauties. Viņš nošaujas tikai sapnī — un, protams, tas ir interesantāk. Te izskan gandarījuma alkstošā patība, kam slāpst triumfa par pasauli un dzīvi.

Otra vara viņa dvēselē ir bijusi mīla, kam tikko bija likusi ieskanēties mazā meitenīte. Žēlums par nelaimē pamesto meitenīti ir licis sākt izjust saistību un kopību ar cilvēkiem un dzīvi. Tāpēc sapņa tālākā gaitā izpaužas jauna dzīves griba. Viņa kaps atveras, un viņš lido jaunā dzīvē. Šo jauno dzīvi tomēr viņš gatavs pieņemt tikai ar vienu noteikumu — ka par viņu nesmiētos. „Ja pēc kādas nenovēršamas gribas man no jauna jādzīvo, tad es negribu, lai mani uzvarētu un pazemotu“ (čtoby meņa pobeģiļi i uņiziļi).

Te viņa sapnis arī ir piepildījies — viņu pazemot un apsmiet neviens vairs negrib. „Es piepēši jutu, ka manis vairs nenicina un par mani nesmejas, un mani pat nožēlo.“

Tā sākas Smieklīgā cilvēka atgriešanās dzīvē. Viņš ierauga sauli, un viņu pārņem „pēkšņi kaut kādas pazīstamas un augstākā mērā aicinošas jūtas“ — un zeme rada gaviles. Bet tā ir zeme ar citādiem cil-

vēkiem: te valda mīla. Un mūsu sapņotājam, kā dārgs šī sapņa mantojums, mūžam paliek sapņa iedvestā ideja. „Nu, lai tas arī būtu tikai sapnis! Bet šo nevainīgo un skaisto cilvēku mīlas pārdzīvojums ir palicis man uz mūžiem, un es jūtu, ka viņu mīla izplūst uz mani no turienes arī tagad.“ Tā sapnis viņu ir pārvērtis.

Taču viegli ir iemīlēt dzīvi tādā saskaņas un mīlas paradīzē. Bet sapnis risinās tālāk. Smieklīgais cilvēks, kas tagad vairs nav smieklīgs, laimīgos cilvēkus ir samaitājis. „Viņi iemācījās melot un iemīlēja melus un melu skaistumu.“ Dzīvē rodas lielāka dinamika, un gar mūsu acīm rit visa jaunlaiku vēsture. Viņi sāk pazīt bēdas. Pagājušo laimi viņi nosauc par pasaku. „Viņi smējās pat par šīs viņu agrākās laimes iespēju un sauca to par sapni“ (nazyvaļi jevo mečtoi). Taču mūsu sapņotājs mīl arī šo dzīvi ar visām tās sāpēm un ciešanām. Tādā kārtā sapnis viņu ir sagatavojis no jauna dzīvei un devis jaunu patiesību, ko viņš grib tagad paust. Un kaut arī visi smietos un teiktu, ka viņš to patiesību ir tikai sapnī redzējis, viņš tomēr paudīs to, bet citu smieklīgu viņu vairs neskumdinās.

Dzīvē un sapnī Smieklīgais cilvēks daudz ir pārdzīvojis, izjutis, izdomājis. Kaut gan Gundegas pārtapšana notiek sūrā dzīves īstenībā, bet Smieklīgais cilvēks pārtop sapnī, tomēr melodijas struktūra veidojas līdzīgi. Kā vienā, tā otrā gadījumā patība sairst, un dvēsele atveras mīlai un dzīves vērtībām. Tagad Smieklīgajam cilvēkam nekas vairs nav vienaldzīgs: vienalga ir tikai, ka par viņu smejas. Smējēju gan viņam ir žēl, bet viņš pat mīl tos.

Nobeigt un rezimēt varam ar paša Smieklīgā cilvēka vārdiem un slēdzieniem, ko viņš par dziļo sapni, ko tikai reti pat nomodā dodas izdomāt, izsaka: „Es redzēju un zinu, ka cilvēki var būt skaisti un laimīgi, nezaudējot spējas dzīvot zemes virsū. Es negribu un nevaru ticēt, ka ļaunums būtu normālais cilvēku stāvoklis. Bet viņi taču par šo manu ticību vien smejas.“ —

Neīstums cilvēku dzīvē

Neīstums cilvēku dzīvē

1. *Tieksmes pēc malda un to apzinātības pakāpes*

Kam gan nepatīk vēroties, kā aktieris uz skatuves virtuozī tēlo savu lomu! Taču virtuozs tēlojums nozīmē nevien zināmu izpaudumu no aktiera puses, bet arī tai pašā laikā slēpšanos. Negatīvi virtuozi tēlo izpaužas tā, ka aktierim izdodas pilnīgi apslēpt savu patieso ārpuskatuves dzīves lomu, kādu pazīst tēlotāja draugi un paziņas un, varbūt, arī pats tēlotājs.

Tā nu izrādās it kā divas lomas: viena tēlotāja loma un otra slēptā loma. Skatītājiem svarīgāka un mākslinieciski vienīgi nozīmīga ir aktiera tēlotāja loma, kamēr draugam, varbūt, svarīgāka slēptā loma. Tā atklājas aktieris vienkāršotā skatījumā. Īstenībā var būt raibākas attiecības. Īstenībā aktieris uz skatuves netēlo nomaņus vienu vien lomu, kaut arī vienā var uzrādīt sava talanta augstāko sasniegumu — citiem vārdiem, parasti ir vairākas tēlotās lomas. Bet nereti arī slēptā loma slēpj aiz sevis vēl kādu citu lomu, resp. īstenību, kas tieši vērojama nav pat draugam un pat pašam aktierim nebūs skaidri apzināta. Rodas jautājums: vai tad mēs aktiera tēlojumā skatāmies tikai tamdēļ, ka aktieris attēlo to, kas viņš pats nav un ko viņš pats nepārdzīvo, t. i. viņa tēlotās lomas neīstuma dēļ? Pozitīva atbilde te būtu pavisam aplama, vismaz attiecībā uz īstiem aktieriem. Pārliecinoši tēlot kādu lomu spēj tikai tas, kas kaut uz laiku iekšēji pārvēršas un kļūst par tēlojamā personu. Tādā gadījumā tēlojums tikai izpauž to, kas īstenībā ir. Kumēdiņu vietā rodas mākslinieciska izteiksme un skatītājiem māksliniecisks pārdzīvojums. Īsts aktieris tāpēc, iekams citus maldinātu, t. i. liktu neievērot viņu kā ārpuskatuves cilvēku, vispirms pats sevi maldina, aizmirsdamies savā

ves meliem) un 2. tikpat stipra tieksme pēc īstuma, pēc īsta un patiesa cilvēka, atsedzot visu dzīves neīstumu. Sabiedrībā gandrīz katrs tiecas paust sevi nevis tādu, kāds īstenībā ir, bet gan tādu, kāds viņš vēlētos būt, t. i. tēlo zināmu imponējošu lomu — visparastāk tieši kādu titullomu, kas cilvēku izceļ sevišķā mirdzumā. Un var teikt, arī dzīvē labākās maskas gūst godalgas, kaut arī šīs godalgas ir no tās pašas materijas, no kuŗas ir pašas maskas.

Šīs abas minētās tendences cilvēku sabiedrībā vienmēr ir klāt, gan ar dažādu akcentu. Arī spraiguma pakāpe starp tām mainās. Tomēr tautu vēsturē ir vērojamas atsevišķas fazes, kur visu dzīvi pārņem un saēd neīstums, kur visa dzīve norit patības izburtā neīstuma, melu un liekulības plāksnē. Tādas situācijas tautu un atsevišķu tautas slāņu dzīvē vienmēr liecina par asu krīzes stāvokli. Neīstuma tendence triumfē un apslāpē katru tieksmi pēc īstuma, dabiskuma.

Nereti, dzīves melu atēdies, cilvēks ilgojas „atpakaļ pie dabas“, pie īstiem dzīves avotiem. Kad visa dzīve un cilvēku attiecības ir dibinātas uz meliem, tad tāda tendence ir saprotama. Rodas jēdziens par „dabisko cilvēku“ un „dabu“, kas vienmēr šķiet īsti un patiesi. Bet arī šis „dabiskais cilvēks“ kļūst nereti tikai par jaunu neīstu lomu starp citām lomām. Arī šī īstā daba ir tikai dzejojums. Müllers - Freienfelss savā grāmatā „Geheimnisse der Seele“ (1927.) par šo „īsto“ dabu saka: „Diese gedichtete Natur ist selbst Kultur, Kunst, Theater, Theater im Sinne einer Bühne, die der Mensch für das Schauspiel braucht, das er sich selbst und anderen gibt“ (194. lpp.) Arī dabā ir vērojama maskēšanās aiz tiem pašiem motīviem kā kaŗa laukā pie cilvēkiem. Te ir rafinētas maskas, kas iedvēš ienaidniekam briesmas, tāpat aizsardzības maskas ienaidnieka nerrošanai. Ir, piem., pavisam neindīgas, nekaitīgas čūskas, kas tik veikli atdarina indīgo čūsku izturēšanos, ka viņas savus bīstamos ienaidniekus atbaida — neindīga čūska spēlē indīgās čūskas lomu! Dažādās mi-

mikrijas parādības arī tepat iederas. Ja nu arī meli un neīstums ir galvenā kārtā cilvēku dzīves parādības, tomēr dziļi tās vērojamas arī zem cilvēka.

Dzīves skatuvē vērotāja interese parasti ir citādi vērsta nekā teātra skatuvē. Teātra skatuvē skatītājs, kā minēts, pievēršas tikai aktieŗa attēlei, nevis aiztēlei. Dzīves skatuvē, turpretim, vērotājs cauri kāda cilvēka attēlei tiecas tvert viņa aiztēli, t. i. grib tvert to, ko cilvēks ar savu attēli aizsedz, aiztēlo. Dzīves skatuvē tā tad svarīgāka ir cilvēka-aktieŗa aiztēle. Arī skatuves mākslā aiztēle, protams, krīt svarā, bet citādā nozīmē. Ja aktieris tēlo Ibsena Hjalmaru Ekdalu, tad skatītāju interesēs bez attēles nevis paŗa aktieŗa aiztēle, resp. aktieŗa personība viņas īstā būtībā, bet gan attēlojamās personas, proti, Hjalmara Ekdala aiztēle, t. i. viņa personas īstā, apslēptā būtība, kā tas būtu sastopot Hjalmaru paŗa dzīvē.

Ja cilvēku attēle pilnīgi adekvāti izpaustu viņu īsto būtību, tad mums par aiztēli nebūtu pamata runāt. Bet tā kā tādas saskaņas nav jeb viņa ir reti sastopama, tad dabiski mūsu uzmanība pārcentrējas uz cilvēku aiztēli. Protams, daudz cilvēku apmierinās tikai ar cilvēku attēli, ņemot katrreizējo cilvēka lomu un spēli par tīru zeltu. Daŗi spēj vērot cilvēkus ar bezgala lielu naīvitāti un ar to atvieglina un pamudina citus jo vairāk tēlot savas neīstās lomas. Tie nav cilvēku un dzīves pazinēji. Lai varētu cilvēku pazīt, tad ir jāspēj uztvert un iejusties viņa īstuma pakāpē — jāspēj bez attēles tvert arī viņa aiztēli. Te, protams, rodas lielas grūtības personības pazīšanā, jo īstā personība parasti neatklājas nedz cilvēka paŗtēlā, kas vairāk ietveŗ un pauŗ viņa vēlamo lomu, nedz arī sveŗtēlā, kur personība parādās tikai no vienas puses. Personību pilnīgi nevar pazīt ne viņa pati, nedz arī cits cilvēks. Īstā būtība it kā slēpjas aiz šiem tēliem. Kā paŗtēls, tā arī sveŗtēls var tikai vairāk vai mazāk tuvotes personības adekvātai būtībai.

Vai tad cilvēks sevi nu nepazīst? Ko tad vispār viņš var pazīt?! Un tomēr tas ir tik grūti, ka senais Sokrata aicinājums — gnoti seauton — (pazīsti pats sevi) vēl arvien paliek kā ideāls, ko pilnīgi nekad nav iespējams piepildīt. Un sevispazīšanas nepiepildīšana paliek spēkā, neskatoties uz to, ka par subjektīviem pārdzīvojumiem kā vienīgais liecinieks ir un paliek cilvēks, kas tos tieši pārdzīvo. Bet visa personība jau neiekļaujas cilvēka pārdzīvojumos vien. Un paši šie pārdzīvojumi, piem. jūtu pārdzīvojumi, kā vēlāk redzēsim, var būt neīsti.

Cilvēks bieži nemaz negrib sevi pazīt — tas sevišķi zīmējas uz neīsto cilvēku —, jo sevispazīšana nereti dara sāpes, garīgas sāpes, no kurām cilvēks vēl vairāk vairās, kā no fiziskām sāpēm. Bet ja arī cilvēks tiešām gribētu būt īsts un paties, tad vēl tomēr paliek jautājums, vai viņš to spēj. Subjektīvā griba būt patiesam vēl nedod pilnīgu drošību objektīvam patiesumam. (Müllers - Freienfelss). Cilvēku pazinēji aizrāda, ka cilvēks, pat pastāstot vaļsirdīgi gadījumu, kur viņš savā dzīvē ir bijis visnekrietnāks, to attēlo zināmā varonības vizmā. Cilvēkā tā tad iemīt zināmas tiesmes, kas viņu novirza no patiesuma līnijas pat pret paša gribu.

Tāpat kā var būt neīsts dārgakmens, neīsta nauda, neīsts mākslas darbs, var būt arī neīsts cilvēks, kas ir mūsu apcerējuma priekšmets. Bet nu tūlīt izrādījās, ka neīstums cilvēkā var izpausties ar dažādu apzinātības pakāpi. Apzinātu neīstuma resp. nepatiesības paušanu apzīmē par meliem. Meli attiecas vairāk uz spriedumiem. Neapzināta nepatiesība, ko pauž bona fide, ir tikai malds. Taču stingrākā nozīmē melu jēdziens vēl ir jāierobežo, jo nevarētu teikt, ka O. Uailds pasakās pausto nepatiesību nebūtu apzinājis. Te svarā krīt nolūks. Meliem ir maldināšanas nolūks, pie tam ar savtīgu raksturu. Tādēļ, ja slimniekam apzināti pauž nepatiesību, lai maldinātu par viņa stāvokli un izredzēm, tad par meliem

šaurākā nozīmē nevarētu to apzīmēt, jo te trūkst meliem tik svarīgās savtīguma pazīmes. Tā nu stingrākā nozīmē par meliem jāapzīmē savtīgas maldināšanas nolūkā apzināti pausta nepatiesība.

Meliem tuvu stāv simulācija, kam arī ir apzināts raksturs. Ja meli, kā teikts, zīmējas uz spriedumiem, tad simulācijā krīt svarā personas rīcība un izturēšanās veids, kas arī citus grib maldināt. Tā, piem., cilvēks, kas simulēs kurlmēmumu, arī centīsies izturēties un reaģēt resp. nereaģēt uz ārējiem kairieniem tā, kā to dara kurlmēmais. Tāpat arī tāds, kas simulē, ka viņš ir slims, iemidzis u. t. t., spēlēs attiecīgu izturēšanās veidu. Ja slimnieks simulē veselību, t. i. slēpj faktisko stāvokli, tad to apzīmē par dissimulāciju. Psiholoģiskā būtība paliek tā pati. Ja nu arī daži dzīvnieki no sava ienaidnieka nevis bēg, bet izliekas beigti, t. i. paliek sastinguši un nekustīgi zināmā noteiktā stāvoklī, tad te mazāk var runāt par apzinātu simulāciju, gan vairāk par instinkta izpaušanos.

Jo apzinātāka ir simulācija, jo vieglāk viņa atsedzas, atmaskojas, t. i. ātrāk simulants izkrīt no savas lomas. Tā arī E. Utics (E. Utitz), kas simulāciju arī eksperimentāli pētījis, liekot pārbaudāmai personai simulēt piem. kurlmēmumu un liekot saskaitīt vienzīmju skaitļus pēc Krēpelīna metodes, kur viegli var konstatēt veikto darbu, resp. attiec. saskaitīšanas veikumu, konstatē, ka no 20 pārbaud. personām 16 atmaskotas. Ārējie kairieni — akustiskie signāli un uzrunas — atspoguļojas nevien saskaitīšanas lēnākā tempā, skaitļu pārleķšanā, kļūdās, bet arī smaidā, nosarkšanā, pagriešanās kustībās, pat vārdu reakcijās. Visas šīs izpausmes simulantu atmasko. Grūtāk nereaģēt pārbaudāmai personai uz uzrunu un pārsteidzošiem paziņojumiem, nekā uz akustiskiem signāliem. Grūti ir nereaģēt uz uzrunām, kas aicina skaitīt ātrāk, lēnāk, apstāties, pa 3 reizē skaitīt, pavilkt svītru u. t. t., uz aizrādījumiem par pareizību, nepareizību. Vēl grūtāk nereaģēt kaut

ar smaidu uz pēkšņu paziņojumu: „V. kgs atnesis ziņu, ka 30.000 italiešu padevušies“ (tas bija kara laikā). (Sal. E. Utitz, *Psychologie der Simulation*, 1918.).

Abi minētie neīstuma veidi — meli un simulācija — aptver tikai vienu daļu no neīstuma izpausmēm dzīvē, protams, ētiski viszemāk vērtējamo. Melojot un simulējot cilvēks apzinās neīstumu, tā tad viņa paša pārdzīvojumā — domās, gribā, jūtās — nekā neīstas nav. Neīstums izpaužas tikai ārējo pausmju nesaskaņā ar šo pašu par sevi īsto pārdzīvojumu. Te cilvēks cenšas tikai citus maldināt. To varētu apzīmēt par neīsto neīstumu. Tāpēc arī meliem tik īsas kājas.

Turpretim par īstu neīstumu būtu jārunā tur, kur cilvēks maldina nevien citus, bet arī pats sevi. Klasiskā drāma varoņa īstos pārdzīvojumus centās parādīt monologos, taču vai varonis dažkārt nemēdz pozēt visvairāk sevis priekšā? To sevišķi Ibsens ir parādījis savos darbos. Par to E. v. Asters savā darbā „Ibsen und Strindberg“ (1923.) saka (25. lpp.): „Demgegenüber ist Ibsen keine Erkenntnis klarer und sicherer aufgegangen in seinen Studien der Menschen-seele, als dass die Lüge und Anlass zur Lüge nicht erst da entstehen, wo wir einem anderen gegenüberstehen, dass wir niemanden häufiger belügen als uns selbst, dass wir nirgends unermüdlicher darin sind, eine Rolle zu spielen und eine Pose anzunehmen, als wenn wir mit uns allein sind. Keine Wahrhaftigkeit ist schwerer zu erreichen als die Wahrhaftigkeit gegen sich selbst.“

Tālākā iztirzājumā centrēsimies galvenā kārtā neapzinātā vai mazapzinātā neīstumā, kur cilvēks pārāk maz apzinās, ka viņa ārējā pausme vai pat pārdzīvojums nesaskan ar viņa dziļāko slāņu būtību. Iekšējo nesaskaņu un sašķeltību pats cilvēks neapzinās un neievēro. Tas, ko kopš Ibsena apzīmē par „dzīves meliem“, attiecas galvenā kārtā uz šo mazapzināto īsto dzīves neīstumu, taču Ibsena „dzīves meli“ neizslēdz arī iepriekš raksturotos melus šaurākā nozīmē.

Dzīves īstenībā šie neīstuma veidi visdažādākās formās saistās. Neīsts cilvēks var arī melot un arī šos akūtā gadījumā asi ar patiesību kontrastējošos melus viņš tomēr nebūs spējīgs kā melus pilnīgi apzināties. Bet arī īsts cilvēks var zināmās dzīves situācijās melot. Parasti viena cilvēka neīstums izraisa ap sevi plašākus neīstuma un melu viļņus un izplatās tālāk, saindējot visu dzīvi. Cīņa ar to ir grūtāka nekā ar ļaundabīgiem audzējiem.

2. *Neīstums personības daļējās izpausmēs*

Neīstuma apjoms cilvēkā var būt ļoti dažāds. Neīstums var izpausties kādā šaurā personības novadā, piem. atsevišķu jūtu nozarē, vai arī aptvert visu personību, izpaužoties neīstā personības lomā. Tāpat neīstums var izpausties pārējo šī zināmās situācijās, kur, varbūt, pati situācija spiež īstu cilvēku kļūt neīstam, un var izpausties spontāni vienmēr un visur, kaut pati situācija nemaz tai virzienā pat nemudinātu. Aplūkosim neīstumu vispirms gribas un jūtu dzīvē, lai pēc tam piegrieztos neīstām lomām.

Pašās saknēs gribas un jūtu dzīve cieši ir saistītas. Pie tam ar diezgan lielu drošību var teikt, kā to rādījuši jaunākie psihologi Müllers-Freienfelss, Mek-Dugols (Mac-Dougall), Grosārts u. c., ka neatkarīgi mainīgais faktors pirmatnīgā nostādījumā ir griba resp. tieksmes, kamēr jūtas, kas apziņveidīgi pārdzīvojumā reprēzentē šīs tieksmes, ir atkarīgs faktors, kas mainās līdz ar pārmaiņām gribas dzīves saknēs. Šo attiecību varētu izteikt tā: būtne resp. cilvēks tiecas nevis pēc tā, kas patīk, bet gan otrādi: patīk tas, pēc kā tiecas. Tiekme resp. bauda pirmatnīgi nav tieksmes mērķis, bet tikai pavadparādība, signāls. Tikai vēlāk attīstībā tiekme atraisās no objektīvā mērķa — kāds piem. barības tieksmei ir dzīvības uzturēšana — un kļūst par pašmērķi, kaut arī tieksmes pamatmērķis ar to tiktu iznīcināts. Tuvāk šo jautājumu neiztirzā-

sim, tikai mums ir pamats no sacītā secināt, ka gribas un jūtu dzīves neīstums uzrādīs zināmu līdzību.

Attiecībā uz gribas dzīvi jāsaka, ka cilvēks var pats sevi maldināt par savas rīcības motīviem. Jau tradicionālā psiholoģija gribas dzīvē izšķir vairākas pakāpes. Runā par zemākiem un augstākiem gribas procesiem. Zemākie gribas procesi izpaužas kā „tieksmes manī“ (Loskis), kas dzimst un mostas neatkarīgi no subjekta, tās katrs atrod sevī kā faktu, ar ko jātiek galā. Augstākos gribas procesos šīs „tieksmes manī“ pārvēršas lemšanas un izšķiršanās aktā par „manām tieksmēm“, par kuŗām es uzņemas atbildību. Pateicoties augstākai gribai rodas jaunas iespējas: 1. cilvēks spēj gribēt to, kā negribas (piem. pienākums) un 2. negribēt to, kā gribas. Tā cilvēkam rodas iespēja būt kungam par sevi. Augstākā, sociālizētā un vērtībām pildītā griba izveidojas tikai kā ilgas audzināšanas rezultāts. Bet te nu Sigmunds Freuds un viņa psihoanalīzes skola ir mēģinājusi parādīt, konstruējot uz novērojumu pamata īpatnēju cilvēka psihes struktūru, ka augstākās gribas attīstības gaitā nomāktās un atstumtās dziņas nezūd un nepaliek bezdarbīgas. Viņas gan kļūst neapzinātas, bet no neapzinātības ēnu valsts pa tumšām alām viņas laužas iekšā cilvēka apziņā un apzinātajā izturēšanās veidā. Taču šīs citu liegtās, neatļautās un tāpēc arī paša atstumtās un norītās dziņas pārāk reti izpaužas apziņas gaismā kailā veidā — tas būtu pārāk nepieklājīgi. Tāpēc šīs atstumtās un kautrās pelnurušķītes, baidīdamās no apziņas (sevišķi no Ūber-Ich) bargās kritikas, tērpjas visraibākās maskās, pārspējot visas parastās maskarādes. Tomēr augstās pieklājības mēru šīs raibās maskas iztur — un tas ir galvenais. Cik raibās maskās liegtās dziņas netērpjas jau sapnī vien, kas pēc psihoanalīzes ir atstumto dziņu piepildījums maskētā veidā. Sevišķi psihoanalīzes sākumā par šīm aizliegtām dziņām skaitījās seksuālo dziņu modifikācijas (plašākā nozīmē). Taču šīs

dziņas maskējas nevis tāpēc, ka tās ir seksuālās dziņas, bet gan tamdēļ, ka ir liegtas.

Neapšaubāmi S. Freudam un dziļumpsīcholoģijai vispār ir lieli nopelni mūsu problēmas risināšanā. Te nav iespējams plašāk iztirzāt un arī kritiski apskatīt psīchoanalizes bagātos rezultātus, jo tie nav visi vienādā mērā nodrošināti pret iebildumiem, bet tas jau kļūst par psīcholoģijas vispārīgu atzinumu, ka nevar apmierināties ar apziņas virspuses spoguļi vien, kam, protams, ir sava un pie tam milzīga nozīme, bet jāiet arī dziļumā.

Tāpēc arī ievērojamais psīchologs Viljams Šterns savā jaunākā sistematiskā darbā „Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage“ (Haag, 1935) noteikti izšķir katras atsevišķas gribas darbības motīvācijā fainomotīvus un genomotīvus (cit. d. II s., 558. u. t. lpp.). Ar fainomotīvu jāsaprot tas rīcības motīvācijas veids, kā pati darbīgā persona to sevī apzinās un pārdzīvo. Tā tad fainomotīvs ir motīvs, kā tas parādās un izpaužas apziņā. Tanī ietveras jūtu pārdzīvojums un priekšmetīgs saturs ar prospektīvu raksturu, vienmēr konkrēts, vienreizējs un individuāls.

Tāču apziņā iepaustie un ārēji izpaustie motīvi vēl nav viss. Jaunākā psīcholoģija ir parādījusi, ka aiz vai zem šiem motīviem var atrasties un faktiski pārrāk bieži atrodas vēl citi motīvi ar citādu virzienu un saturu. Šos dziļāk noslēptos un pašai personai neapzinātos (vai vāji apzinātos) motīvus, kas ir īstie enerģijas piegādātāji attiecīgas gribas darbības norisei, apzīmē par genomotīviem. Šie genomotīvi ir nenekuroti dziļi pašā personā. Gribas tiešais genomotīvs vienmēr ir kāda vajagme (Bedürfnis) ar pietiekoši stipru, bet apvaldītu dinamiku. Tā tad aiz fainomotīva kā īstais motors un enerģijas avots slēpjas genomotīvs.

Starp tieši pārdzīvojamo fainomotīvu jeb virspuses-

motīvu un slēpto virzītāju genomotīvu jeb dziļmotīvu var būt dažādas attiecības. Šie abi motīvu slāņi — virspusesmotīvs un dziļmotīvs — var saskanēt. Šo gadījumu var apzīmēt par motīvu homogoniju. Tādā gadījumā fainomotīvs ir īsts — par neīstu darbības motīvāciju nenākas runāt.

Te mūs interesē galvenā kārtā motīvu heterogonijas gadījums, kur fainomotīvs ar viņam pamatā esošo genomotīvu kaut kādu faktoru dēļ nesaskan — tā tad te fainomotīvs, ko pati persona apzinās, nav īstais motīvs. Fainomotīvs (virspusesmotīvs) te ir tikai šķietams, neīsts motīvs, ir tikai īstā motīva maska, surrogāts, segmotīvs. Pati gribētāja un darītāja persona ir maldā par savas rīcības un izturēšanās īstajiem motīviem. Par to, kādu motīvu dēļ fainomotīvs novēršas no genomotīva, runāsim vēlāk. Acimredzot, tiem vajaga būt stīpriem motīviem.

Sacītā illūstrācijai ņemsim pazīstamo fābulu par lapsu un vīnogām. Lapsa nespēj aizsniegt ienākušās saldās vīnogas, kas viņu kairināt kairina, un aiziet prom, teikdama, ka tās vīnogas esot skābas! Atstāsim pagaidām pie malas jautājumu par to, cik tālu lapsa apzinās savas rīcības motīvu heterogoniju, taču tāda heterogonija ir rokām taustāma. Īstais motīvs lapsas priekšlaicīgai promiešanai (dezertēšanai) ir nevis vīnogu skābums, bet gan to aizsniegšanas nespēja. Citiem vārdiem: lapsa īsto motīvu „es nespēju“ aizsedz ar neīstu motīvu „es negribu“.

Kamdēļ lapsa starp minētām motīvācijas iespējām — starp 1. „es nespēju“ un 2. „es negribu“ — izvēlas tieši pēdējo — „es negribu“? Šķiet, lapsai kādreiz būs gadījies sastapties ar cilvēkiem! Bet kamdēļ cilvēki tā dara un pie tam gandrīz pilnīgi spontāni, neapzinādami? Tas izriet no cilvēka personālās augšup tieksmes, no tieksmes nozīmēt kaut ko, būt kaut kam, spēlēt kādu lomu. Ar to pa daļai rasta atbilde iepriekš uzstādītajam jautājumam, kamdēļ vispār no-

tiek fainomotīva novēršanās no genomotīva. Neveiksmes brīžos šī augšupatieksme izpaužas vairāk kā pašsaudzēšanas tieksme, jo „es negribu“ skan daudz varenāk nekā „es nespēju“. Ar to ir it kā teikts: „es varētu gan, ja vien es gribētu — viss tas atkarājas no manas gribas, no manas dievišķīgās patvaļas.“ Ar to lapsa savu neveiksmi padara it kā nebijušu. Viņa nav spējīga atzīt savu neveiksmi un uzņemties par to atbildību, lai no jauna mēģinātu citus ceļus, kā sasniegt mērķi.

Vēl vairāk. Lapsa nesaka vienkārši „es negribu“. Viņa šo savu šķietamo negribu un promiešanu grib attaisnot ar to, ka gatavās vīnogas apzīmē par skābām. Viņa savu nespējas un neveiksmes pārdzīvojumu tiecas projecēt uz objektiem un vērtību padarīt par nevērtību. Trūkst tikai tālākais solis, ka lapsa kairo, bet neaizsniedzamo vīnogu vietā liktu kādas tiešām sīkas un skābas, bet pašai viegli aizsniedzamas vīnogas, nostādot tās par vissaldākām vīnogām pasaulē. To viņa laikam vēl nav paspējusi no cilvēkiem novērot un mācīties.

Ar pēdējiem norādījumiem esam guvuši pāreju uz jūtām un vērtību pārdzīvojumiem, kas, kā aizrādīts, cieši saistīti ar gribas parādībām. Nevarēs apšaubīt, ka lapsai nevien negūtās vīnogu baudas dēļ, kas šķita tik tuvu esam, bet jo sevišķi personīgās neveiksmes un nespēka apziņas dēļ būs radusies kāpināta skābuma izjūta resp. vilšanās jūtas. Lai sevi saudzētu un skābuma jūtas remdinātu, tad viņa tās vērš pret attiecīgām vērtībām, kas nav pa spēkam: vīnogas ir skābas! Ārkārtīgi bieži kādas vērtības nozaimošana izriet no skābuma izjūtas, ka šo skaisto vērtību nav bijis iespējams gūt vai realizēt. Tomēr par lapsu varam runāt ar respektu tanī ziņā, ka viņa saldās vīnogas ir vismaz mēģinājusi aizsniegt. Cilvēki, turpretim, nereti sava nespēka apziņā nozaimo vērtības, nemēģinot nemaz tās sasniegt, pie kam šī nespēka izjūta var būt pavisam maldīga un pat jau pirmie mē-

ģinājumi dotu savus panākumus. Viscauri te objektīvu vērtību noniecīnāšanā, kā redzams, izpaužas neīstas jūtas. Šo neīsto jūtu veidu, kur vērtību nolikšana un noliegšana ir motīvēta cilvēka nespēka izjūtā, apzīmē par *resentimentu* (le *ressentiment*) un viņu lomu dzīvē sevišķi ir parādījuši Fr. Nīčse, M. Šēlers, A. Ādlers u. c.

Resentimenta jūtas, kā redzams, ir vājas pašpaļāvības un stipru mazvērtības jūtu izpausme. Ar tām fik-tīvi mēģina saglabāt apdraudēto personālo līmeni. Ja personālais līmenis nebūtu tik jūtīgs, lapsa varētu izmēģināt mērķa sasniegšanai vēl citus līdzekļus, bet tad neveiksmes gadījumā personālā blamāža būtu vēl lielāka. Konstatējot neveiksmi un nespēju, lapsa varēja arī aiziet mierīgi, bez rūgtuma resp. skā-buma. Taču arī klusa promiešana var paust *resentimentu*, ja tā izpaužas kā permanenta vairīšanās no saldajām vīnogām, kā klusēšana par tām vai arī kā runāšana klusinātos toņos.

Resentimenta jūtas ir reālas, bet neīstas. Viņas nav neīstas tādā nozīmē, kā piem. Blaumaņa Raudupietes „sēru jūtas“ pie vecā Raudupja kapa, kur šo sēru jūtu faktiski nemaz nav.

Kaut arī pārāk bieži sastopamas *resentimenta* jūtas, tomēr jāsargās no pārsteidzīga vispārinājuma. Nedrīkst taisīt slēdzienu: katrā gadījumā, kur kāds cilvēks kādu vērtību it kā noliedz, ir darīšana ar šo, varētu teikt, zemāko neīsto jūtu veidu — ar *resentimentu*. Neviena taču neuzdrošinātos apgalvot, ka vīnogas tiešām nevarētu būt arī skābas!

Mēģināsim vēl tuvāk raksturot neīstās jūtas. Pro-tams, to pagaidām var darīt tikai nepilnīgi, jo agrākā zinātniskā psiholoģija neīsto jūtu pētīšanu bija atstā-jusi novārtā. Arī modernajā amerikāņu behaviorismā (ārējās izturēšanās psiholoģija) neīstuma problēma principiāli izslēdzas, jo jā izslēdz no pētīšanas lauka tiešo pārdzīvojumu sfairu, kā to dara beha-viorisms, un patur tikai ārējās izturēšanās un fiziologi-

jas parādības, tad neīstas parādības nemaz nav iespējamās. Piem. simulācija pauž ārējās izturēšanās nesaskaņu ar iekšēji pārdzīvojamo stāvokli, tāpēc jāpēdējo izslēdz, kā to dara behaviorisms, tad simulēta ārēja izturēšanās kļūst neiespējama. Tas pats attiecas uz citiem neīstuma veidiem. Neīstuma parādības tomēr noliegt nevar, tāpēc tās pašas kļūst par smagu argumentu pret behaviorisma vienpusību.

Neīstas var būt nevien resentimenta un īgnuma jūtas, ko apskatījām. Neīstas var būt arī glaimu jūtas un jūsma par vērtībām, kas liktas neaizsniedzamo vērtību vietā. Vairāk apzināti jau ir glaimi, kur sagaida pretglaimus vai arī taustāmākus siera gabalus, kā Krieva lapsa no vārns.

Neīsts var būt prieks. Bieži tas ir nevis dzīves aplicināšanas prieks, bet gan dzīves bēgšanas prieks. Tāds dzīves bēgšanas prieks, piem., izpaužas Ed. Veidenbauma anakreontiskā dzejā.

Un tāpat neīstas ir skumjas, ja tās izpaužas tikai pozā, ar kuŗu paceļas pāri nicināmai pasaulei un cilvēkiem.

Atkal, protams, izšķirību rada jūtu neīstuma apzinātības pakāpe. Tā piem. dāņu filozofs Kirkegōrs (Kierkegaard) ir vienmēr jutis grūtsirdību, bet šī grūtsirdība viņam kļūst par mierinājumu. Šo mierinājumu viņš sevišķi izjūt tamdēļ, ka viņš spēj savu grūtsirdību pēc vajadzības pilnīgi maskēt. Tā tad te pateicoties maskēšanai grūtsirdība tiešām rada arī pārdzīvojumā sev pretējas jūtas. Tikai par īstām tās pilnīgi gan nevarētu apzīmēt. Viņš saka par sevi: „Ich kann meine Schwermut verbergen; so abgründlich meine Schwermut ist, so abgründlich ist der Betrug, durch den ich sie verberge. Das ist keine leichtfertige Überhebung. Ich habe mich im Betrug geübt, ich übe mich täglich darin... Von frühester Jugend an habe ich meine Übungen gemacht; ...ich kann zu jeder beliebigen Stunde des Tages meine Schwermut ablegen; oder vielmehr ich habe jederzeit die Maske zur Hand,

um sie anzulegen: denn die Schwermut wartet bloss auf mich, bis ich allein bein. Ist jemand zugegen, er sei, wer er sei, so bin ich nie ganz der ich bin. (W. IV, 173. lpp.).

Visparastāk neīstās jūtās apzinātie un neapzinātie slāņi savstarpēji savijas un tikai tādiem virtuoziem pašanalīkiem, kāds bija S. Kirkegōrs, pašrefleksijā izdodas līdz zināmam mēram visas sakarības apzināties. Tādā kārtā pašmaldu var novest līdz minimam.

Prīmārā nozīmē neīstās jūtas vienmēr ir malds par pašā patības vai nu ilgstošu esamību vai arī momenta manifestāciju. Vācu psihologs Fr. Grosārts (Grossart) plašākā pētījumā „Gefühl und Strebung“ (Archiv für die gesamte Psychologie, 81. Band. 1931. 3. nod.), apskatīdams šo psiholoģijā vēl maz parasto jautājumu par īstām un neīstām jūtām, mēģina iedalīt neīstās jūtas vairākās grupās. Protī, Fr. Grosārts izšķir: a) vienkāršās neīstās jūtas, b) negatīvi neīstās jūtas un c) pozitīvi neīstās jūtas. Pēdējās, t. i. pozitīvi neīstajās jūtās vēl izšķir 1. sublimējumus, 2. maldus par jūtu slāni resp. dziļumu un 3. resentmentu.

Vienkāršās neīstās jūtas izpaužas vairāk kā īsta jūtu pārdzīvojuma maldīgs intensitātes kāpinājums. Piem., cita nelaimes gadījumā cilvēkam uzplūst zināms žēlums un līdzjūtība, bet dažu motīvu dēļ viņš mēdz šo samērā vājo ievilņojumu kāpināt un neīsti pārspīlēt. Tā kā līdzī priecāties ir vēl grūtāk, tad arī līdzprieks ir biežāk neīsts nekā līdzcie-tība. Var būt gadījumi, kur cilvēkam ir nepatīkami neko nejūst. Ja nu nerodas pat neīstas jūtas, tad dažī cilvēki apzināti liekuļo.

Par negatīvi neīstām jūtām jāapzīmē jūtas, kas pārdzīvojumā būtu reālas un īstas, bet viņu mocošā un nepatīkamā rakstura dēļ cilvēks negrib viņas sevī apzināties — izstumj tās no apziņas, it kā viņu nemaz nebūtu bijis. Tā tad te reāli pārdzīvojumi, izstumjot tos no apziņas, kļūst par nereāliem, bet šie šķietami nereālie jūtu stāvokļi līdz ar to

ir neīsti. Šis jūtu izstumšanas gadījums atbilst iepriekš minētām dziņu un tieksmju izstumšanas un norīšanas parādībām un iekļaujas S. Freuda mācībā par dziņu un afektu izstumšanu (Verdrängung). Taču šo plašo neīsto jūtu grupu psihoanalīze pārāk sašaurina. Arī interpretācijā Alfr. Ādlers iet tālāk. Katrā ziņā arī minētai lapsai, kā redzējām, neveiksmes jūtas kaut kā tiek izstumtas, neapzinātas. Viņas ir mocošas, tāpēc ka degradē personālo limeni. Šīs negatīvi neīstās jūtas tiecas veidoties citos tieši resp. pozitīvi izjustos veidos.

Pozitīvi neīstu jūtu gadījumā apziņa reāli pārdzīvojamās jūtas nevis izstumj kā iepriekšējā gadījumā, bet gan pārdzīvo un izjūt citādi, nekā tās īstenībā ir. Katras jūtas pamatā, kā minēts, ir kāda tieksme. Un, lūk, pozitīvi neīstu jūtu gadījumā reālas jūtas tiek attiecinātas uz augstāku vai arī dziļāku tieksmi, nekā faktiski pamatā esošo.

Starp šīm jūtām jāmin vispirms sublimējumi, kur malds resp. neīstums izpaužas attiecībā uz jūtu augstumu. Šķietami augsti garīgi prasījumi un attiecīgi jūtu pārdzīvojumi (mākslā, zinātnē, teknikā, morālē, reliģijā) savā īstā būtībā nereti izrādās par zemāku juteklisku un personālu tieksmju un jūtu pārveidojumiem un līdz ar to par šo zemāko jūtu ietērpju un masku. Cilvēks domājas kalpojam augstām pārpersonīgām vērtībām, bet īstenībā varbūt te izreaģējas daudz primārākas dziņas un jūtas. Nemsim konkrētu piemēru. Bērna kāpinātas mazvērtības jūtas nereti izpaužas stiprās mocīšanas un spīdzināšanas tieksmēs. Viņam ir prieks par cita sāpēm (dzīvnieka, cilvēka), jo tā viņš bauda savu pārākumu. Šīs sadistiskās tieksmes, ko psihoanalīze uzskata par vienu no seksuālo dziņu komponentiem, protams, ētiski ļoti zemu vērtējamās. Bet viņas var arī apgaroties, resp. sublimēties, pieņemt sabiedriski un ētiski atzīstamu veidu. Tā, piem., viņas var iekļauties aroda izvēlē, jo ir taču daudz arodu, kur nepiecie-

šami nākas darīt otram sāpes. Ja viņam ir iespēja, viņš var kļūt par ievērojamu ķirurgu, kas, varbūt, vismazāk pacientam darīs sāpes, tāpēc ka savam darbam nodosies ar sirdi un dvēseli. Tādu ķirurgu sabiedrība augstu vērtēs, kamēr pavisam citāds sabiedrības vērtējums būs, lasot avīzēs par kādu briesmoni, kam vislielāko baudu sagādā mazu bērnu spīdzināšana un nogalināšana. Nō vienas saknes var rasties dažādi veidojumi. Vienā gadījumā mūsu priekšā ir zināmas tieksmes sublimētā, otrā gadījumā nesublimētā veidā. Tā arī pirmatnīgā seksuālā interese var sublimēties atziņas un pētīšanas tieksmēs. Jau Nīčše runā par sublimējumiem, bet sevišķi lielu lomu šīs parādības spēlē atkal S. Freuda psihoanalizē, kas augstāko kultūras dzīvi un garīgās tieksmes (sevišķi mākslas parādības) galvenā kārtā mēģina parādīt kā zemāko dziņu sublimējumus.

Atgriežoties pie mūsu piemēra par ķirurgu, varētu teikt, ka viņa prieks un sajūsma, ar kādu tas nododas „cilvēces sāpju remdināšanai“, nav īstas jūtas. Šīs jūtas ir sublimējuma veidā radušās tieši no pretējām jūtām — no prieka darīt citiem sāpes. Tomēr jāsaka, ka sublimēto jūtu neīstums ir visai relatīvs.

Psihoanalīze un individuālpsīhologija lieliski ir parādījušas, ka zemākās atstumtās un liegtās dziņas un jūtas tiecas tērpties augstāku jūtu togā un sevi par tādām paust. Taču atklāts paliek jautājums, kur ir sublimējumu robežas. Psihoanalīzes vispārīgā neapmierinātība pieņem, to iepriekš rūpīgi nepārbaudot. Kur tad paliek patstāvīgās garīgās tieksmes? Jā nenoliedzami jāpieņem neīstās garīgās tieksmes, kas sublimējušās no zemākām, vai tad nebūs arī īstas garīgas tieksmes? Šos jautājumus tuvāk analizēt šī apcerējuma rāmjos nav iespējams.

Bet ja nu — pieņemsim uz mirkli — visas augstākās tieksmes un jūtas būtu tikai zemāko sublimējumi, pārveidojumi? Ko tad?! Vai tad visa gara dzīve, visa kultūras dzīve neizrādītos neīsta, kā ietērs un

maska zemākām dziņām? Arī tāds slēdziens mums liktos pārsteidzīgs. Garīgās tieksmes gan būtu zemāko atstumto tieksmju pārveidojums, bet vai tamdēļ arī ietērps un maska? Vai katrs pārveidojums secīgās fazēs vienmēr ir līdz ar to iepriekšējas fazes maska? Vai kūnis ir tikai kāpura maska un tauriņš tikai kūņa maska? Vai zieds ir tikai pum-pura un auglis zieda maska? Neīstums gan parasti ir efemēri mainīgs, bet ne katra maiņa pauž neīstumu. Maiņas un neīstuma jēdzieni nesedzas, bet gan krustojas. Vai tāpēc arī tomēr mūsu ķirurga prieks par cilvēces sāpju remdināšanu nav galu galā īsts prieks, kaut arī viņš izveidojies no sava pretstata?

Sublimējuma gadījumā cilvēks ir maldā par savu jūtu augstuma pakāpi, bet ne mazāk bieži ir gadījumi, kur cilvēks ir maldā par savu jūtu dziļuma dimensiju, t. i. par to, cik dziļi un paliekoši jūtas ir saistītas ar personības centru, cik dziļi viņas iekļaujas personības kodolā. Bieži vien cilvēks pārejošas perifēras jūtas un jūtu stāvokļus, kam nav sevišķa pamata dziļāk personībā, tiecas pārdzīvot kā savas centrālās, dziļāk personībā noenkurotās jūtas. Tā atkal rodas neīstas jūtas. Arī šinī gadījumā cilvēks tiecas sevis un citu priekšā būt kas vairāk, vairāk ko nozīmēt, ieņemt augstāku pakāpi zināmās vērtību pakāpēs. Cilvēks dažreiz it kā iekšēji nopūlas iegūt emocionālus pārdzīvojumus, kas viņam gandrīz neiespējami vai arī pašlaik nepieejami un tādā kārtā, cenzdamies tiešos pārdzīvojumus pārveidot vēlamos, vibrē neīstās jūtās.

Bieži vien tādā nozīmē neīsta izrādās erētiskā sentimentālitate, sevišķi jaunībā. Cilvēkam liekas, ka viņš savu mīloto bezgala dziļi mīl un mūžīgi viņu mīlēs. Liekas, ka dzīvē viņam vairāk nekā nav, un viņš visu gatavs ziedot mīlai. Un pēkšņi izrādās, ka tas ir bijis malds. Viņam tikai ir licies, ka viņš otru cilvēku ir mīlējis. Izrādās, ka tās ir bijušas vai nu efemēras, pārejošas vai pavisam citādi motīvētas jūtas. Cik

stipri dziļuma ziņā izšķīras piem. Blaumaņa Lienes (Salna pavasarī) un Kristīnes (Purva bridējs) mīlas jūtas. Cik ātri izkūp Lienes mīla pret Andri, līdz ko pie viņas ierodas vecais, bagātais Mālnieku saimnieks. Kristīne, turpretim, paliek uzticīga mīlā pret Edgaru, kaut arī viņas mātes grūtā pagātne viņu brīdināja un spoža nākotne pie jaunā un bagātā Akmentiņa viņu viegli varēja vilināt. Ja arī Lienes dvēselē vēl notiek viegla „motīvu cīņa“, tad tomēr viegli iedomāties, ka pat tādu iekšēju cīņu Liene nejustu, ja sirmgalvja vietā pie viņas būtu ieradies jaunais, skaistais, bagātais Akmentiņš. Kristīne, turpretim, ir tik stingri mīlā noenkurota, ka pirmā posmā pat nekāda motīvu cīņa viņā nemostas. Un taču arī Liene laikam būs domājusi, ka viņa Andri dziļi mīl!

Un otrādi — Brigaderes Gundega domā, ka mīlas jūtām, kas viņā mostas pret Māri, nav dziļāku pamatu viņas dvēselē. Viņai šķiet, ka viņa Māri nīst, bet izrādās, ka viņas naids ir bijis neīsts — viņas īstās jūtas izrādās mīla:

„Ak, kā es sevi mānīju un vīlu
Un nezināju, ka es mīlu — mīlu...“

Tāpat nereti rodas neīstas jūtas, ja grib saglabāt un palikt jūtās, kas reiz ir bijušas īstas.

Arī aistētiskās jūtas bieži vien ir neīstas tanī nozīmē, ka vai nu aiz viņām slēpjas citi jūtu un motīvu veidi, kā pie jauniešiem piem. nereti erōtika, vai arī viņu dziļums netiek atbilstoši pārdzīvots. Nereti arī ar iejūtu tvertos jūtu un pārdzīvojumu veidus attiecina uz sevi un atrod arī sevī, kaut arī tie nemaz nav dziļāk iekļauti personības būtībā.

Var runāt zināmā nozīmē par aktiera raksturu dzīvē, kas sevi izpauž tā, ka vienmēr pēc vajadzības producē vēlāmās jūtas, šķietami dziļas, kaut gan neviens no šiem jūtu veidiem nav noenkurots dziļāk personības tieksmju kodolā. Tāpēc visas šīs jūtas ir zināmā nozīmē neīstas.

Pie pozitīvi neīstām jūtām beidzot jāpieskaita arī *resentiments*, ko jau iepriekš aplūkojām fābulas piemērā par lapsu un vīnogām. Te vēl tikai jāpiemēta, ka *resentimenta* jūtas, kas tik bieži sastopamas, ir viszemāk vērtējamais veids no visām neīstām jūtām. Viņas neīstas ir vairākkārtējā nozīmē. Pirmkārt, paša mazvērtības un nespēka jūtas tiek no apziņas izstumtas — lapsa nemaz negrib to just, ka viņa nespēj mērķi sasniegt. Te rodas negatīvi neīsts jūtu pārdzīvojums. Otrkārt, rodas neīstas jūtas pret pašu objektīvo vērtību — vīnogas ir skābas. Treškārt, *resentiments* neapmierinās ar vērtības noliegšanu vien. Šīs jūtas grib būt arī produktīvas. Šķietami neīstās vērtības vietā viņas grib likt kādu „īstu vērtību“. Bet šī jauno vērtību rašana nu ir pavisam neīsta. *Resentimenta* jūtas tādā ziņā visas augstākās vērtības it kā saēd, izdobj un viņu vietā liek nereti visai apšaubāmas vērtības. Pareizi aizrāda arī Fr. Grosārts minētā darbā, ka *resentiments* ir stādāms zemāk pat par skaudību. Abi gan izriet no egoistiskām dziņām. Taču skaudība tikai karsti, kaut arī velti tiecas pēc kādas vērtības, bet pašu vērtību atstāj tās nozīmībā neaizkartu. *Resentiments*, kā redzējām, iet tālāk un savā nevarībā noliedz un nozaimo pašu vērtību, liekot tās vietā kādu neīstu vērtību. *Resentiments* no vitāli dvēselīgā slāņa ielaužas augstākā garīguma sfairā un tur rada samulsumu. Fr. Grosārts saka: „Das Ressentiment ist geistiger Selbstbetrug der schlimmsten und raffiniertesten Art.“

3. *Reālās un fiktīvās lomas*

Līdz šim raksturojām daļējas izpausmes personas dzīvē, kas var būt neīstas. Apskatījām gribas motīvus, rīcības veidus un jūtu pārdzīvojumus. Un droši varētu teikt, ka pat visīstākā cilvēka dzīvē būs sastopams viens otrs pārejošs neīsts vilciens. Cilvēks dzīvē izpilda zināmu lomu, kuŗas virzienā izpaužas visas cil-

vēka personības funkcijas un spējas. Zināmu lomu pildot, gribot negribot viena otra funkcija nebūs īsta, kaut arī par personību tās veselumā nenāktos šaubīties.

Citādi ir ar cilvēkiem, kas pauž neurotisku dzīves stilu, neurotisku personības struktūru. Tie cilvēki neieklausies reālā dzīves lomā, tā viņu apslēptām mazvērtības jūtām liksies apvainojoši niecīga un nenozīmīga. Tāpēc viņi no reālās lomas bēgs kādā fiktīvā lomā. Un, lūk, šai fiktīvajā lomā persona savā veselumā kļūst neīsta. Īstam cilvēkam viņa reālajā lomā atsevišķie neīstuma vilcieni ir tikai nejaušas, vairāk situācijas noteiktas kļūmes. Neīstam cilvēkam, turpretim, atsevišķie agrāk raksturotie neīstuma veidi gribas un jūtu dzīvē ir tikai atsevišķi tehniski paņēmieni fiktīvas lomas spēlēšanai.

Kas ir loma? Šinī jautājumā vēl trūkst pētījumu. Arī mēs negribam mūsu sakarā sīkāk iztīrāt lomas psiholoģiju. Mēģināsim raksturot vispārīgos vilcienus. Cilvēka dzīve nenoris paradīzes bezrūpībā. Jau kopš seniem laikiem cilvēku dzīve ir noritējusi darbā un cīņā. Pie tam cilvēks jau kopš pašiem pirmsākumiem vājās bioloģiskās organizācijas dēļ ir sastopams grupās, kopībā ar sev līdzīgām būtnēm. Šinī kopējā darba un cīņas procesā, sevišķi arvien vairāk attīstoties darba dalīšanai, katram ir sava nozīme, savs svars. Sabiedriskās dzīves procesā tā tad pati dzīve nežēlīgi spiež pildīt kādu uzdevumu resp. kādu lomu. Bet diferenciētā sabiedrībā, sevišķi arī mūslaiku sabiedrībā, ne katra uzdevuma veikšanai piekrīt vienāds svars un nozīme. Citiem vārdiem lomas nav vienādas. Lomas izšķiras nevien objektīvā svāra ziņā, bet arī subjektīvās sevisielikšanas un nodošanās ziņā. Katru objektīvo uzdevumu var ļoti dažādi pildīt. Sabiedrība resp. grupas locekļi vērtē abus momentus: kā uzdevuma objektīvo saturu, tā arī šī uzdevuma piepildīšanas veidu (ciktāl neizpaužas resentiments). Arī lomas jēdzienā ieiet abi minētie momenti, bet tieši starp lomas uzdevuma saturu un tā

izpildīšanas veidu var būt nesaskaņa. No šejienes arī izriet lomas neīstums. Lomai ir dinamiski aktīvs raksturs: viņa prasa pēc piepildījuma, loma vienmēr ir jāspēlē, jātēlo, jāreālizē, jo bez šīs spēlēšanas nav arī lomas.

Loma tā tad ir kāda sabiedriski nozīmīga uzdevuma pildīšana. Šī loma cilvēkam nepieciešama nevien ārējās eksistences nodrošināšanai sabiedrībā, bet arī garīgai eksistencei. Cilvēks grib nevien eksistēt, bet arī būt kaut kas, kaut ko nozīmēt. Un, lūk, jautājums: kas tu esi? ir gandrīz līdzvērtīgs jautājumam: kāda ir tava loma? Cilvēks, kam nav dzīvē nekādas lomas, parasti arī izjūt, ka viņš nav nekas, ka viņa dzīvei nav nekādas nozīmes, jēgas. Viņš ir it kā atrisis no dzīves kopplūduma, kur viņam nav nekādas lomas; viņš izjūt, ka viņš ir izmests malā viens. Un ja Ibsena Pērs Gints, kā 70 gadus vecs sirmgalvis atgrieždamies dzimtenē, vēlas sev uz kapa uzrakstu: „Te neviens nav rakts“, tad te tikai izpaužas pārāk vēlā sāpīgā apziņa, ka visas viņa daudzās lomas dzīvē ir bijušas neīstas, ka viņš īstajai dzīvei neatgriežami aizdzīvojis gaŗām. Pārāk sāpīgi atklājas, ka viņam dzīvē nav bijis nekādas lomas.

Jau bērna dzīvē agri iesākas lomu rotaļas. Sākumā gan bērns vingrina atsevišķas fiziskās un garīgās funkcijas, bet zināmā vecumā visas šīs funkcijas, pat vēl maz ievingrinātās, saslēdzas zināmās vienībās — lomās. Attiecīgā lomā ieslēdzas visa bērna būtne, un bērns nereti prasa, ka arī apkārtne pilnīgi ievērotu noteikumus, kas izriet no lomas būtības. Vai šīs lomas ir neīstas? Nē, pie bērna tās nav neīstas. Bērna dzīvē tām ir milzīga nozīme. Tas ir sagatavojums, iepriekšējs ievingrinājums, treniņš zināmai lomai dzīves nopietnībā, pie kam treniņš te notiek instinktīvi, spontāni, kaut gan paraugus bērns gūst no tiešās pieredzes. Bērns, protams, rotaļās izvēlas tādas lomas, kuŗas no viņa viedokļa iemieso zināmu varenumu, pārkumu, jo viņa reālā loma vēl

pārākniecīga. Ja agrāk tāda loma bija, piem., ormanis, tad tagad parasti šoferis, lidotājs u. t. t. Šīs bērna lomas viegli mainās, bet parasti kāda viena loma, kāda tuva cilvēka loma, kļūst dominējoša, kļūst par ideāltēlu, kuŗa virzienā augšup tiecas un stīdz visa bērna psihofiziskā individuālitate ar visām savām funkcijām. Šim ideāltēlam ir ārkārtīgi liela nozīme cilvēka rakstura tapšanā — lielāka nekā iedzimtībai.

Bērna rotaļu lomas, protams, ir fiktīvas, atšķirībā no vēlākām reālām lomām, kuŗām bērns tieši šinīs fiktīvās lomās gatavojas, tāpat kā militārā mācībā jaunais kaŗavīrs mācās kļūt par īstu kaŗavīru tieši fiktīvos cīņas apstākļos ar fiktīvu pretinieku. Taču kaut arī te ir fiktīvas lomas un fiktīvas cīņas, viņas nav neīstas. Neīstumu iegūst fiktīvās lomas, kuŗas spēlē pieaugušie cilvēki, kaut gan abos gadījumos paliek viens kopējs motīvs. Proti, kā bērns savā fiktīvajā lomā grib būt liels, tāpat arī pieaugušais cilvēks savā fiktīvajā resp. neīstajā lomā grib būt liels! Kā bērns savā lomā ceļas augšup it kā uz pirkstgaliem, tāpat arī pieaugušais. Viņš gribētu, ka viņa patības kurmja cēlumus visi uzskatītu par visaugstākiem Kordiljeriem. Neīstas lomas spēlētājs nereti tiešā nozīmē atdarina tipiskus vilcienus no bērnības situācijām.

Tā nu loma pēc savas būtības vienmēr attiecas uz personību kā veselumu. Tā kā lomas nav vienādi vērtētas, tad katrs cenšas pēc lielākas, ievērojamākas lomas. Te dinamiskais princips ir cilvēka personālā augšupatieksme. Šī augšupatieksme izpaužas jau reālajās lomās, bet sevišķi reljefi parādās tieši fiktīvajās, resp. neīstajās lomās.

Jau raksturojot atsevišķās neīstuma izpausmes, mums nācās vērot, ka tās nemaz tik „atsevišķas” un izolētas nav. Viņās tieši kā virzītājs faktors ieslēdzās pārtveŗošs personāls faktors, kas raksturo personu kā veselumu — proti personālā augšupatieksme, bez kuŗas daudz parādības paliktu nesaprotamas. Kaut arī mēs par lapsu kā personu neko tuvāk nezinām, tomēr

pat šai atsevišķā situācijā, kur lapsa „es nespēju“ vietā saka „es negribu“, tādā veidā fiktīvi it kā uz pirkstgaliem aizsniedzot vīnogas, izpaužas viņas tendence augšup, tendence saglabāt savu prestižu.

Vēl lielākā mērā personālā augšuptieksme vērojama, ja runājam par personāslomu, nevis kādu šķietami izolētu personas izpausmi. Cilvēka personība dzīvē konkrētizējas kaut kādā lomā, tāpēc arī, runājot par cilvēku īstumu, svarīgākais jautājums ir: cik īsts vai neīsts cilvēks ir savā lomā?

Lapsas un vīnogu princips, ko redzējām atsevišķā, asi apzīmētā situācijā, attiecināms arī uz lomām vispār. Katrs cenšas savā lomā, reālā lomā, gūt kādus panākumus, kā lapsa vīnogas. Bet ja nu reālo lomu nespēj pildīt, tad nereti viņu noniecina un paceļas tai pāri kādā fiktīvā lomā, ko uzskata par daudz svarīgāku. Tā parasti vērojama bēgšana no reālām lomām, kas liekas pāri spēkiem, fiktīvo lomu varenībā. Pusaudzis un jauniešs, kam viņu vecumam atbilstošās vīnogas šķiet nepārkožami rieksti, labprāt, līdzīgi lapsiņai, dezertē no tiešiem pienākumiem un spēlē „liela“ cilvēka lomu, ar nicināšanu noraudzīdamies uz „muļķiem“, kas apzinīgi grib pārvarēt sava vecuma uzdevumus.

Lomas spēlē nevien uz skatuves. Vispirms šīs lomas tēlo dzīves skatuvē, un skatuve ir tikai theatrum mundi un tur tēloto dzīves lomu atblāzma. Katrs cenšas pēc lielākas lomas. Varde nepacietīgi „ar varu plešas, staipās, pūšas“, lai kļūtu vienā lielumā ar vērsi, ko nejauši ieraudzījusi ganībās, līdz „beidzot pārsprāga un nosprāga“. Bet vai šī varde ar vērsi lomu apmierinātos, ja to sasniegtu? Droši vien šis „jaunais vērsis“ nebūtu apmierināts ar likumu: Quod licet Jovi, non licet bovi — un gribētu spēlēt Jupitera lomu!

Atcerēsimies arī Krilova zīmīgo fābulu par „jēru vilka ādā“, kas, tērpies vilka kažokā, iet pie aitām pļavā. „Viņš gribēja tik tā pie aitām drusciņ paplātīties.“ Suņi arī tiešām „noturēja jēru par meža zvēru

un sāk to kost un plucināt.“ Tikai kad jērs sāk bailēs „brēkt jēriski“, gani to pusdzīvu izglābj, kaut vēlāk no-beidzas. Vilka kažoks jēram gan dārgi maksā, bet taču pat suņi viņu noturējuši par īstu vilku. Ja nu daži mēdz apgalvot, ka dažreiz arī vilki tērpjoties avju svār-kos, tad tie, šķiet, ir visvairāk vilki, kas paši cēlušies no jēriem.

Jērs tiecas pēc lielākas lomas, viņš savu ādu tāpēc maskē, lai spēlētu lielāku lomu. Jo vairāk viņš savu jērību izjutis, jo vairāk tiecas pēc vilka lomas. Gandrīz katrs cenšas veidot un iedomāties pasauli, kurā viņš kaut kādā veidā nostājas centrā. Visa dzīve tādā gadījumā var pārcentrēties fiktīvā plāksnē. Un taču šī bēgšana no sevis pilnīgi nekad cilvēku neapmierina. Īstā esamība paliek negrozāma. Kad Gōtes Fausts, Mefistofeļa mudināts, grib doties dzīves un „laikmetu šalkumā“ un ritumā, augšupaicinātāja dvē-sele grib likt Faustam aptvert un izbaudīt visu, „kas augsts un dziļš“, „kas visai cilvēcei par daļu krīt“, lai tā savu Es izplestu. Kas viņš būtu, ja viņam nebūtu iespējams gūt „dzīves vainagu“! Tad otrā dvēsele — Mefistofelis —, cenzdamies viņu vilkt zemāk, saka zīmīgus vārdus:

„Tu galā esi tikai — kas tu esi.
Vai tūkstoš parūkas sev uzliecies
Vai asu augstās ķēkatās pakāpies, —
Tu vienmēr paliec tikai, kas tu esi.“

Tikai Mefistofelis piemirst, ka otrā Fausta dvēsele nav mazāk īsta un reāla, kā tā dvēsele, kurā viņš pats re-prezentē. Paši par sevi patiesie vārdi izrādās tāpēc maldinoši, jo ar tiem taču Mefistofelis grib tikai pār-liecināt Faustu tieši atteikties no savas dziļākās bū-tības.

Mēs izšķīrām reālās un fiktīvās lomas. Taču dzī-ves īstenībā viņas pārāk asi viena no otras nenošķiras. Pārejas ir plūdīgas. Visparastāk jau reālajā lomā ievijas fiktīvi momenti, reālās lomas svaru tikai kāpinot. Un otrādi — arī fiktīva loma meklē pēc pamata realitātē.

Fausta loma, ko viņš nojauš, ir reāla — viņš reāli grib izplest savu Es, bet nav noliedzami arī fiktīvi lomas momenti, ko atsedz Mefistofelis. Ja, turpretim, palūkojamies uz Ibsena Hjalmaru Ekdalu, tad tur fiktīvo resp. neīsto lomu atrodam gandrīz tīrveidā.

Raksturosim drusku tuvāk Ibsena drāmas „Meža pīle“ galveno varoni Hjalmaru Ekdalu. Šinī drāmā, kur tik zīmīgi savijas kōmika ar traģiku, Ibsens varbūt visspilgtāk attēlo un atsedz „dzīves melus“, kas arī citās drāmās spēlē lielu lomu. Te „dzīves meli“ to dažādos veidos — apzināti un neapzināti — veido visu dzīves atmosfēru. Katra persona pauž kaut kādā veidā dzīves melus — arī Gregors Verle, kas pats grib cīnīties ar „dzīves meliem“. Centrā tomēr stāv traģikōmiskā Hjalmara Ekdala persona.

Hjalmars Ekdals ir ģimenes cilvēks. Ģimenē viņš ir liekēdis, dzīvo no sievas Ginas un vienīgās meitas, 14 g. vecās Hedvigas, gādībaš. Viņš pēc profesijas ir fotogrāfs, bet lai savā liekēža un slaista stāvoklī būtu brīvs no sirdsapziņas pārmetumiem, viņš spēlē izgudrotāja lomu, kam vajadzīgs miers un gādība, lai varētu netraucēti nodoties savam īstajam aicinājumam — izdarīt lielu izgudrojumu.

Jau kopš bērnības viņš ir paijāts, mīlēts, apbrīnots un gatavots lielai lomai, neliekot tai pašā laikā augt un veidoties viņa spējām. Viņa audzinātājas ir bijušas divas histeriskas vecmeitas un tēvs, kas agrāk ir bijis leitnants, bet tad šo pakāpi ir zaudējis. Mazais Hjalmars ir bijis viņiem elks. Doktors Rellings tieši pasaka: „Ekdala nelaime ir tā, ka viņš savā lokā vienmēr ir uzskatīts par spīdekli.“ „Kad mīlais, saldaiss Hjalmars ar lielām grūtībām bija kļuvis par studentu, viņš tūlīt starp komiltoniem skaitījās par lielu nākotnes spīdekli.“ Viņš bijis skaists, bez tam viegli aizkustināms un jūtīgs, bijusi valdzinoša balss un pratis turklāt lieliski deklamēt... Tāds ir bijis jaunībā. Apmēram Pēra Ginta līnija. Acimredzams, jau kā bērns un jau-

neklis Hjalmars sava mīluma un salduma dēļ ir spēlējis lielu lomu. Cik tālu viņš varēs tikt dzīvē?

Tēva „lielās nelaimes“ dēļ, kas Hjalmaram ir arī viena no deklāmācijas temām, viņš studijas ir spiests pārtraukt. Visu tālāko Hjalmara dzīvi lielā mērā veido viņa skolas biedra Gregora Verles tēvs, kas ir bagāts lieltirgotājs un uzņēmumu īpašnieks. Šis lieltirgotājs ar Hjalmara tēvu kopā ielaižas meža pirkšanas afērā, beidzot iekrīt mulķīgais Hjalmara tēvs vien un zaudē arī savu leitnanta pakāpi. Taču lieltirgotājs rūpējas par Hjalmaru, dodams tam nevien padomu mācīties par fotogrāfu, bet arī materiāli balstīdams viņu šinī virzienā. Viņš palīdz iekārtot ateljé un vēl vairāk — dod iespēju tādā kārtā Hjalmaram pat apprecēties un nodibināt laimīgu laulības dzīvi... ar savu mīļāko Ginu, kas vadījusi lieltirgotāja saimniecību viņa sievas slimības laikā un kas jau arī pratusi retušēt... Tā nodibinās laimīga fotogrāfu ģimene, un tā viņi jau gadus piecpadsmit ir dzīvojuši lielā laimē. Sevišķi viņus vienīdusi ir viņu vienīgā meita Hedviga.

Taču vai Hjalmars varētu būt tikai „fotogrāfs“ un „laimīgs ģimenes tēvs“ vien? Šis deklasēto vecāku vienīgais luteklis, kam paredzēta tik spoža nākotnes loma un kas jau bērnībā „ar vienu rāvienu“ bez kādas piepūles, neatlaidības un gribas rūdīšanas varēja kļūt liels un varens, arī tagad „ar vienu rāvienu“ grib izlīdzināt tēva „lielo nelaimi“ un arī viņu vēl darīt beidzot laimīgu. Viņš grib kļūt par „lielu izgudrotāju“. Nevis parasts un cienījams fotogrāfs viņš ir, bet gan izgudrotājs. Bēgdams no savas reālās fotogrāfa un ģimenes tēva lomas, jo viņš jau arī nekad nespētu kļūt ne par kārtīgu fotogrāfu, nedz arī par īstu gādīgu ģimenes tēvu, viņš meklē patvērumu neīstā lomā — izgudrotāja lomā. Viņš visam paceļas pāri iedomātās, nerealās ķēkatās.

Ja Pērs Gints savas lomas maina, tad Hjalmars Ek-dals ar apbrīnojamu neatlaidību jau piecpadsmit gadus māna sevi un citus ar savu izgudrotāja lomu. Viņam

jāizdara ievērojamais izgudrojums nevien, lai ģimeni darītu laimīgu un materiāli nodrošinātu, bet arī lai Ekdala vārdam atkal atgūtu godu un cieņu un lai arī tēvs gūtu gandarījumu. „Es drīz taisīšu izgudrojumu, un tad, doktors Rellings domā tāpat kā es, tēvs varētu dabūt atļauju atkal nesāt uniformu. Es to prasīšu kā vienīgo algu.“ Viņam gan ir vairāk tādas „vienīgās algas“.

Lielās Ekdalu tragēdijas laikā viņš izšķīrošā mirklī izvēlēties dzīvību, lai nāktu reiz klajā ar savu slaveno atradumu. Cik tālu Hjalmars ir iemīlējis savā izredzētā vispasaules lomā, to rāda Hjalmara dziļā vilšanās viņa ģimenes „lielās laimes“ gadījumā, ka daba un dzīve neliekas par viņu ne zinīs. „Kad es paskatījos pa logu, saule spīdēja kā parasti. Es to nevarēju saprast. Es redzēju cilvēkus ejam pa ielu, smejamies un runājam par vienaldzīgām lietām. Es to nesapratu. Es domāju, ka visai radībai vajadzētu sastingt un apstāties kā saules aptumšošanās brīdī.“ Hjalmars varonīgi ir izvēlēties dzīvību, lai Ekdalu vārdu varētu darīt slavenu. Un tomēr neviena loma — ne fotografa, ne ģimenes tēva, nedz izgudrotāja — nav īsta, visas ir dībinažas uz meliem.

Kaut arī jau piecpadsmit gadus Hjalmars „gudro“, tomēr viņa sieva Gina un meita par viņa lomu ir pārliecinātas un ņem viņu nopietni. Gina Hjalmara skolas biedrim Gregoram saka: „Jūs taču saprotat, Verles kungs, ka Ekdals nav nekāds parastais fotografs.“ Tāpēc arī ateljē vada un pārzina Gina. Viņai palīdz Hedviga. Viņas abas pašai dziedzīgi nododas darbam, ierobežo visas personīgās dzīves vajadzības, lai tikai izgudrotājs varētu nodoties savam darbam. Hedvigai arī nav dzīvē vairāk nekā, kā viņas meža pīle un tēvs. Viņai nav nekādas vēlēšanās iziet lielajā un plašajā pasaulē. Viņa pati apliecina: „Es gribu vienmēr palikt mājās un palīdzēt tēvam un mātei.“ Pati Gina vēlāk, kad saites jau sairst, ar zināmu tiesību var Hjalmaram teikt: „Bet saki taču man, Ekdal — kas gan būtu

no tevis iznācis, ja tu nebūtu dabūjis tādu sievu kā es.“ Tā arī sieva un meita kalpo viņa izgudrotāja lomas elkam ar vislielāko nodošanos. Gina un Hedviga vēl tagad gaida no Hjalmara lielas lietas, un viņu lolo un lutina, kā to kādreiz bērnībā ir darījušas viņa divas „tantes“. Un tiešām, viņam būtu jāpazūd, ja tā nebūtu. Arī pats Hjalmars apliecina, ka viņš savās mājās ir juties labi.

Hjalmars, protams, kas nekad nav mācījies kam nopietni nodoties, savu augsto izgudrotāja misiju padara par laika kavēkli. Viņa gudrošana nav pat rotaļa, jo arī bērnam rotaļa ir vairāk kā laika kavēklis. Sarunā ar Gregoru, kas par lielu izbrīnu Hjalmaram, par pēdējā neesošo izgudrojumu vēl neko „nav dzirdējis“, Hjalmars arī saka, ka tekošās lietas viņš atstājot sievai, lai pats dzīvojamā istabā domātu par svarīgākām lietām. Kad nu Gregors par viņa izgudrojumu tuvāk gribētu zināt: ap ko tas grozās un kad apmēram būs gatavs, tad Hjalmars gandrīz apvainojas, kā viņš par tādiem sīkumiem varot jautāt, kur viss atkarājas no iedvesmes, un nevar taču iepriekš paredzēt, kad tā nāks... „Bet uz priekšu taču iet?“ jautā Gregors. Hjalmars atbild: „Protams, iet uz priekšu. Es mocos katru dienu ar izgudrojumu, kas mani piepilda. Katru pēcpusdienu, pēc ēdiena, es ieslēdzos dzīvojamā istabā, lai mierā tur prātotu un gudrotu. Bet tikai nevajag mani skubināt, tas neko nelīdz, tā saka arī Rellings.“ Tā nu Hjalmars jau piecpadsmit gadus, ieslēdzies istabā, gaida iedvesmu. Viņš izgudrošanu iekārtojis tieši pēc ēdiena, ko viņam sagādā sieva un meita, kad parasti garīgais darbs ir gausāks un kad citi mēdz vai nu iesnausties jeb ko palasīt „laika kavēklī“. Tāds laika kavēklis Hjalmaram ir viņa izgudrotāja loma. Pārējo laiku Hjalmars klaiņo kopā ar doktoru Rellingu un mācītāju Molvigu.

Tāda ir dzīves idille, ko izjauc jaunais Verle, kas juzdamies kā trīspadsmitais pie galda, dabū sev dzīves uzdevumu — atsegt visus dzīves melus, uz kuņģiem balstās Hjalmara dzīve. Vispirmā kārtā Verle atsedz tēva rīcību un parāda, ka Hedviga ir nevis Hjalmara meita,

bet gan viņa paša, Gregora, māsa. Idille sabrūk. Un atkal te spēlē lomu Hjalmara izgudrojums.

Neskatoties uz to, ka Hjalmars jau piecpadsmīt gadus pēc sievas un meitas pelnītām un sagatavotām pusdienām, kur netrūkst arī alus, gaida inspirāciju, lai „ar vienu rāvienu“ kļūtu slavens, tomēr nekas neiznāk. Protams, tāds laimes gaidītājs nekad nav vainīgs savās neveiksmēs. Tāpēc arī Hjalmaram izskaidrošanās ar sievu, ko ierosinājis Gregors Verle, vispirms atkal ir izdevīgs deklāmācijas temats, lai glābtu savu nevainību un saglabātu izgudrotāja aureolu. Ja tagad no viņa izgudrojuma nekas neiznāks, ja viņš nevarēs pildīt sapņoto gādīgā ģimenes tēva lomu, tad vainīga pie tā būs sieva. Tāpat arī nolaidīgajam dzirnavniekam beidzot vainīgas pie dzirnavu apstāšanās ir „dumjās cekulnieces“ vistas, kas dzērušas ūdeni no dzirnavu diķa. Hjalmars Ginai deklamē: „Arī man bija labi mūsu mājās. Bet tas ir bijis malds. Kur es tagad lai ņemu vajadzīgo spēku spraigumu, lai manu izgudrojumu pārvērstu īstenībā? Varbūt, tas mirst līdz ar mani, un tad tā ir tava pagātne, Gina, kas viņu nogalinājusi. Es jautāju — kas būs ar manu ģimenes apgādātāja sapni? Kad es te iekšā uz sōfa gulēju un par izgudrojumu prātoju, jau tad es nojautu, ka tas paņems manus pēdējos dzīvības spēkus. Es jutu, ka tā diena, kad man būs rokās patente, ka tā diena — es saku — mana šķiršanās diena kļūs. Un tad bija mans sapnis — tevi atstāt kā turīgu mūžībā aizgājuša izgudrotāja atraitni.“

Gribēdams aiziet no Ginas prom, Hjalmars meklē līdzī nemšanai zinātniskās grāmatas un tehniskos žurnālus, „kas vajadzīgi viņa izgudrojumam.“ Bet kad Gregors viņu mēģina pierunāt palikt mierā, jo miers vajadzīgs viņa izgudrojumam, tad viņš pats par izgudrojumu it kā sāk šaubīties — un atkal citi ir vainīgi: „Jā, mīlais Dievs, ko lai īsti es izgudroju? Citi jau agrāk visu pasteigušies izgudrot. Ar katru dienu kļūst grūtāk izgudrot.“ Viņš jau arī centies izgudrot vis-

vairāk Hedvigas dēļ, bet tagad viņam saule esot laupīta. Hjalmars Hedvigu, kas viņu tā mīl, atraida. Hedviga izmisumā nošaujas. Tagad, kad jau par vēlu, viņš gan gribētu pateikt Hedvigai, cik neizsakāmi viņš to visu laiku mīlējis. Arī Hedvigas liktenis, kā Rellings paredz, viņam klūs tikai par skaistu deklāmācijas tematu par „tēva sirdij pāragri atrauto bērnu.“ Viņš iebalzamēsies pašapbrīnošanā un pašnožēlošanā.

Tāds ir mūsu lielais izgudrotājs Hjalmars Ekdals. Bet arī citi te dzīvo tanī pašā lomu spēles un dzīves melu atmosfērā. Pirmkārt jau Hjalmara tēvs — vecais Ekdals, kas piedalījies Hjalmara audzināšanā un ko Hjalmars lieliski ir mācījis kā ideāltēlu pats iemiesot dzīvē. Vecais Ekdals nevar piemirst agrāko leitnanta stāvokli un, kad citu nav klāt, savējo vidū mīl greznoties ar savu formas cepuri. Taču galvenais ir tas — agrāk viņš ir bijis slavens mednieks. Tagad vecumā un nespēkā viņš tomēr grib saglabāt savu mednieka lomu. Viņš medī uz bēniņiem trusīšus, juzdamies senajā lomā. Arī rītā, kad pie Hjalmara ir Rellings un Molvigs, vecais Ekdals ienāk „no medībām“ ar svaigu trusīša ādu rokā: „Labrīt, mani kungi. Šorīt bija labas medības. Nošāvu kaut ko „lielu“.“ Vai Hjalmara izgudrotāja loma nav tādas pašas trusīšu medības uz bēniņiem, kuŗās viņš iedomājas „nošaut kaut ko lielu“, bet faktiski Hjalmars pat trusīti nenošauj. Cik bieži nav vērojami dzīvē tādi trusīšu mednieki uz bēniņiem, kas iedomājas nošāvuši „kaut ko lielu“! Doktors Rellings par šiem dzīves meliem spriež tā: „Atņemiet caurmēra cilvēkam dzīves melus un jūs atņemsiēt viņam reizē arī laimi.“ Citādi skatās jaunais Gregors Verle, kas beidzot ir radis dzīves uzdevumu un līdz ar to arī savu lomu — atsegt melus un cīnīties par patiesumu dzīvē. Vispirmā kārtā viņš grib atdarīt acis Hjalmaram par to, ka viņa ģimenes dzīve ir dibināta uz meliem, nevis izgaisināt viņa izgudrotāja lomas fikciju. Bet līdz ar to viņš arī iznīcina Hjalmara ģimenes dzīves laimi, kur tiešām, ievē-

rojot Ginas un Hedvigas paš aizliedzību, valdīja miers un laime. Tuvāk apskatot, arī Verles patiesības fanātisms nav īsts. Šinī gadījumā Verles patiesuma cīnītāja loma ir arī tikai loma starp citām lomām. Te Verle šķiet atradis pirmo reiz dzīves uzdevumu, kāda viņam agrāk nebija, jo viņš jau visur bija juties kā trīspadsmitais pie galda. Un tomēr arī ar šo lomu viņš paliek tikai trīspadsmitais pie galda.

Pie šī Ibsena darba pakavējāmiem vairāk, tāpēc ka te visi neistie personības izpausmes veidi un jo sevišķi fiktīvās lomas struktūra izpaužas ļoti reljefi. Te atklājas arī, kā fiktīvā loma ir veidojusies. To vēl labāk ir Ibsens parādījis „Pērā Ģintā”. Arī patiesuma fanātisms aplūkotā darbā pats izrādās tikai par lomu starp citām lomām. Daža cilvēka vienīgā loma jau arī izpaužas tā, ka viņš ar pārkuma vaibstiem sejā pasludina — „viss ir neīsts”, vai arī „viss ir illūzija” — „vissas vīnogas ir skābas”.

4. *Dzīves šķietamība un īstenība*

Cik raiba kļūst dzīves maskarāde, kurā vērojam izpaužamies raksturotos dzīves melus gan daļēji, gan lomu veidā, gan apzinātu melu, gan arī visvairāk neapzinātā veidā. No „dzīves melu” šķiedrām vijas un auzas pāri dzīves būtībai un īstenībai it kā irreāls un efemērs šķidrauts, kas aizplīvuro pašu īstenību — veidojas vizmainās šķietamības slānis. Šī šķietamība liekas līdzīga varavīksnes krāsās vizmojošai un gaistošai putu burbuļu segai virs straujās un dziļās dzelmes.

Arvien no jauna „tūkstoš parūkās” un „augstās ķēkatās” paceļas jauni mednieki ar pasaules slavu, kas savos bēniņos sarīko trusišu medības. Rodas „slaveni izgudrotāji”, kas līdzīgi Hjalmaram varbūt neko neizgudro tikai „citu vainas dēļ”, varbūt to cilvēku vainas dēļ, kas visu dzīvi nesuši upurim šiem „izgudrotājiem”. Tur redzam mūsu pašu Švaukstu, kas pat dzīvodams

pie Prātnieka par kalpu, kad savas mājas jau izsaimniekojis, dēvējas par Prātnieka „virčafes fīreri“. Tur arī Pietuka Krustiņš, kas skandina savu dziesmu: „nemirstīgu mani dari tautas vīru eposā“. Arī vecumā viņš apzinās savu lielo lomu, kaut arī agrāk dēvējies par „mazumiņu“. „Krogos un godībās viņš stāstīja un žēlojās arvienu, ka šai pasaulē un starp šā laika cilvēkiem esot jādzīvo tīri kā vientulim, jo dzīves biedrus viņš atrodot sev vienīgi tik starp vecajiem grieķu un latviešu dieviem un dzīvojot garīgi tik abu šo tautu hērōju jeb varōņu laikos: — pie Herkuļa, Deikalijona, Induļa, Videvuta un citiem. Šeitān ar šā laika un šīs pasaules cilvēkiem viņš biedrojoties vienīgi tik aiz patriotisma, studēdams savas tautas karakterus un nesdams savas tautas likteni.“ Ar katru žestu viņš pauž savu lomu un svarīgumu. Arī nevarības spēlēšana iekļaujas viņa lomā kā atsevišķa izpausme. Kad viņu atveda uz godībām, tad viņš piem. izturējās tā: „Kad bija pievests pie durvīm, tad sniedza arvienu roku, lai nāktu kāds un palīdzētu izkāpt. Uzlicis kāju uz ratu kāpšļa vai rumbas, atpūtās un nopūtās. Pēc tam, no vienas puses pieturēts un no otras atspieždamies uz spieķa, nokāpa pēdīgi zemē ... u. t. t.“

Kā nostāties pret šo nezin' kāda burvja uzburto šķietamības fejeriju? Vai ļauties pašam viņas valdzināties jeb arī to neņemt nopietni? Vai ar aistēta smīnu vēroties burbulainā rotaļā jeb novērsties no šiem dzīves meliem ētiskā sašutumā? Katra no minētām stājām arī ir sastopama. Taču sevišķi kontrastē aistētiskā un ētiskā stāja pret dzīves meliem, pret dzīves šķietamību. Dažādā stāja atkarājas nevien no vērotāju dažādības, bet arī pašas neīstās izpausmes un fiktīvās lomas ir dažādas un dažādi vērtējamās. Te mēs negribam raksturotās parādības vērtēt. Tikai pats fakts, ka par šo efemēro un irreālo šķietamību var arī kvēlot ētiskā sašutumā un pret to cīnīties, liecina, ka šī šķietamība nemaz tik irreāla nav.

Šī šķietamība no reālās īstenības nav pilnīgi atšķirta, bet stāv ar pēdējo ļoti spraigās dinamiskās attiecībās. Pati šī šķietamība ir īstenības radīta, lai šīs īstenības trūkumus, robus un vajagmes izlīdzinātu, aizvietotu vai arī aizsegtu. No otras puses šī pati šķietamība atdarbojas arī uz reālo īstenību, veido un virza to. Šīs šķietamības spēks lielā mērā griež pat vēstures ratu — tas vareni iejaucas vēsturisko notikumu dinamikā. Protams, fiktīvās lomas ir dažādas, un Švauckstam dzīves īstenībā ir mazāka dinamiskā loma nekā Ķencim, jo tikai pateicoties Ķenča sīkajam un mānīcīgajam egoismam Prātnieks var spēlēt savu lielā mēroga lomu, liekot „visai pasaulei“ griezties ap viņu un kalpot viņa egoisma elkam.

Šķietamība tā nu ļoti cieši sakļaujas ar pašesamību, kā viens no pašas esamības manifestācijas veidiem un kā pašas īstenības sastāvdaļa. Īstenība ir caurausta ar neīstenības audiem, kam tomēr piemīt zināms reāls spēks. Arī dzīve ir reizē zināmas esamības atklāsme un arī aizklāsme, atplīvurojums un aizplīvurojums. Tāpēc var teikt, ka neviens rakstnieks nevarētu pilnīgi attēlot reālo dzīvi, ja viņš pietiekoši nepazītu un nepārvaldītu irreālo dzīvi, ja viņš nespētu pacelties dzīvesmelu stratosfairā. Ja mēdz runāt par cilvēka resp. jaunieša iziešanu „plašajā dzīvē“ un došanos „dzīves bangās“, tad ar to jau arī domā cīņas un konfliktus irreālās dzīves bangās, kur ikviens cenšas būt labāk pirmais savas patības „maldu ciemā“, nekā otrais dzīves reālajā, objektīvu vērtību pildītā Romā.

Kamdēļ šķietamībai tik liela nozīme pašā esamībā un kamdēļ, jāatzīst, šķietamība pat pārvēršas esamībā? Uz šiem jautājumiem gūtu atbildi, ja būtu noskaidrots, kamdēļ cilvēks ir neīsts? Kamdēļ cilvēks tiecas vienmēr sevi parādīt un tomēr nerāda savu īsto es, bet gan citu es, kas viņam šķiet labāks?

Te mums jāsavēlk kopā, kas jau agrāk noskaidrojās. Proti, raksturotai šķietamībai pamatā ir

visai spraigas reālas tendences, kas noenkurotas personālā veselumā. Tās ir personālās augšuptieksmes, pārākumtieksmes, varenības tieksmes. Fr. Nīče runā par „Wille zur Macht“, ko viņš kā īsto būtību saskata tērpjamies dažādos veidos. Alfr. Ādlera individuālpsicholoģija tālāk ir rādījusi, ka šīs varenības tieksmes dažādos veidos (arī fiktīvos) izpaužas tur, kur ir bijušas pastiprinātas nespēka un mazvērtības jūtas. Trūkumus, robus, nespēku, neveiksmes personība aizsedz un aizvieto ar illūzijām. Neīstumu nevar izskaidrot ne fizioloģiski, ne bioloģiski, nedz intelektuālistiski, bet vienīgi izejot no minētām personālām tieksmēm. Arī augstāk minētais Fr. Grosārts attiecībā uz neīstām jūtām pilnīgi respektē šos jaunākās psiholoģijas atzinumus. Viņš uzrāda trīs noteikumus, pie kuriem var rasties neīstas jūtas. Tie ir: 1. psihikas slāņojums, 2. pārdzīvojuma apziņa un 3. vairāk vai mazāk stipra, bet vienmēr darbīga tieksme pēc pašvērtības, tās apmierinājuma un kāpinājuma. Otrais moments — pārdzīvojuma apziņa — sevišķi svarīgs nosacījums tieši neīstās jūtās. Divi pārējie noteikumi ir nozīmīgi kādas personas visām neīstām izpausmēm. Neīsto jūtu virzītāju faktoru Fr. Grosārts uzrāda arī pašā neīsto jūtu dēfīnīcijā: „Unechte Gefühle sind somit Selbsttäuschungen auf unwahrhaftiger Basis, d. h. Selbsttäuschungen solcher Art, bei denen eine bestimmte, nicht eingestandene Strebung des Subjekts auf Erhöhung der eigenen Person vor sich selbst die treibende Kraft ist.“ (min. darbā, 145. lpp.). Kā redzams, Fr. Grosārts ir respektējis Alfr. Ādlera individuālpsicholoģijas atzinumus.

Visus pārējos neīstuma motīvus var uzskatīt par minētā pamatmotīva — personālās augšuptieksmes — paveidiem. Šis motīvs var izpausties kā pašsaudzēšanas tieksme, jo kā fiziski, tāpat arī garīgi cilvēks negrib sev darīt sāpes, apzinoties savus trūkumus, neveiksmes u. t. t.

Attiecībā uz personas izturēšanos un rīcību neīstam

fainomotīvam apziņā ir attaisnojuma nozīme, ko uzsver V. Šterns. Cilvēkam zināma rīcība ir tikai tad iespējama, ja viņš to var sevis un pasaules priekšā kaut kā attaisnot. Un, lūk, šķietamais apzinātais motīvs (fainomotīvs) nevien sedz īsto genomotīvu, bet dod rīcībai arī vajadzīgo attaisnojumu. Bez tam svarīgi ir ievērot, ka šķietamais motīvs var pārvērsties arī par īsto motīvu, resp. fainomotīvs par genomotīvu. Tā piem. bērnam kāda ēdiena negaršošana, kas sākumā ir tikai segmotīvs kādam dziļmotīvam, piem. spītībai, var kļūt vēlāk par īstu genomotīvu — viņam attiecīgais ēdiens tiešām negaršo.

Neīstuma motīvi, kas var radīt pat apzinātu liekulību, slēpjas arī bieži vērojamā situācijā, kur no cilvēka prasa neiespējamo: 1. būt patiesam un reizē 2. būt tādām, kā citi ir vai kā citi grib. Katrs cilvēks ir īpatnis („katrs ir savs“ — Raiņa Jāzeps), bet nereti, lai saudzētu sevi un sava es līmeni citu acīs, kas prasa neiespējamo, viņš pieskaņojas citiem — un kļūst neīsts. Protams, ne jau visi izvēlas pēdējo alternatīvu.

Tā nu redzam, ka aiz neīstuma pāusmēm slēpjas personālā pārākuma tieksmes, aiz kurām savukārt slēpjas vēl viens slānis — personālais nespēks, mazvērtības jūtas, glēvums. Nevar piekrist Šopenhaueram, ka „drosme esot māksla apslēpt savu glēvumu“, bet neīstā drosme gan tāda ir. Sevišķi spilgti neīstums un neīsta drosme kā iekšējā nespēka aizplīvurojums izpaužas neurotiskā dzīves stilā, bet visiem par mierinājumu var teikt, ka šinī ziņā starp cilvēkiem ir vairāk tikai pakāpes izšķirība. Cilvēks vispār ir vāja būtne, tāpēc reālā esamība viņam jāpapildina ar illūzijām. Var runāt par illūzijām un sapņiem neatkarīgi no personālā neīstuma. Ne visi sapņi un illūzijas ir neīsti. Tādā nozīmē var piekrist A. Fransam, ka cilvēks bez illūzijām nav spējīgs dzīvot. Sapņi vispirms objektīvā nozīmē vada cilvēku pašas īstenības reālā pārveidošanā un tikai nespēja šo īstenību pārvaldīt liek nožogoties sapņos — parasti personālās lo-

mas sapņos. Tā arī pats sapnis kļūst neīsts. R. Mül-
lers-Freienfelss apzīmē cilvēku par „ein illusionsfähiges
Wesen.“ Viņš saka: „Wo er nicht die Realität einer
Harmonie zwischen seinem Ich und der Welt erreichen
kann, lässt er mit der Illusion genügen — als ob die
Illusion Wirklichkeit wäre.“ Un brīnišķīgākais ir, ka
cilvēks spēj izstumt no apziņas malda irreālītāti, cilvēks
nereti vairs neapzinās, ka viņa malds nav īstenība.

Pārāk plašs uzdevums būtu izsekot neīstuma izpaus-
mēm dažādos dzīves un vērtību novados. Tās sastopam
visur, kur sastopam cilvēkus, bet tā kā arī neīstais
cilvēks, pat varbūt vairāk kā citi, tiecas objektīvities
arī kaut kādā vērtību novadā — mākslā, morālē, zi-
nātnē, politikā, reliģijā u. t. t. —, tad arī še sastopam
daudz neīstu vērtību. Šīs neīstās vērtības sacel savā
laikā nereti lielus dūmu stabus, bet vēsturiski tās lem-
tas bojā ejai. Jautājums par vērtību īstumu ir
jautājums par sevi un mūs te interesē tikai sakarā ar
neīsto cilvēku. Arī īsts cilvēks var radīt ne-
īstas vērtības un nav izslēgts, ka arī neīsts cil-
vēks rada vienā vai otrā nozarē īstas vērtības.
Taču visparastāk cilvēka neīstums izpaužies arī viņa
objektīvējumos. Vērtības zaudē savu dziļāko saturu un
pārvēršas tikai līdzeklī zināmas lomas tēlošanai.

Neīstums vērojams katrā dzīves situācijā. Pietuka
Krustiņu redzam spēlējam lomu, tāda cilvēka lomu,
kas dzīvo tikai „starp grieķu un latviešu dieviem“, pat
izkāpjot no ratiem. Cik dažādas lomas nav vērojamas
uz ielas, sārīkojumos, viesībās! Cik virtuozī spēle iz-
paužas aristokratiskos salonos, tāpat arī erētiskā flirtā
starp pretējiem dzimumiem. Te nereti neīstums izpau-
žas stilizētā veidā kā aistētisks fainomens, kur attiecī-
bas viegli oscilē starp nopietnību un rotaļu.

Ļoti parasta parādība ir ārējo pieklājības formu ne-
īstums. Īsta pieklājība nav tikai ārēja pausme vien,
bet pirmā kārtā iekšēja stāja, iekšējs no-
skaņojums, kas ārējā izpausmē un apliecinājumā
var, protams, arī stilizēties. Īsta pieklājība pret kādu

personu pauž respektu, sirsnību, labvēlību, tuvumu. Neīsta pieklājība, turpretim, tikai slēpj šo jūtu trūkumu, resp. patīgo pārākuma tieksmju un jūtu klātbūtni.

Cilvēkam ar cilvēku sastopoties, parasti dabiski rodas it kā mērošanās tieksme, tieksme būt pārākam par otru. Rodas jautājums par āmuru un laktu: kuņš kuņu? Sveicināšanas formas, turpretim, ar cepures noņemšanu, liekšanos u. t. t. pauž pazemību, pauž tendenci padarīt sevi mazāku. Cilvēkam ar stiprām pārākuma tieksmēm, protams, ārējās pieklājības formas tikai vāji apslēpj viņa triumfa alkstošo patību. Taču arī neīstām formām ir zināma bremzes nozīme.

Runājot par vērtībām, jāsaka — arī tās tiek ierautas dzīves spēlē. Vismaz zināmā aspektā tas izpaužas.

Jo vērtību pārdzīvojumi smalkāki un intimāki, jo arī viņi ātrāk gaist un zūd. Jo ātrāk tie gaist, jo vairāk tos tiecas ietvert un sastindzināt ārējās formās. Cik dažādas vēsturiski ir vērtību ārējās formas, taču bieži vien tās kļūst par „skanīgu vaļu un zvanīgu zvārguli.“

Jau sākumā aizrādījām, ka līdztekus tieksmei maskēties, līdztekus visām neīstuma tendencēm, ne mazākā mērā izpaužas tendences un slāpes pēc patiesuma un īstuma, pēc dabiskuma un vienkāršības, pēc sirsnības un vaļsirdības. Šīs divas pretējās tendences dažkārt asi sadurās, kas dzīves procesam nenāk nemaz par ļaunu.

Rigoroza morāle visas neīstuma izpausmes nosoda un apkrauj lāstiem. Taču tā pati pietiekoši nezina un nepazīst dziļāk neīstuma būtību un tā dzīves sakarus. Grūti ir darīt cilvēku atbildīgu par neīstumu, ko viņš pats neapzinās jeb ļoti maz apzinās un kas neatkarājas no viņa gribas, bet izriet no viņa dzīves stila, kas veidojies no viņa neatkarīgos apstākļos. Neapzināto un pusapzināto maldu novadā ir grūti runāt stingrā nozīmē par patiesību un meliem. Tie nav ne meli, ne patiesība, stāv it kā ārpus patiesā un nepatiesā.

Asais rigorisms ir gan saprotams kā dabiska reakcija pret dzīves meliem, bet šim rigorismam ir vismazākā loma nosodīto parādību novēršanā. Izvairoties no rigozās morāles vispārinājumiem un neauglīga sašutuma un piegriežoties pašas konkrētības padziļinātai izpratnei, arī mūsu vērtību apziņa vairāk niansēsies un smalcināsies. Tad arī dzīvesmelu konkrētos gadījumus mēs dažādi novērtēsim. Ja dzīves neīsto pusi mākslas tēlos sevišķi ir parādījis H. Ibsens savās drāmās, kur varētu likties, ka visa dzīve ir tikai liela kūrvieta, kas līdzīgi „Tautas ienaidniekā“ tēlotai kūrvietai ir dibināta uz meliem, tad tomēr katrs atsevišķais tēls pauž dzīves melus un savu fiktīvo lomu citādi un katrs ir citādi vērtējams. Arī būvmeistars Solness tiecas augšup un spēlē augstu lomu, kas iet pāri viņa spēkiem. Viņš grib celt mājokļus cilvēkiem, bet tādus „ar augstiem torņiem“, no kurienes cilvēki brīvi varētu skatīties pasaulē pāri dzīves sīkumainībai un šaurei. Beidzot viņš no augstā torņa krīt — viņam jāatzīst, ka viņš nespēj tik augstu kāpt, kā viņš ceļ. Un tomēr mūsu vērtējumā būs milzīga starpība starp torņacelāju Solnesu un iepriekš raksturoto izgudrotāju Hjalmaru Ekdalu!

Bez tam jāievēro, ka dzīvesmelu tiesāšana un neīstuma atmaskošana pati var būt neīsta, pati var kļūt par fiktīvu lomu. Šī loma pie tam var kļūt par vienu no visnesimpatiskākām fiktīvām lomām. Savas nemaldīgās paštaisnības apziņā tāds zibeņmetējs gatavs satriekt visus cilvēkus, pats paceldamies fiktīva vienīguma situācijā. Tāda triumfējoša paštaisnība un nemaldīgums nekad nepalīdz dzīvi veidot patiesāku un pilnīgāku. Kā piemēru varētu minēt jau atzīmēto Ibsena Gregoru Verli, kas dzīves melu atsegšanā rada sev jaunus dzīves melus, jaunu lomu. Viņš, kas juties agrāk lieks, kā trīspadsmitais pie galda, tagad atrod sev dzīves uzdevumu, ko viņš ietiepīgi pilda, kaut arī viņš dzīvē atstāj tikai drupas un pats paliek tāpat trīspadsmitais pie galda. Ar šo vienīguma lomu viņš var tagad tiksmi-

nāties. Tāpat arī Moljēra cilvēknīdējs *Alcests* komēdijā „Mizantrops“, kas visiem saka acīs, ko domā, un visur atsedz melus un neīstumu, beidzot grib meklēt vietīņu pasaulē, kur varētu brīvi būt goda vīrs. Arī šeit fanātiskā patiesības mīlestība ir tikai poza un neīsta loma. Tāds cilvēks gan viegli sevi ievirza vienīguma situācijā, kur visi viņu ienīst un kur viņam būtu dusmas un apvainojums, „ja citi viņu uzskatītu par saprātīgu.“

Atsegt otra cilvēka maldus var, vai nu lai par viņu triumfētu sava pārākuma apziņā vai arī lai viņam kā tuvcilvēkam palīdzētu. Ja nu grib tuvcilvēkam palīdzēt un ja grib, lai šo palīdzību pieņemtu, tad paša pārākuma apziņa ir pilnīgi jāizslēdz. Tāpēc arī cilvēks, kas pats grib lomu spēlēt, nevar otram palīdzēt, to nespēj arī nekāds morālisks sašutums.

Nevarētu domāt līdzīgi Rellingam, ka dzīves meli jākultivē un tos nedrīkst atsegt. Hjalmaram vajadzēja viņa fiktīvo lomu atsegt. Žēl arī, ka Pēram Ģintam paša dzīvesmeli atklājās tikai sirmā vecumā. Taču te ir jāizprot cilvēks un jāprot viņam pieiet un palīdzēt. Ja nav ko likt vietā, tad labāk jāatstāj tie paši dzīves meli.

Lai izprastu kāda cilvēka dzīvesmelus, tad jāzina kā viņi iekļaujas cilvēka personībā. To var tikai saprotot, kā cilvēka neīstums un fiktīvā loma ir tapusi un veidojusies zināmā dzīves un audzināšanas situācijās. Nonākam pie svarīga jautājuma, kā veidojas neīsts cilvēks. Jautājuma sīkākam iztirzājumam šī apcerējuma rāmjos mums jāpaiet garām. Atzīmējam tikai dažus norādījumus par Hjalmāru Ekdalu. Redzējām, kā lutināšanā izveidojas Hjalmara raksturā pretstats starp milzīgām pretenzijām un pilnīgu iekšēju nevarību. Te ir pamats viņa neīstajai dzīves lomai. Līdzīgā situācijā veidojas arī Pēra Ģinta dzīves stils.

Citāda neīstuma gēneze jāpieņem, piem., Moljēra Tartifa raksturam, kur nekas gan nav norādīts par viņa

audzināšanas situāciju. Ar refinētu liekulību, meliem un svētuļa lomas spēlēšanu Tartifs iegūst Orgona un viņa mātes uzticību. Viņš dabū Orgona meitu par sievu un arī māju, izslēdzot krietno Orgona dēlu no mantojuma, bet beidzot pat pašam Orgonam jāiet prom no savas mājas, kaut arī Tartifs dabū beidzot pelnīto sodu.

Tartifa meli un liekulība ir, protams, apzināti, bet viņi izpaužas tik spontāni un virtuozī, ka šīs virtuozās tehnikas pamatā jāpieņem ilgs treniņš. Visiespējamāk, ka Tartifs jau bērnībā būs pārdzīvojis, ka viņš ar ārējo paraugveidību no stingrajiem un ne visai sirsnīgajiem vecākiem visu ko spēj panākt, ka viņš šo paraugveidību var izspēlēt pret jaunākiem brāļiem un māsām, kuriem pa kluso pusi pats dara krietni pāri, vēlāk tos apsūdzot vecākiem — tā baudot savu varu divkārši. Protams, ka kopības jūtas, kas ārējai paraugveidībai varētu dot zināmu iekšēju saturu, tādos apstākļos nevarētu attīstīties.

Noslēdzot jāsaka; ne viss ir neīsts neīstumā, īstas ir tās tieksmes, kas prasa neīstumu, kas tiecas radīt pāri esamībai šķietamību. Šīs tieksmes, kā redzējām, izriet no patības, kas slāpst pēc pārkuma. Šīs reālās tieksmes tiecas maldināt pašu apziņu un atziņu un pašas vairās no tās. Un tomēr atziņa tiecas tvert šo maldinošo patību tās īstā veidā, kaut arī grūti ir pazīt pašam sevi un arī mundus vult decipi (pasaule grib, ka viņa māna).

Maldu ir bezgala daudz un velti būtu jautāt, kas tad būtu, ja pēkšņi visi meli, maldi un neīstums no dzīves zustu. Arī īstām vērtībām nereti vajadzīgs teātrāls atbalsts — no tā atsakoties, tās daudz zaudē no sava reālā spēka. Ir iespējams tikai virzīties no lielākiem maldiem pretīm mazākiem — vai arī otrādi. Atziņa tiecas pēc savas iekšējās būtības uz patiesību, kāda tā ir. Atziņa ir viens no ceļiem mazināt arī maldus un skatīt lietas lielākā tuvumā. Mūsu problēmā pretīm tādām atziņām ved lielie rakstnieki, domātāji un zināt-

nieki-psīchologi, kā piem. Fr. Nīče, S. Kirkegōrs, S. Freuds, A. Ādlers, H. Ibsens, Dostojevskis, Šekspīrs u. c.

Taču nevien atziņā atklājas īstais cilvēks, viņš atklājas arī mīlā. Mīlā nereti it kā izkūst patības vižņi, un cilvēks parādās savā īstā veidā. Nav jāsajauc cilvēka īstums ar atklātumu. Ne jau tas cilvēks ir īsts, kas ar katru ir atklāts un katram ar savu vaļsirdību gatavs vai uzmākties. Īsts var būt cilvēks arī, neatklājot bez vajadzības visu sevi citiem. Svarīgi, vai viņš pret sevi spēj būt pilnīgi atklāts. Mīlā, turpretim, cilvēks salauž patības čaulu un atklājas visā patiesīgumā. S. Kirkegōrs saka: „Offenheit, Aufrichtigkeit, absolute Wahrhaftigkeit in allem und jedem; das ist das Lebensprinzip der Liebe.“ Mīlā cilvēks nereti arī pats sev atklājas savā patiesumā. Šķiet, arī Ibsens grib rādīt, ka sievietē, īsta un dziļa sievietē, ir aicināta mīlā atbrīvot vīrieti no aktieŗa šķietamās eksistences, atpestīt ar savu mīlu, vest atpakaļ pie sevis paša. Arī Pērs Ģints patiesā un īstā veidā „viņš pats“ ir bijis tikai Solveigas dvēselē un veltī viņš ir izmeklējis sevi pašu at-
rast dažādu lomu maskās un plīvuros.

Kā izšķirties krustceļos starp tieksmēm pēc malda un ilgām pēc patiesuma? Dzīves maldi un dzīves meli dzimst paši no sevis no varenām dziņām, kas savā straumē ierauj un kalpina sev nereti arī īstās vērtības. Pēc tiem tiekties nav nozīmes! Kas pēc tiem, varbūt paši nezinādami, kā Pērs Ģints, ir tiekušies, vēlāk sāpīgi ir atmodušies. Īsta cilvēka vienīgā gaita ir un var būt atziņā un mīlā tiekties pretī lielākam dzīves patiesumam un īstumam.

Situāciju aicinājumraksturi

Situāciju aicinājumraksturi

1. *Par aicinājumraksturiem vispār*

Kas gan neatceras pasaku par bārenīti un mātes meitu tās dažādos variantos! Pamāte raida bārenīti pie sumpurņa pēc uguns ar nolūku viņu pazudināt, bet ceļā bārenīti aicina aitiņa: „cērp mani!“ Tāpat gosniņa viņu aicina: „slauc mani!“ un ābele lūdz un aicina: „krati mani!“

Cik brīnišķīgi! Vai nerodas vēlēšanās: kaut arī mums tā gadītos!? Un tiešām, gadās jau arī! Vai mūs katru ārēji vērojamie objekti un parādības kaut kādā veidā neaicina, nevilina, nesola mums kaut ko? Vai nogurušu un iztvīkušu ceļinieku vēss avots un sulīgi augļi kā veldzes solījums neaicina tāpat, kā Raiņa Spīdola īpatnējā veidā aicina Lāčplēsi: „Dzer manu dzidrumu avotā, plūc manu mirdzumu ābolā!“

Protams, ne jau visus vienādi uzrunā viena un tā pati situācija. Ar katru tā mēdz runāt vismaz citādā izloksnē. Tas izpaužas arī bārenītes un mātes meitas gadījumā. Bārenīte dzīves īstenībā pie negantās pamātes cieš trūkumu: viņai jāsals un jāsalkst. Un, lūk, pasakā visas īstenībā neapmierinātās iekāres un vēlmes ir piepildījušās. Viss tas, ko pamāte bārenītei ikdienā liedz, pats no sevis aicina un piedāvājas bārenītei. Mātes meitai, turpretim, visas iekāres bija piepildītas, pat pārsātinātas, tāpēc arī viņas gaitā tās pašas situācijas (aita, govys, ābele, maizes krāsns u. c.) ir mēmas, resp. runā citu valodu.

Tādus vārdos paustus aicinājumsraksturus atrodam arī mākslas pasakās un citos literatūras darbos. Brīnišķīgi tēlo, piem., klišēģerīša aicinošu čukstu Anša kabatā K. Skalbe „Pasakā par vērdu“ (Kop. r. III, 133. lpp.):

„Ansis paņēma divus (klišēģerus) un uzlika vērdu

uz galda. Iedams viņš vienu sāka ēst — viņš bija ļoti izsalcis. Bet kad viņš ar to bija galā, viņam vēl stiprāk sāka gribēties ēst, un otrs kļiņģerītis tik silts guļēja kabatā un čukstēja: „Apēd mani, apēd.“

— „Nevaru. Es nesu tevi mātei.“

— „Nu, nolauz tik radziņu, mātei jau vēl paliks.“

Ansis bāza roku kabatā un nolauza radziņu. Bet kļiņģerītis silti spiedās klāt un čukstēja: „Nu, ņem vēl pusi, ko tu niekojies, es jau nemaz neesmu tik mazs.“

Ansis nolauza un apēda vēl vienu pusi. Bet tad viņš domāja: „Kas nu ies ar pus kļiņģeri mājā. Un māte jau nemaz negaida un nezina, ka es dabūju vērdu.“ Un Ansis apēda palieku. Tad tikai viņš saprata, ka apēdis abus kļiņģerus un ka nu jāiet uz māju tukšām rokām.“

Tā K. Skalbe attēlo kļiņģerīša aicinājumus jeb kārdinājumus viņu noslēgtā pakāpenībā: vispirms „nolauz radziņu“, tad „ņem pusi“, beidzot „apēd visu“. Aicinājums no iniciālfazes tiecas pretī galīgumam.

Abos minētos pasaku piemēros lietu aicinājumraksturiem (vilinājumiem) pamatā, protams, ir pašā cilvēkā rodamās dziņas: izsalkums, ēstgriba u. c. Sevišķi bērniem lietu aicinājumraksturi ir fundēti „ēšanas priekos“ (Jaunsudrabiņa izteiciens). Piešķirot lietām un situācijām aicinājumraksturus, tomēr nevarētu apzīmēt tādu izteiksmes veidu par vienkāršu metaforu. Te slēpjas vairāk kā izteiksmes pārnese. Zināma parādība var subjektā kādu dziņu radīt, t. i. viņu aicināt uz kaut ko, kaut arī šī dziņa pašā subjektā nemaz nav bijusi, resp. jau piesātināta. Tā pat pilnīgi pašam cilvēkam, piem., sarkana, ienākusies zemene liksies teicam: „ņem mani“, t. i. uzrādīs zināmu aicinājumraksturu.

Cilvēka dziņas un tieksmes var rasties 1. endogēni (iekšēji) vai arī 2. var būt eksogēni (ārēji) ierosinātas un motivētas. Paliekot pie ēstgribas piemēra, ēstgriba var rasties endogēni no ķermeņa ķīmisma, resp.

vielas maiņas procesiem un meklēt pēc objektiem, kas ēstgribu var apmierināt. Bet, kā piemērā ar zemeni redzējām, arī konkrētā izdevība var ierosināt attiecīgu ķīmismu, resp. siekalu dziedzeņu darbību un līdz ar to apetītu. Šis divpusīgais process, ko psihologs K. Būlers (K. Bühler) mēdz apzīmēt par divfaktoru principu (der Zweifaktorenansatz), attiecas uz visām cilvēka tieksmēm, kaut arī daži fiziologi (Pavlovs, Kennons u. c.) to sevišķi izpētījuši attiecībā uz apetītu.

Tāpēc sakarā ar noskaidroto izšķirību pēc tā, vai tieksme rodas pati no sevis, vai arī tieksmi rada ārēja izdevība, izšķirsim mudinājumus un aicinājumus. Ar mudinājumu sapratīsim impulsus, dziņas, iekāres, kas mūsos rodas iekšēji un savu objektu tikai meklē vai rada, kamēr ar aicinājumu sapratīsim impulsus, dziņas, iekāres, ko mūsos rada sastopamie objekti, resp. priekšā rodama situācija, mūs it kā uz kaut ko aicinot, vilinot, mums kaut ko solot.

Protams, izpaužas ļoti ciešs sakars un atkars starp abiem tieksmju veidiem, un individa konkrētā dzīves dinamikā mudinājumi un aicinājumi cieši sakļaujas kopējā procesā, gan ar dažādu akcentējumu. Dažreiz paša subjekta izjūtās starp mudinājumu un aicinājumu norisinās zināma šūpošanās (oscillācija). Tā, piem., par sapņotāju pažu Fr. Bārda „Zemes dēlā“ saka:

„Bet brīžam šķiet — zilajās tālēs to sauc
sapņaina eņģeļu dziesma;
bet brīžam — tik paša asinīs dūc
draudoša, alkstoša liesma.“

Ikdienas dzīvē gan mudinājumus un aicinājumus apzīmē ar vienu vārdu „kārdinājums“, kaut gan „kārdināt“ kā liekamais darbības vārds (kār-d-inā-t) tieši nozīmē radīt kāri, likt kārot, tā tad stingri ņemot, būtu lietojams mūsu „aicinājuma“ nozīmē. Taču ikdienas dzīvē dažreiz mēdz izšķirt iekšē-

jos un ārējos kārdinājumus, tāpēc arī paturēsim „kārdinājumu“ kā neitrālu jēdzienu.

Situācijas aicinājumiem ir dinamisks raksturs, viņi ir lielā mērā virzītāji faktori cilvēka dzīvē. Psicholoģiskā sensuālisma un atomisma laikos, kad psicholoģijā valdīja kairekļu-reakciju schēma, šie dinamiskie faktori — mudinājumi un aicinājumi — bija pavisam novārtā.

Stāvoklis psicholoģijā ir principiāli mainījies mūsu dienās, mūsu acu priekšā. Sevišķi tā sauc. dzīlumu-psicholoģijas virzieni (Freuds, Ādleris, Jungs) cēla gaismā dinamiskos slāņus dvēseles dzīvē, bet dažādie veseluma psicholoģijas virzieni (F. Krügers, F. Sanders, K. Levins, V. Šterns, R. Müllers-Freienfelss u. c.) ietvēra tos personas un situācijas kopsakarā. Tieši pašu jēdzienu un terminu „aicinājumraksturs“ (Aufforderungscharakter) kā pirmais ir ievēdis psicholoģijā bij. Berlīnes eksper. psicholoģijas profesors K. Levins, viens no redzamiem veidolu psicholoģijas (Gestaltpsychologie) pārstāvjiem. Tagad šis auglīgais jēdziens arī citu psichologu pētījumos un darbos ir sastopams visai bieži.

Arī ievērojamais psihologs V. Šterns izšķir reakcijas un spontānākcijas. Šī izšķirība atbilst zināmā mērā mūsu aicinājumu un mudinājumu izšķirībai. Kā atbildes lietu aicinājumraksturiem atbilst reakcijas. Spontānākcijas, turpretī, izriet no subjekta bez ārējās ierosmes. Spontānākcijas tām atbilstošo ārējo objektu tikai meklē vai rada, un šiem meklējamiem un radāmiem objektiem atbilst materiālraksturi. Te ārējais objekts ir tikai materiāls tieksmēm, kas subjektā dzimst neatkarīgi no šī objekta. (Sal. W. Stern, Studien zur Personwissenschaft, 1930., tāpat Allgemeine Psychologie I, 1935., 125. lpp.).

Tā tas, ko atradām, piem., vecajā pasakā par bārenīti, kļūst par vismodernākās zinātnes nopietnu problēmu.

2. *Mudinājumu un aicinājumu burvju loki*

Šī apcerējuma tiešais temats gan ir aicinājumi, taču pēdējie atšķiras no mudinājumiem galvenā kārtā virziena ziņā: aicinājumi, kā minēts, iet no objekta uz subjektu, kamēr mudinājumi otrādi. Aicinājumi ar mudinājumiem saistās nepieciešamā sakarā, kur tie viens otru kāpina, resp. vājina, kāpēc arī mums šis sakars tuvāk jāraksturo.

Te sakars ir tik ciešs, ka ar absolūtu drošību var teikt: pilnīgi trulam cilvēkam, kam kaut potenciāli nav nekādu iekšēju mudinājumu, nav iespējami arī nekādi aicinājumi. Tādam cilvēkam pasaule ar visdažādākām situācijām būs mēma un nedzīva — it kā nebijusi. Un otrādi: ja, piem., dziļam, niansētam māksliniekam-dzejniekam pasaule visvairāk runā ar dažkārt pat grūti tvejamiem aicinājumraksturiem, tad tikai tāpēc, ka viņam jau sākotnēji ir izveidojies plašs iekšējo mudinājumu reģistrs.

Visparastāk starp mudinājumu un aicinājumu izveidojas īpatnēja dialektiska attiecība, kur mudinājums un aicinājums tiecas viens otru kāpināt, ievēdot galīgā kārdināšanā, kā tas jau bija redzams K. Skalbes piemērā. Ansim ir stiprs mudinājums ēstgribas veidā. Tas piešķir kāpinātu aicinājumraksturu arī kļiņģerītim, kas domāts mātei. Šis aicinājums, kāpinot mudinājumu, ved pie radziņa nolaušanas, bet kļiņģerītis, palicis bez radziņa, kļaujas Ansim vēl siltāk klāt, ka viņš nespēj vairs atturēties.

Mudinājums un aicinājums ir uzskatāmi kā zināmas garākas, noslēgtas norises sākums, ieskaņa, iniciālfaze. Pateicoties mudinājumu un aicinājumu savstarpējam kāpinājumam iniciālfaze tiecas pretī galīgam piepildījumam. Ar to kļūst saprotams, cik bīstamas un kļūmīgas dažreiz var būt šīs iniciālfazes, jo cilvēks riskē nokļūt burvju lokā, no kuŗa izklūt ir ļoti grūti. Dzīvē var būt ļoti bīstamas pirtnieka Anša situācijas — šis „tikai radziņa no-

la u š a n a s“ a i c i n ā j u m s: „Nu, nolauz tik radziņu, mātei jau vēl paliks.“ Te izpaužas tā dialektika, ko tauta formulējusi tā: „Iedod velnam mazo pirkstiņu, viņš tev paņems visu roku.“ Jā, katrs kārdinājums tiecas no radziņa pretim veselumam, no mazā pirkstiņa pretim visai rokai.

Te raksturoto burvju loka likumību varētu tā izteikt:

1. jo bagātāki (iekšējie) mudinājumi, jo vairāk tiek kāpināti ārējie aicinājumi;

2. šie kāpinātie aicinājumi savukārt liek intensīvāk un krāšņāk izplaukt mudinājumu niansēm;

3. otrais sakars pāriet atkal pirmajā, un tā burvju loks turpinās, līdz izkļūst no kārdinājuma kā iniciālfazes.

Bez te atzīmētā pozitīvā burvju loka, kur aicinājumi un mudinājumi viens otru kāpina, nereti izpaužas arī negatīvais burvju loks, kur aicinājums un mudinājums viens otru vājina un kārdinājums zūd, noslāpst. Tā, piem., kādas personas tīšs aicinājums var partnerā apslāpēt mudinājumus, kas paši no sevis dzimst. Sevišķi reklāmveidīgie aicinājumi cilvēku attiecībās panāk savam nolūkam pretējus rezultātus: mudinājumus citos apslāpē un tos pat atvaira. Šī citu atvairīšanās, protams, vēl vairāk attiecīgā personā kāpina tieksmi pēc reklāmveidīgiem aicinājumiem, vēl vairāk citus atbaida, un tā negatīvais burvju loks vēršas plašumā.

Jāievēro gan, ka ne jau visi mudinājumi un aicinājumi cilvēka dvēseles dzīvē nonāk burvja lokā. Viss vairums kārdinājumu izšķīlas un uzblāzmo tikai mirklīgi un kā vaļavīksnīgi burbuļi izgaist un zūd jau iniciālfazē. Tā arī Rainis dzejolī „Simts vēlējumi“ (Gals un sākums) saka:

„Simts vēlējumu katru dien’
Nāk, zūd un ceļas citi.“

Šinī mudinājumu un aicinājumu plūsmā tikai daži izkļaujas reljefāk un tiecas no iniciālfazes laukā. Tā arī Rainis minēto dzejoli turpina:

„Bet sirds uz tevi gaida vien,
Aizvien, aizvien,
Kā gaida zieds uz bitī.“

Tā nu sevišķs svars piekrīt minētā plūsmā neatlaidīgajiem mudinājumiem un aicinājumiem, kas mēdz iet pāri iniciālfazes robežām. Piemēram, grieķu teikas varonim Daidalam tāds neatlaidīgs mudinājums bija dzimtenes ilgas gaŗajā trimdā, kur viņam visi ceļi uz dzimteni, izņemot gaisu, bija aizsprostoti. Pilnīgi saprotams, ka šinī Daidala situācijā putnu lidojumam dzimtenes virzienā tāpēc bija sakāpināts aicinājumraksturs. Un Daidals arī tiešām nepalika mudinājuma un aicinājuma iniciālfazē vien. Šis lidojoša putna aicinājums sev līdzī uz dzimteni, kāpinot vēl vairāk dzimtenes ilgas, resp. mudinājumus, veda Daidalu pie mēģinājuma veidot sev un dēlam Īkaram spārnus pēc līdzības ar putniem un pirmo reizi startēt pārpurvas lidojumā pretim dzimtenei.

Kārdinājums lidot līdzīgi putniem, protams, tieši pats par sevi pozitīvi vērtējams, kā tas jo sevišķi izpaužas mūsu dienās. Taču arī Daidalam kārdinājums netieši — dēla katastrofas dēļ — beidzas ar vilšanos, t. i. pozitīvais aicinājumraksturs vēršas spilgti izpaustā negatīvā aicinājumraksturā: Daidals lidošanas mākslu nolād. Aicinājums, kā tas nereti notiek, izrādās par maldū.

Gaŗāmejot jāpiezīmē, ka dēlam Īkaram bija citi aicinājumraksturi. Dēls jau tēva dzimteni nepazīna. Viņa jauneklīgo pārgalvību „aicināja“ saules tāles un dziļā debess zilgme. Nevērodams tēva aizliegumu un paceldamies augstumā pāri tēvam, viņš arī zemāk krīt un iet bojā. Īkars nepaklausīja tēvam. Te nu jāatzīmē, ka tieši aizliegums nereti kāpina attiecīgo aicinājumraksturu. Šo visai in-

terezanto parādību, kas bieži mēdz sarežģīt audzināšanas situācijas, sīkāk analizēt šī apcerējuma sakarā nav iespējams.

Kārdinājumu burvju loki, kā arī kārdinājumu problēmas vispār, varbūt, visdziļāk un interesantāk pasaules literatūrā ir tvertas Gōtes „Faustā”. Te to parādīt atkal ir iespējams tikai ļoti vispārīgos vilcienos. „Fausta” pirmās daļas rāmjos jāizšķir divi burvju loka veidi starp mudinājumiem un aicinājumiem:

1. iekšējais burvju lokš, kas risinās vairāk tikai Fausta sašķeltā dvēselē līdz sastapsmei ar Grietiņu, kuŗa tūlīt gūst neatvairāmu aicinājumraksturu, un

2. ārējais burvju lokš, kas iesākas ar Fausta un Grietiņas pirmo nejaušo sastapšanos uz ielas. Tas risinās attiecībās starp divām būtnēm, pie kam savstarpēji tās viena otrai aicinājumraksturus kāpina. Šis ārējais burvju lokš savās fazēs un izvijumos sastāda to, ko mēdz apzīmēt par „Grietiņas tragēdiju”.

Pirmajā, t. i. iekšējā burvju loka posmā Faustam, sava laika visaptverošam atzinējam un meklētājam, sakarā ar mudinājumu iekšēju pārgrupēšanos (resp. iekšēju krīzi) mainās visu pasaules lietu aicinājumraksturi. Nonākot nekustīgā „nāves punktā”, viņu pārņem izmisums un dzīves apnikums. Izšķiršanās mirklī no nekustīgā punkta viņu izkustina lieldienu zvani, kas ar saviem aicinājumraksturiem viņā modina bērības noskaņas. Sākas atkal jauna kustība.

Kad nu lieldienās vientuļais Fausts no atzinēja augstumiem nokāpj kopā ar Vāgneru dzīves ielejā aiz pilsetas vārtiem, tad jau Faustā sāk izpausties tās dvēseles mudinājumi, kas „pie zemes kaisli pieķeras un mīļo pasauli un viņas dzīvi.” Lieldienu raibās un jautrās drūzmas dzīve Faustam gūst jau spilgtu aicinājumraksturu, ko viņš Vāgneram izpauž vārdos:

„Pie priekiem mazī, lieli piedalās.
Še cilvēks esmu es, še tādām būt man vaļa.”

Šiem jaunajiem mudinājumiem un aicinājumiem (resp. kārdinājumiem) tomēr vēl ir pārāk vispārīgs un nenoteikts raksturs: iekšējais burvju loks te tikai sākas. Šinī burvju lokā, pieaugot mudinājumiem, arvien vairāk konkrētizējas arī aicinājumraksturi, resp. aicinātāju veidols, kas darbā parādās kā Mefistofelis. Te patiesībā mudinājumi paši rada savu aicinātāju. Mefistofelis simbolizē daļu no paša Fausta.

Šis dvēseles mudinājumu izburtais kārdinātājs mainās pēc burvju loka fazēm, pieņemot arvien konkrētāku veidu. Kārdinātājs Mefistofelis pirmā daļā vispirms parādās kā suns, tad kā ceļojošs scholasts un pēdīgi jau pilnā formā „kā smalkais kavalieris ar sarkansamta, zeltā šūtu uzvalku“, aicinot Faustu „reiz brīvā dzīvē uzzīvot“. Un šis smalkais kavalieris labprāt tērpjas arī paša Fausta mētelī, lai spēlētu Fausta lomu. Visā šinī kārdinātāja veidolu maiņā izpaužas virziens no nenoteiktības pretim noteiktībai, no vispārīguma pretim konkrētībai. Ja lieldienu raibā dzīves baudītāju drūzma tikai vispār aicina Faustu, tad atgriežoties mājās viņa pēc baudas smilkstošie mudinājumi, kas norej agrāk atzītās augstākās vērtības, pieņem jau suņa (pūdeļa) veidu. Tad kārdinātājs parādās kā ceļojošs scholasts, kas ar Faustam agrāk tik mīļās zinātnes paņēmieniem mēģina pamatot viņa jaunās tieksmes.

Gan Fausts, kad jau Mefistofelis ieradies pilnā formā kā „smalks kavalieris“, tikpat pilnā formā pazīstamā lāstā visus pasaules aicinājumraksturus iznīcina. Viņš saka:

„Tad visu apberu ar lāstiem,
Kas dvēs'li māņu tīklos valdzina!
Šai bēdu lejā viņu vilina
Ar maldu vizmām un ar glaimu stāstiem.“

Taču sasistās, postītās pasaules viņam kļūst žēl, un tagad kārdinājumi rod brīvu gaitu. Tomēr nekas viņu

nedrīkst tā kārdināt, ka viņš pilnīgi paliktu skaistajam mirklim gūstā.

Fausts atstāj kluso studiju istabu. Kas tad viņu raibajā dzīvē vispirms konkrēti valdzina? Tas ir sievietes tēls. Jau raganu virtuvē Fausta mudinājumi ir tik lielā mērā konkrētizējušies un tā sakāpināti, ka viņš pat spoguļī redz nevis sevi, bet mudinājumu uzburtu sievietes tēlu, kas „vai visas debess dailes sevī saista.“ Tomēr arī vēlāk vienmēr līdzī runā Fausta otrā, tagad klusinātā, augšupcēlāja dvēsele.

Tagad Faustam izejot ļaudīs uz ielas, raibajai drūzmai nepiemīt vairs lieldienu vispārīgais aicinājumraksturs, bet tieši pirmā konkrētā sieviete, kuŗu Fausts sastop, gūst augstākā mērā kāpinātu aicinājumraksturu. Bet Grietiņas aicinājumraksturu pretim Faustam (mūsu dienās populāro sex-appeal) kāpina nevien skaistums, bet jo sevišķi tikums. Fausts pats saka:

„Un ka tā vēl strupi atcirta,
Tas mani burtin apbūra!“

Jāievēro, ka arī Grietiņai Fausts nav vienaldzīgs. Viņai vakarā domas pie nepazīstamā kunga vien kāvējas:

„Tik stalts viņš likās un tik izvedīgs,
Viņš laikam ieņem augstu kārtu —.“

Te nu tad arī iesākas „Grietiņas traģēdija“ — mūsu apzīmētais ārējais burvju loks, kur izpaužas savstarpējais kārdinājums. Protams, ne jau katrreiz šim ārējam burvju lokam jābeidzas traģiski.

3. Aicinājumraksturu veidi

Modernā „izturēšanās psiholoģija“ jeb tā sauc. behaviorisms (pēc angļu izrunas: biheivjerisms) ar Dž. Vatsonu (angļu izruna: Uotsen) priekšgalā ir sevišķi attīstījis mācību par trim afektīviem pamatpagriezieniem, kuŗus K. Būlers apzīmē par „die Bezugswendungen“ (K. Bühler — Ausdruckstheorie,

1933., 41. lpp.). Behavioristiskā analīze, proti, izšķir, sevišķi pie bērna un pie dzīvnieka: 1. pozitīvu piegriešanos, 2. negatīvu novēršanos (bēgšanu) un 3. negatīvu piegriešanos (uzbrukšanu, agresiju).

Šie afektīvie pagriezieni izpaužas, protams, arī izteiksmes kustībās, sevišķi ķermeņa pantomīkā. Tāpēc arī saprotams, ka par afektīvo pagriezienu izpaušmēm ir interesējušies izteiksmes un skatuves mākslas teorētiķi. Te nu jāatzīmē, ka tieši viens no ievērojamākiem 18. gadsimta skatuves mākslas teorētiķiem, kuŗa uzskati vēl līdz šim nav pilnīgi novecojušies, J a k o b s E n g e l s (J. J. Engel) savā divsējumu darbā „Ideen zu einer Mimik“ izceļ tos pašus iekāŗu un atbilstošos pantomīkas pamatpagriezienus kā modernā „izturēšanās psiholoģija“. J. Engels saka: „Tā tad ir jāizšķir divējādi iekāŗes veidi: viens tiecas savienoties ar objektu (sucht Vereinigung mit einem Gute); otrs tiecas vairīties no ļaunuma (Trennung von einem Übel). Pēdējā iekāŗe (Begierde) ir atkal divējāda, jo mēs tiecamies vai nu paši attālināties no ļaunuma, vai arī cenšamies attālināt ļaunumu; mēs domājam vai nu par b ē g š a n u (Flucht), vai arī par u z b r u k š a n u (Angriff). Tā kā izteiksme visos šos gadījumos ir d a ž ā d a, tad mēs konstatējam t r e j ā d u s i e k ā r e s v e i d u s (dreierley Arten von Begierde): viena tuvojās simpatijā; otra attālinās, lai glābtos (zur Rettung); trešā arī tuvojās, bet lai dragātu, iznīcinātu.“ Protams, šie pamatveidi, kā Engels tālāk piezīmē, var izpausties ļoti dažādās modifikācijās un pakāpēs (min. darbs, I, 153. lpp.).

Arī attiecībā uz lietu aicinājumraksturiem varētu runāt par trim aicinājumrakstu pamatveidiem. Ārējās parādības un objekti var vai nu 1. aicināt tiem simpatijā tuvoties, vai arī 2. bailēs no tiem vairīties, vai pēdēji 3. dusmās un niknumā tiem uzbrukt, tos dragāt. Tomēr abiem pēdējiem veidiem (bēgšanai un uzbruk-

šanai), kaut arī tie ļoti spilgti izšķīrās kā pārdzīvojumā, tā arī ārējās izpausmēs, piemīt negatīvs raksturs (vienalga: „no kaut kā” vai „pret kaut ko”), atšķīroties no pozitīvā rakstura („uz kaut ko”). Tāpēc arī K. Levins, kas, kā atzīmēts, pirmais sāka lietot terminu „aicinājumraksturs”, izšķīr tikai divus pamatveidus, proti: 1. pozitīvo aicinājumraksturu (+) un 2. negatīvo aicinājumraksturu (—). Modifikācijas kā vienam, tā otram aicinājumraksturam var būt ļoti dažādas. Arī iepriekš minētais uzbrukšanas pagrieziens gūst, piem., dažādu nokrāsu atkarībā no tā, vai šī agresija (negatīva piegriešanās kaut kam) vēršas pret kādu materiālu barjēru, vai arī pret otru cilvēku, gūstot sociālu nokrāsu.

Cilvēka dzīve norit zināmās situācijās. Šīs situācijas (izņemot tā sauc. robežsituācijas) mainās. Tomēr ārpus situācijas cilvēks nekad nav: viņš nespēj izklūt no vienas situācijas, nenonākot atkal jaunā situācijā. Cilvēka sakars ar šīm mainīgām situācijām, kuŗās viņš atrodas, tad nu izpaužas tieši situāciju aicinājumraksturos, kam, kā redzējām, ļoti ciešs saistījums ar paša cilvēka mudinājumiem. Šinīs aicinājumraksturos, kā arī iekšēji dzimstošos mudinājumos slēpjas cilvēka pārdzīvojumu un ārējās izturēšanās dinamiskie virzītāji faktori.

Bieži vienā un tai pašā situācijā mainās dažādas pozitīvo un negatīvo aicinājumu modifikācijas, un cilvēka izturēšanās atsevišķās izpausmes, ņemot tās ārpus subjekta dinamiskā sakara ar situāciju, var likties chaotiskas, nejaušas, nemotīvētas. Taču aplūkojot šīs izpausmes subjekta dinamiskā sakarā ar situāciju, šķietamā nejaušības parasti zūd, un atsevišķās izpausmes iekšēji un ārēji stūrētā norisē saslēdzas zināmā melodijā, zināmā iekšējās un ārējās izturēšanās veidolā, kur veseluma likumi noteic daļējo izpausmju vietu un lomu.

Visvairāk pamācoša varētu būt tādu izpausmju ana-

lize konkrētā situācijā, pat tieši eksperimentāli kontrolējamā situācijā, kā to ir rādījis minētais K. Levins un viņa skolnieki, atdzīvinot pašu psiholoģisko eksperimentu un radot tam jaunas perspektīvas. Tomēr mums šī apcerējuma sakarā jāapmierinās ar vispārīgu, schēmatisku norādījumu.

Nemsim vispārīgu situāciju, kuŗas norisi stūrē vienīgi negatīvi aicinājumraksturi. Tanī ziņā raksturīga ir situācija, kādu rada cilvēkam, sevišķi bērnam, pavēle ar soda piedraudējumu. (Pēdējai tuvu situāciju rada (2.) aizliegums ar soda piedraudējumu. Tālāk jau stāv situācijas, kur ieslēdzas arī pozitīvie aicinājumraksturi, kā, piem., (3.) pavēle ar algas solījumu, vai arī (4.) aizliegums ar algas solījumu. (Sal. K. Levina, T. Dembo u. c. darbus.)

Vienkāršības dēļ pieņemsim, ka minētā situācijā ir nostādīts bērns. Tādā situācijā prasītais uzdevums (pavēle) nesaistās ar bērna tiešo interesi par to, bet gan uzdevums viņu aicina bēgt prom, vairīties, t. i. uzdevumam piemīt spilgts negatīvais aicinājumraksturs. Lai subjekts, resp. bērns nevairītos no uzdevuma, kas pats par sevi pozitīvi neaicina, bet tomēr virzītos tai virzienā, ar soda piedraudējumu rada otru negatīvu aicinājumraksturu, no kuŗa arī bērns vairās. Tā rodas konflikta situācija starp diviem negatīviem aicinājumraksturiem. Bērnā rodas dabiski situācijas atstāšanas, resp. promiešanas tendence (Das Aus-dem-Felde-Gehen, — K. Levins u. c.). Lai pēdējo aizkavētu, dažreiz rada pat ārējas barjēras. Tā bērns katrā situācijas punktā un virzienā atduŗas uz pretvērstām lauka spēka līnijām. Visa situācija raksturota ar sakāpinātu sprieguma stāvokli.

Kāda ir izturēšanās norise šādā negatīvu aicinājumraksturu stūrētā barjērsituācijā? Mīnēsīm galvenās iespējamības, kas gan dažkārt viena otru nomaina, atgriežoties atkal pie agrākām.

1. Pavēles jeb uzdevuma izpildīšana. No soda izejošais negatīvais aicinājuma vektors izrādīties stiprāks nekā pretējais. Pavēle gūst relatīvi pozit. aicinājumraksturu. Barjēras stiprums ir bijis pietiekošs. — Uzdevuma virzienā, protams, iespējamās arī dažāda veida iekšējas un ārējas aizvieto-
juma darbības (Ersatzhandlungen).

2. Soda pieņemšana. Tas notiek, ja uzdevuma negatīvā aicinājuma vektors stiprāks par soda negatīvo aicinājumraksturu. Soda reālītātes pakāpi noniecina, un tas gūst relatīvi pozitīvu aicinājumraksturu.

3. Vēršanās pret barjēru. Kā trešā iespējamība ir darbības, kas vērstas pret barjērām, lai atbrīvotos kā no uzdevuma, tā no soda. Šī vēršanās pret barjērām var izpausties 1. kā nepārvaldīta, chaotiska darbība (ar galvu, rokām, kājām sit sienu, kā muša pret loga stiklu), vai arī kā pārdomāts izlaušanās mēģinājums. Dažos gadījumos rodas pašnāvības doma kā pēdējā promiešanas iespēja.

4. Cīņa ar citiem cilvēkiem (resp. pieaugušiem). Ārējā barjēra būtiski ir atkarīga no līdzciltvēkiem. Tāpēc cīņa pret uzdevumu, pret piedraudēto sodu un pret ārējām barjērām pārcentrējas, piem., bērnam cīņā pret pieaugušo, jo gūstot te uzvaru, visi trīs iepriekšējie momenti atkrīst. Tā soda draudi nereti rada situāciju, kuŗā bērns un pieaugušais stāv viens otram pretim kā ienaidnieki pretējās frontēs.

5. Noslēgšanās un spītība. Cīņas lauku var atstāt arī nesalaužot soda situācijas barjēras, bet noslēdzoties šinī pašā laukā. Piemēram, bērns ceļ sienas un vaļņus starp sevi un uzdevumu (arī cilvēkiem). Šāda noslēgšanās ir lielā mērā ekvivalenta vienkāršai aiziešanai. Ar noslēgšanos tuvu saskarās spītība. Reizē ievilkdamies sevī un saslēdamies, bērns kļūst nepieejams un arī pret sodu nejutīgs.

6. Bēgšana irreālītātē. Afekti. Pie „psichiskās dzīves telpas“ pieder bez reālītātes plāksnes arī irreālie slāņi — sapņi, fantāzija, „žesti“, kas raksturojami ar to, ka tur „iespējams viss, ko grib.“ Irreālītai trūkst stingru barjēru, tāpēc te iespējams īstenības aizvietojums. Dažreiz konflikta situācijas pretējās tendences izpaužas difūzā veidā, izlaužas afektu veidā, piem., bērns trako, krīt zemē, kliež, raud u. t. t. Minētā bēgšana irreālītātē īpatnējā veidā, kā to Rainis attēlojis, izpaužas arī Jāzepa sapņos, par ko lasītājs plašāku iztirzājumu var atrast sacerētāja darbā „Mīlas problēmas ģenija prizmā“ (1935., sk. nod. „Jāzepts kā sapņotājs“).

Tā no īsā skicējuma redzams, kādas iespējamības pastāv tikai negatīvu aicinājumraksturu noteiktā situācijā. Pavisam citādi pārdzīvojumi un izturēšanās veidi būs vērojami tikai pozitīvu aicinājumraksturu stūrētā situācijā; piem., radošs mākslinieks kā vērotājs dzīves situācijā, kur viņu saista un vada pozitīva interese vien.

Svarīgiem faktoriem cilvēka dzīves situācijā mainoties, mainās arī visu objektu aicinājumraksturi. Tā, piem., Skalbes Ansis, atradis laimes vērdiņu, ar ko var kļūt bagāts, visas lietas apkārtne redz citā gaismā, ar citādiem aicinājumraksturiem nekā agrāk. „Viņš skatījās uz namiem un pārdotavu durvīs izkārtām precēm, uz precēm, ko ormaņi veda vezumos, it kā tas viss viņam piederētu.“

Tāpat lietu aicinājumraksturi mainās akūtās dzīves situācijās. Tāda, piem., ir grieķu varoņa Odiseja un viņa pavadoņu situācija mežonīgā kiklopa Polifēma alā, kur šis kiklops rītos un vakaros ar viņiem mielojas. Augstākā mērā spriega situācija! Kas notiek? Polifēma kāpinātais negatīvais aicinājumraksturs izpaužas Odiseja agresijā, izdurot tam reibumā vienīgo aci. No alas viņi izklūst, paslēpdamiem zem Polifēma auniem. Aunam, protams, var būt dažāds aicinājumraksturs. Nerātņu gana zēnu, piemēram, auns var „ai-

cināt" sēsties mugurā, lai izmēģinātos jāšanas mākslā, tāpat kā pieaugušais zirga mugurā. Kļūmīgajā Odiseja situācijā Polifēma alā, turpretim, auns neaicina vis sēsties mugurā, bet taisni otrādi — paslēpties zem viņa, ieķēroties vilnā. Tā atkarībā no situācijas objekti var iegūt pavisam jaunus aicinājumrakstus.

4. *Aicinājumraksturu noteiktības pakāpes*

Jau atzīmējām, ka aicinājumi var būt mirklīgi, pārējoši, vai arī neatlaidīgi, ilgstoši. Bet arī aicinātāja objekta un aicinājuma mērķa ziņā aicinājumraksturiem var būt dažādas noteiktības pakāpes: no bezveida aicinājumiem līdz pilnveida konkrētībai. Gōtes Fausta piemērā mums jau bija izdevība vērot arī pārejas no bezveida aicinājumiem lieldienu drūzmā, kas kaut kādu veidu sākumā gūst smilkstošā un rejošā sunī, līdz pilnīgi noteiktam, konkrētam aicinājumraksturam Grietiņas tēlā. Tāpat arī asi konturētā Polifēma alas situācijā izpaužas pilnīgi noteikti aicinājumraksti.

Atsevišķam individam lietu aicinājumraksturi mainās: 1. pēc attīstības fazes, 2. pēc personīgiem likteņiem un pārdzīvojumiem un 3. pēc gada laikiem (Fausta krīze arī iestājas pavasarī).

Sevišķi bagāti un mainīgi mudinājumi un līdz ar to lietu aicinājumraksturi ir jaunībā, pubertātes laikā, kad viss šķiet iekšējā rūgumā, kad vēl ir liela neziņa. Tāpat arī dabas pubertātei, pavasarim, iestājoties, no jauna mostas ilgas, nemiers, trauksme, vispār mudinājumi „pēc kaut kā tāla, nezināma.“

Šai neziņas pilnai, bezveida iekšējo mudinājumu un meklējumu plūsmai atbilst arī kāpināti, kaut arī nenoteikti aicinājumraksturi. Te, šķiet, vēl viss var tapt — visas iespējamības vaļā. Šāda labila iekšēja plūduma posmos cilvēks nevien rod un sastop iespaidus, kas viņu uzrunā, kas viņu aicina, bet viņš šos aicinātājus nereti pats rada, uzbūr savos sapņos un fantazijās.

Tā nu nereti veidojas situācijas, kur cilvēkam liekas pats gaiss aicinājumu, vilinājumu, kārdinājumu pietvīcis, pārpilns. Viss liekas viņam mājām, saucām. Viņš dzird ap sevi netveramas aicinošas balsis, melodijas, čukstus. Jā, pat visa pasaule var likties tikai viens vilinošs aicinājuma čuksts.

Tādas netveramas bezveida ilgas sākumā, pirmā jūtu izplaukumā, pārdzīvo Mirdza Aspazijas „Vaidelotē”. Sēžot jūras krastā ar kokli rokā norietoša mēness atspīdumā, Mirdzai liekas, it kā balsis viņu „turpu aicina”:

„Nāc jel līdzī, dodies
Plašā tālumā,
Ļaujies sevi aizvest
Burvju laivīnā.”

Te mēness staru stīgojumam dzidrajā jūras dzelmē ir pozitīvs aicinājumraksturs — taču bez noteiktām, stingrām kontūrām. Tāds aicinājumraksturs saprotams ar to, ka pašreiz Mirdzas būtē viss „ceņšas, steidz un trauc un dīgst un briest kā pumpuri, kas silta lietūs gaida, lai izplauktu.”

Vēlāk Mirdzas izplaukstošās mīlas jūtas kļūst arvien noteiktākas un konkrētākas, taču arī šo mīlas jūtu virsmojumā Mildas dārzos Mirdzai starp citu liekas, ka „dūkņas čukst koku zaros — māj ar baltām rokām un sauc un vilina un smeļ un tērzē.” Arī sapņos viņai tuvojas tēli „ar ugunīgiem skatiem”, ausis čukst vilinājumus. Viņa turpina:

„Un kāda būte manim māja pretī —
Tās izskats reizē atbaidošs un saistošs.”

Nenoteikts bezveida aicinājumraksturs piemīt arī baltajiem mākoņiem, kā tas izpaužas gandrīz katra dzejnieka darbos. Baltie padebeši liekas aicinām cilvēku sev līdzī pretī mūžīgam ziedonim:

„Kā gulbji balti padebeši iet:
Tiem vēlētos es līdzī tālu skriet —
Tur tālumā, kur ziemas nepazīst,
Kur rozes mūžam zied un nenovīst.” (Veidenbaums.)

Tāpat arī J. Poruks saka:

„Un turp, uz baltiem padebešiem
Acs raugās žēli vakaros:
Kaut spētu pacelties līdz viņiem
Un lidot debess dziļumos.“

Arī Fr. Bārdas bārenītei (Bārenītes dziesma — Dziesm. u. lūgš.):

„Aiz upes plaukst mākoņi balti,
Un saulīte sarkdama riet.
Kā gribētos, saulīt, ar tevi
Caur tālajām birztalām iet“ u. t. t.

Tāpat Plūdons „Fantāzijā par puķēm“ saka:

„Mākoņi peldēja ziedoņa dzidrajā gaisā pār manu galvu. Tie peldēja uz rītiem, tie peldēja uz vakariem, nesdami līdzī tikai manas degošās ilgas. Un es apskaudu tos. Es apskaudu arī brīvos putnus, kuņiem bija spārni, un kuņi varēja laisties, kurp gribēja, kamēr man, kā kokam, bija jāpaliek turpat, tai vietā, kur biju nostādīts.“

Cik daudzveidīgs un nenoteikts, kaut arī konkrēts, var būt baltais mākonis, tikpat nenoteikts ir viņa aicinājumraksturs, gan ar daudz niansēm.

Arī ziedonis, ko tik bieži apdzied dzejnieki, kāpinot vispār pozitīvos aicinājumraksturus, gandrīz katru uz kaut ko aicina, kaut arī nenoteikti. Blaumanis pavasara izjūtas izteic tā:

„Un no sirdīm nokrīt kā slogi,
Un uz rītdien' ved sudraba tilti.“

Tiešām, cik daudz gan ziedonī nepaceļas šo uz rītdienu vedošo un aicinošo sudraba tiltu arku! Ed. Veidenbaumam ziedonis atjauno īsto dzīves apliecinājumu bērna dzīvesprieka veidā:

„Tad paliec par bērnu un dzied,
Un skaistākos vainagus pin.“

Jau nība un ziedonis, kā redzējām, jau katrs par sevi kāpina iespaidu aicinājumraksturus un liek pasaulei tās aicinājumraksturos atvērties kā vilinošam un neziņas pilnam brīnumam. Viegli saprast, kas tad notiek, ja šie faktori saistās un viens otru kāpina. Fr.

Bārdas „plaukstošās meitenes“, kas pašas neziņā, pēc kā tiekties, ko viss aicina un sauc, dzied tā:

„Pēc zvaigznēm kā pēc ķiršu ziediem
Mums zilās naktīs patīk sniegties.“

Ziedoņa naktīs grūti ir gulēt pat kapā, un vectēvs no kapa saka (Fr. Bārda — Zem. d., dzej. Nakts mese): „Šīs ir tās naktis, kad dzīvs top ilgu gars, un sauc ošas acis veļ katrs zars.“ Kāpinātos bezveida aicinājumraksturus, ko jaunatne izjūt ziedonī, sevišķi spilgti Fr. Bārda izteic dzejolī „Marta panorama“ (Zemes dēls):

„Bet jaunība brīnās un nezin, kurp iet —
Tai liekas, ka viņu katrs mākonīt's sauktu,
Un naktī, kad acis aizdarās ciet,
Tad ir, it kā spārni pie pleciem augtu...“

Jāpiezīmē gan, ka pat ziedoņa izpausmes ne jau visiem parādās ar pozitīviem aicinājumraksturiem. Kā agrākas vilšanās rezultāts var izpausties rezignācija kā jebkādu aicinājumraksturu trūkums vai arī tieši negatīvi aicinājumraksturi. Tā, piem., J. Poruks par ziedoni saka:

„Jau atkal viltīgie ziedi
Iz kāju pamesla lien,
Jau mulķa putniņi
Atkal šurpu skrien.“

Un par visu vilinošo ziedu bagātību Poruks tikai pasaka:

„Lai zied rozes, lai zied lil'jas,
Kas gan man gar viņām daļas?“

Protams, dzejnieks vispār ir raksturojams ar plašu un niansētu mudinājumu un aicinājumu reģistru un tāpēc, ja nu Porukam tiešām nekādas „daļas“ nebūtu bijis, kaut negatīva aicinājumrakstura nozīmē, tad tādu dzejoli vispār nebūtu sacerējis.

Atzīmēsim vēl dažus aicinājumraksturu piemērus, necenšoties tos sistematizēt. Tā ļoti bieži parādās ceļš kā aicinātājs, kas aizved vai nu tālēs, pretī jauniem iespaidiem, vai arī pie tuviem, mīļiem cilvē-

kiem, pazīstamām vietām. Ceļam piemīt it kā divi pretēji aicinājumrakstura virzieni: pretī avāntūrai vai arī uz mājām. Arī Blaumani cerība „vilina staigāt pa gaišiem oļu ceļiem, kas apšu birzēm un ozolu milžiem iedami gaŗām noved pie tīkami uzkoptām sētām“ (dzej. „Renātus“).

Ceļš un taka ved nevien tālēs, bet nereti arī augšup kalnu galotnēs. Augstās, saules apmirdzētās, skaidrās kalnu galotnes mūžam vilina cilvēku un aicina tiekties pēc viņu pilnības. Poruks saka dzejolī „Alpos“:

„Kāds spēks sen mani celtin cel
Tur augšā kāpt un meklēt vietu,
Kur vientulībā mūžīgs gars
Tad apbrīnotu katru lietu“ u. t. t.

„Staltais kalnu gars“ viņu pievelk. Tur „var tālu redzēt, augstu justies.“ „Jel kāp, varbūt, kāds tevīm teiks, kāpēc tu dzīvo, kāpēc kusties!“

Tāpat kā kalni, vēl vairāk parādās zvaigznes kā aicinātājas. Zvaigznes mūžam vilina arī Fr. Bārdas Zemes dēlu:

„Man zvaigznēs iemīloties dvēse kļuva slima“
(Elegija — Zem. d.)

Balsis, skaņas, dziesmas, melodijas, kā jau atzīmēts, bieži parādās ar pozitīvu vai negatīvu aicinājumraksturu. Dziesmas un melodijas nereti apbur un valdzina cilvēkus neatvairāmi. Tādas piemēram ir sīrēnu dziesmas: Odisejam tikai ar gudrību izdodas palikt bīstamā vilinājuma iniciālfazē. Tāpēc arī dzejnieks ar dziesmu metaforu var kāpināt citu objektu aicinājumraksturu, kā, piem., Fr. Bārda dzejolī „Con sordīno“ attēlo acu aicinājumraksturu, kuŗām jau pašām tas lielā mērā piemīt:

„Man tavas acis ir kā skumjas dziesmas,
Kas klusi saldās sāpēs dvēslī tin —
Kā nāru dziesmas, kas pār dzilēm vaid.“

Tumsai bieži piemīt negatīvs aicinājumraksturs: „Visos vītolos šūpojas tumšas bailes“ (Fr. Bārda — Varkars, Z. d.).

Minēsim dažus konkrētākus aicinājumraksturus. Ezers, piem., var aicināt uz zveju, ar laiviņu vizināties, karstā laikā peldēties. Un tas pats ezers ar pavisam citādu aicinājumraksturu parādās E. Veidenbauma dzejolī „Domāju es domas dziļas“:

„Ezers lejā spīd netāli —
Iekšā tur — būs raizēm gals.“

Taču „ceļš vēl gaŗām ved uz krogu,“ un te nu kro-gus, kā pārāk bieži dzīvē, parādās ar savu īpatnējo aicinājumraksturu.

Kādi aicinājumraksturi dažkārt cilvēkā nemainās, slīdot gaŗām magazīnu skatlogiem! Strauts aicina cilvēku veldzēties; krēsls, celms, akmens, skatoties pēc situācijas, aicina apsēsties; gulta aicina iet gulēt, grāmata lasīt u. t. t., u. t. t. Katrs objekts aicina kaut kā ar viņu īpatnēji nodarboties. Vēja piepūstie un aizsietie maiši aicina ziņkārīgos un mantkārīgos Odiseja ceļa biedrus tos raisīt vaļā — bet vēji aizskrien pašiem par nelaimi prom. Don-Kichotu pat vēja dzirnavas aicina uz cīņu. Ārkārtīgi interesanti izpaužas un mainās lietu aicinājumraksturi bērnu dzīvē, taču šim jautājumam te nav iespējams piegriezties.

Vēl jāpiezīmē, ka sevišķi dzejā daudz aicinājumraksturi ir rodami apslēptā veidā. Piemēram, Fr. Bārda dzejolī „Idille“ (Zem. d.) saka: „Visapkārt akmeņi kā sestdienas kukuļi saulītē mīļi, silti.“ Te dzejnieks, salīdzinot akmeņus ar sestdienas kukuļiem, grib pēdējiem piemītošo pozitīvo aicinājumraksturu pārnest arī uz akmeņiem.

Vispār var teikt: dzejnieka tēlojumā visas ārējās parādības pārvēršas no parādībām ar mazāku aicinājumraksturu par parādībām ar kāpinātu aicinājumraksturu.

5. Pirmaicinājumi un pārnestie aicinājumi

Visparastāk zināms aicinājumraksturs nesaistās tikai ar kādu pirmiespaidu, bet viņam ir tendence

izplesties, t. i. pāriet jeb pārnesties pēc situācijas sakara vai pēc līdzības ar pirmiespaidu arī uz citiem objektiem, kam varbūt pašiem par sevi nekādu aicinājumraksturu nebūtu. Tādā kārtā objekti, kas pirmatnīgi paši par sevi pilnīgi vienaldzīgi, var iegūt ļoti intensīvus aicinājumraksturus un spēlēt cilvēka dzīvē milzīgu lomu.

Cilvēka attīstības gaitā sakars ar ārpasaules parādībām kā pozitīvi, tā negatīvi izveidojas pateicoties aicinājumraksturu pāriešanai no pirmobjektiem, pirmsituācijām uz sekundāriem objektiem. Tāpēc arī bērna dzīvē pārnestie aicinājumraksturi spēlē lielu lomu: piem., bērnam pozitīvie un negatīvie aicinājumraksturi no personām (mīlām vai nīstāmām) pārnesas arī uz visām lietām, vērtībām, darbībām, kas ar šīm personām stāv sakarā, tāpat arī uz līdzīgām personām.

Tā nu jāizšķir pirmaicinājumi un pārnestie aicinājumi, un, liekas, viss aicinājumu vaivums cilvēku dzīvē ir pārnestie aicinājumi, kaut pašam pārdzīvotājam subjektam tie var likties kā pirmaicinājumi. Kaut arī pirmiespaidu aicinājumi nereti cilvēka apziņā paliek un uzglabājas itkā granītā iecirsti, taču ļoti daudzi pirmaicinājumi, sevišķi no agrās bērnības, it kā izkūst pārnestos aicinājumos, kur bieži neapzinātā veidā loka cilvēka likteņus.

Nemsim kā piemēru Raiņa dzejoli „Irida“ (Addio bella!):

„Es pirmo reizi tevi redzēju,
Kā viegli, slaiki tu no kalna kāpi, —
Nu allaž tevi redzēt nesu slāpi. —“

Šķiet, te ir zināms pirmiespaids ar pirmaicinājumu, kas neatlaidīgi turpinās, perseverē: „nu allaž tevi redzēt nesu slāpi.“ Centrā te ir pašas Iridas tēls, taču viņš ir ietverts situācijas kopainā: „kā viegli, slaiki tu no kalna kāpi.“ Ja nu Iridas tēlam piemīt pirmaicinājuma raksturs, tad no viņa var izrie-

tēt un veidoties pārnestie aicinājumraksturi. No Iridas tēla aicinājumraksturs var pārnesties uz visu kopsituāciju un tās atsevišķiem momentiem. Piemēram tieši šis kalns, no kuŗa Irida kāpusi, var gūt spilgtu aicinājumraksturu un to paturēt (varbūt neapzināti) pat tad, kad Iridas tēls no atmiņas jau zudis. Tā veidojas no pirmaicinājuma pārnestie.

Bet vai Iridas tēla aicinājumraksturu ar pilnu drošību var apzīmēt par pirmaicinājumu? To grūti pateikt! Ļoti iespējams, ka arī tas ir pārnestais aicinājums. Varbūt Irida ar sava tēla netveramiem vilcieniem, ar kustībām, gaitu pauž zināmu līdzību ar kādu tēlu, kam piemīt pirmaicinājuma raksturs. Varbūt šis pirmaicinājums ir piemītis mātes tēlam, kā to nereti parāda Freuda psihoanalīze. Pēdējā gadījumā šis pirmo reizi sastopamās Iridas vaigs, kaut ar dažiem vilcieniem, jau agrāk ir bijis ierakstīts vērotāja dvēselē, tāpat kā to izteic Ļermontova Demons Tamārai:

„Tavs vaigs man dvēslē ierakstīts
Jau līdz ar pirmo pasaul's dienu;
Man priekšā klīda viņš arvienu
Kā mūžu tukšās tālēs tīts.“

Atsevišķā gadījumā tā nu ir grūti atšķirt pirmaicinājumus no pārnestiem aicinājumiem, jo pēdējie iekļūst pārdzīvojuma norisē pa grūti kontrolējamām, slepenām pazemes alām. Taču neapšaubāmi ir stundas cilvēka dzīvē, kas rada plašus viļņu lokus jauniem pārnestiem aicinājumiem:

„No stundas tās, no viņas stundas, māt,
Ir manī kaut kas pamodies,
Ko nespēju nekā vairs klusināt...“ (Fr. Bārda.)

Vairumam aicinājumu pamatā ir kāda „vecā vieta“, ko cilvēks var apzināties, bet visbiežāk vairs neapzinās. Dažreiz šī „vecā vieta“ ir pilnīgi apzināts motīvs kādam aicinājumam:

„Bet kad Gaujas ličos
Atkal ievas zied,
Tad uz veco vietu
Allaž mēdzu iet.“ (A. Niedra.)

6. *Tīši un netīši aicinājumi*

Par tīšu aicinājumu, resp. kārdinājumu var runāt tikai tur, kur aicinājums izriet no būtēm, kas apveltītas ar mērķapzinīgu gribu, tā tad, piem., cilvēks var tīši aicināt, kārdināt otru cilvēku un tāpat arī dzīvniekus. Tā, piem., Spīdola tīši dažādos veidos kārdina Lāčplēsi, Kleopatra Antoniju u. t. t.

Netīšais aicinājums uz kaut ko var iziet kā no lietām, tā no personām. Netīšais aicinājums nav tik uzkrītošs, bet ietekmīgāks, tāpēc arī virtuozais kārdinātāja tips, kas savus savtīgos nolūkus grib slēpt, izlieto netīšā kārdinājuma paņēmienus.

Netīšais aicinājums izriet vai nu no cilvēka būtības, izturēšanās vai darbības, kam pavisam cits nolūks. Cilvēks var būt pievilcīgs, valdzinošs, kaut arī to neapzinās un pēc tā netiecas. Liekas, arī minētā Irida, kāpjot no kalna, netiecās tīši ar sevi aicināt.

Ļoti lielu lomu cilvēku dzīvē spēlē tieši no situācijas dzimstošie netīšie aicinājumu raksturi. Cik bieži nerodas kļūmīgas situācijas, ka tiešām „ceļš uz mājām ved gar krogu!” Cik liktenīgi netīšie situācijas aicinājumi vāja rakstura cilvēkiem neizposta ģimenes dzīvi!

Zīmīgi parāda R. Blaumanis novelē „Andriksons”, kā kāds vīrs, kam smēķējot mežā netīši izcēlusies uguns, kaut viņam izdevās uguni nodzēst, „netīši aicina” Andriksonu, ko barons sāpīgi aizvainojis, aizdedzināt mežu: „Mežam vajadzēja degt? Nejaušs gadījums viņam bija rādījis, kā baronam par viņa cietsirdību varēja atriebties.” Andriksons droši vien, neskatoties uz atriebes un gandarījuma slāpēm, kas viņā sāka mosties, būtu pārgājis mierīgi mājās, ja pa ceļam nebūtu gadījies netīšais aicinājums minētā vīra personā.

Lietas var tikai netīši aicināt, tāpēc ja kļūgerītis aicina nolauzt tam radziņu, tad te netīšais aicinājums ir izteikts tīšā aicinājuma veidā. Tomēr

nevarētu runāt par netīšiem aicinājumiem, kādi, piem., izpaužas J. Veseļa fantazijā „Aklais ezers“ attēlotajā „kārdināšanas istabā“, kur „sienas bija nokārtas ar lieliem spoguļiem un skaistām saldkārības gleznām“, kas šajos spoguļos tūkstoškārtīgi atspoguļojās. Te jau no objektiem izejošais netīšais aicinājums ir tīši veidots, lai radītu vispār kārdinājuma atmosfairu.

Ir arī īpatnējas pārejas starp tīšo un netīšo aicinājumu. Tā par A. Brigaderes Antrīni komēdijā „Kad sievas spēkojas“ grūti pateikt, cik tālu viņas vilinošās un saistošās ārējās izpausmes ir tīšas, cik netīšas. Atis Antrīni tā raksturo: „Tā kā tu grozies, kā tu smeijies, kā tu pamet galvu, kā tu zibini savas spožās acis — tu tak sauc un aicini un soli un velc cilvēku sev pakal kā diedziņā piesietu.“

Vai Antrīnes grozīšanās, smiekli, galvas pamešana, acu zibināšana, kas citus tā saista, ir tīša, apzināta, resp. mākslota, vai arī izriet no viņas dzīves stila, ka viņai pat grūti būtu citādaī būt? Varbūt te spēlē lomu abi momentī.

7. *Kārdinājumu meklēšana un vairīšanās*

Vai kārdinājumus, resp. aicinājumus meklē jeb no tiem vairās? Te nu visparastāk attiecība ir abpusīga, ambivalenta. Kaut gan arvien lūdzam: un neievel mūs kārdināšanā, tomēr bieži meklējam kārdinājumus, un ir cilvēku tipi, kam šie „kārdinājumi pēc kārdinājumiem“ ir ļoti stipri, kā, piem., piedzīvojumu meklētājiem.

Kārdinājums pats par sevi ir ļoti nestabils, bīstams un nereti mocošs pārdzīvojums, kas sevī slēpj dziļu antinomiju. Kārdinājums, kā redzējām, ir zināmas norises iesākums, iniciālfāze, kas tiecas pēc piepildījuma pilnveidā. Kārdinājums ir tīkams kā norādījums uz piepildījumu, bet piepildījums atkal kā norādījumu tīkamokārdinājumu iznīcina un ved nereti pie vilšanās.

Turpretim, ja kārdinājums nav arī norādījums uz viņa piepildījumu, tad viņš var kļūt nepatīkams, pat ļoti mocošs. Tāpēc arī saprotams, ka grieķu mītoloģijā Tantalu par noziegumiem dievi soda ar mūžīga kārdinājuma situāciju. Mūžam viņu kārdina ūdens un augļi, radot vienu no mocošākām soda situācijām: mūžam jāpaliek kārdinājuma iniciālfazē.

No otras puses kārdinājuma noslāpēšana piepildījumā ved pie vilšanās, dažreiz pat pretim katastrofai. Tāpēc arī cilvēki, kam nav izveidojušās stingrākas rakstura līnijas, kas pilnīgi ļaujas mirklīgiem situācijas aicinājumiem, ir pastāvīgi neapmierināti, vilusies cilvēki.

Kuŗu no antinomiskām iespējamībām izvēlēties? Jāstūrē starp Skillu un Charibdu: starp Tantara moku situāciju un vilšanās situāciju. Tāpēc kārdinājums ir bīstams, tāpēc arī pret to ir ambivalenta attieksme. Arī Aspazijas Mirdzai sapņu tēls ir reizē „atbaidošs un saistošs“, un Ļermontova Tamārai: „Tai jaucas krūtīs sēras, šausmas, un gaviles un līksmas jausmas.“

Šinī bīstamajā situācijā pārsteidzoši virtuōzu balansēšanas mākslu starp minēto Skillu un Charibdu pauž grieķu varonis Odisejs, kas šinī ziņā uzskatāms par pasaules meistarū. Odiseja ilggadīgos maldos un raibajās dēkās neapšaubāmi izpaužas viņa paša kā piedzīvojumu meklētāja tieksme pēc vilinošām situācijām. Tādā gadījumā pat briesmas, kam parasti negatīvs aicinājumraksturs, gūst pozitīvu aicinājumraksturu. Jo bīstamāki kārdinājumi, jo vairāk riska, jo vairāk arī tie pievelk: mums patīk dažkārt rotaļāties ar briesmām, kairinot varonības tieksmes.

Var teikt: ja Tantalam mūžīgais kārdinājums rada mokas, tad, turpretim, kārdinājumu rotaļa kā pārejošu kārdinājumu plūsma (pat ar negāt. aicinājumraksturiem) ir vispār patīkama. Odiseju arī tiešām vairāk saista paši kārdinājumi kā tādi, tieši kārdi-

nājumu rotaļa, un viņš vienmēr gudri mēdz palikt pašā kārdinājumā kā iniciālfazē.

Raksturīgāka par citām šķiet Odiseja situācija pretīm sīrēnu vilinošām dziesmām. Lai aizklātu laimīgi gažām sīrēnu salām, kas ar savām dziesmām apbur jūras braucējus, Odisejs saviem ceļa biedriem aizlipina ausis ar vaskiem, bet pats sevi liek piesiet pie kuģa masta. Tā Odisejs reizē dzird sīrēnu burvīgās dziesmas, bet arī pasargās no briesmām, kādas draudētu, ja šīs sīrēnu dziesmas kā iniciālfaze vestu pie kārdinājuma piepildījuma. Te izpaužas Odiseja saprāts un griba, arī pārākuma apziņa par ceļa biedriem. Bet nevien tas.

Arī te izpaužas reizē tieksšanās un vairīšanās. Odisejs tiecas pēc kārdinājuma kā iniciālfazes, bet vairās no šī kārdinājuma kā piepildījuma, jo neapšaubāmi sīrēnu valdzinošā dziesma ir uzskatāma tikai kā iesākums tālākai norisei. Odisejs negrib atteikties no vilinājuma, bet viņš noslēdzas un spēj noslēgties vilinājuma iniciālfazē un tās baudījumā.

Te veidojas pavisam jauna, augstākā mērā interesanta un nozīmīga situācija. Tā nav vienkārši sīrēnu krāpšana, ko te dara Odisejs. Te sīrēnu dziesmas, kas citādi kā kārdinājuma sākums bija saistītas ar briesmām, gūst pavisam jaunu raksturu: tās kļūst par aistētisku fainomenu. Te jau izpaužas aistētisko parādību raksturīga pazīme, ka tās paliek parasti kārdinājumu iniciālfazē. Aistētiski kaut ko baidot, mēs paliekam aicinājumraksturu iniciālfazē. Tas ir raksturīgs vilciens augstākai kultūras dzīvei vispār. Protams, nepatīkami varbūt bija Odisejam būt saistītam pie masta, bet taču domājams, ka sīrēnu dziesmu skaistums viņam lika šo nepatīku aizmirst.

Vai vairums kultūras cilvēku arī dabā, mākslā, literatūrā, teātrī, sabiedrībā nemeklē aicinājumus, kārdinājumus? Katrs vairās no gaŗlaicības! Un vai vairums šo vilinājumu tomēr nepaliek iniciālfazē? Vai rakst-

nieki, resp. dzejnieki netēlo tipus, ainas, situācijas, kas ir „pievilcīgas“, „valdzinošas“, „interesantas“, no kurām lasītājs saņem intensīvus un niansētus aicinājumus?

Odisejs izjuta un saprata, ka pilnīga ļaunās kārdinājuma draud ar maldiem, vilšanos un bojā eju, tāpēc viņš gudri paliek vilinājuma iniciālfazē, baudot melodiju aistētisko skaistumu. Kas par to, ka piesiets pie masta! Vai vairums lasītāju arī nav tādi pie masta piesieti Odiseji?

8. *Cīņa ar kārdinājumiem*

Daži vilinājumi ir tik efemēri, ka ar tiem nemaz nav jācīnās: tie apstājas kādā iniciālfazes punktā. Tā, šķiet, kādā filmā parādīts, kā kāda veikala skatlogā elektriskais vējš plivina svārkus pārdevējai, kas uzpoš skatlogu. Te nu pie skatloga bariem vien apstājas plīvošo svārkus skatītāji. Viena daļa ar to arī apmierinās, bet citi iet veikalā iepirkties, un veikals, kas agrāk negāja, sāk zelt un ziedēt. Taču arī pircēji šinī punktā apstājas.

Bieži situācija ir daudz nopietnāka. Iesākas nikna cīņa ar kārdinājumu. Cik sīva iekšēja cīņa ir jāizcīna Jāzepam Ēģiptē ar kārdinājumu brāļiem atriebties par pārestībām, kad tie ir ieradušies Ēģiptē pēc maizes! Jāzeps tomēr pārvar atriebes vilinājumu (sk. minēto autora darbu).

Nereti cīņa ar kārdinājumu tikai kāpina attiecīgos aicinājumraksturus. Cilvēks nonāk burvju lokā: jo vairāk cīnās pret zināmu objektu aicinājumraksturiem, jo intensīvāki kļūst šie aicinājumraksturi.

Tāpēc arī saprotams, ka visintesīvākos kārdinājumus pārdzīvo tie, kas ar viņiem visvairāk cīnās. Vismazāk kārdinājumus pārdzīvo un tāpēc nespēj izjust iniciālfazes aistētisko skaistumu tie, kas ļaujas katram acumirkļa vilinājumam. Tādus intensīvus kārdinājumu pārdzīvojumus svēta cilvēka dzīvē,

kas ar kārdinājumiem cīnās, ir attlēlojis franču rakstnieks Flobērs romānā „Svētā Antonija kārdināšana“ (La tentation de Saint Antoine).

Visu šo jautājumu tuvāka analīze mums te nav iespējama. Jāzina tomēr, ka te slēpjas nopietnas un sarežģītas problēmas. Pie tam cīņa ar tiem kārdinājumiem, kas var vest briesmās, var izpausties divējādi: 1. kā cīņa ar paša kārdinājumiem un 2. kā cīņa ar cita kārdinājumiem. Cīņa ar cita kārdinājumiem sevišķi izpaužas audzināšanā, it īpaši vecāku attiecībās ar bērniem. Abi cīņu veidi ir stipri sarežģīti, un abi ved nereti pie pretējiem panākumiem.

Minēsim dažas iespējamības, kā kārdinājums rodas cilvēka kavēkļus un robežas.

Pirmkārt, kārdinājums, sevišķi tīšais, var radīt pretēju dvēseles pagriezienu — vairīšanos. Pateicoties kārdinājumam kārdinājums arī zūd. Tā tad var būt „neaicinošs aicinājums“. Arī reklāmveidīgais jeb netiešais aicinājums bieži ved pie negatīvā burvju loka un aicinājumu iznīcina, pie kam par netiešo aicinājumu te apzīmējam tādu, kur, piem., kāda persona gūst aicinājumraksturu nevis pati ar sevi, bet ar citiem objektiem, kam piemīt zināms aicinājumraksturs. Otrkārt, kārdinājums rodas šķērsli citā kārdinājumā, kas nav savienojami. Treškārt, kārdinājumu var aizkavēt un iznīcināt agrāk izciesti maldi un vilšanās. Tā arī dzīvē un dzejā bieži sastopamie negatīvie aicinājumraksturi ir saprotami ar iepriekšēju vilšanos. Tāda cīņa ar kārdinājumiem dārgi maksā, jo līdz ar kārdinājumiem ir iznīcināts arī dzīves prieks. Tad jau Odiseja taktika bija pareizāka! Tāda vilšanās, piem., izskan E. Veidenbauma dzejā:

„Un tagad es nicinu pasaules lietas,
Jo redzu, ka viss tikai murgi un nieks.“

Spilgti pauž tādu vilšanos arī italiešu dzejnieks Leopardijs: „Ne vienas nopūtas nav cienīga šī zeme. Tik sāpes, garlaicību mums viņa dod: tas viss.“

Ceturtkārt, daudz auglīgāk cīņa risinās, ja ir izveidojusies vērtību apziņa. Konfliktā starp augstāku un zemāku vērtību uzvar augstākā vērtība, nevis pilnīgi iznīcinot zemākos kārdinājumus, resp. nosprostojojot, norijot Freuda nozīmē, bet viņu enerģiju ieplūdinot augstāku vērtību gultnē. Tā izšķīras īpatnējās kārdinājumu situācijās Kristus, Herakls, Lāčplēsis.

Pēdēji raksturotā iespējamība izšķirties un rīkoties pēc augstākas vērtības vadījuma realizējas tikai tādos gadījumos, kur audzināšanas situācijās jau no agrās bērnības ir pareizi veidojies cilvēka dzīves stils.

Un te nu audzināšana nekad nevar paiet gaŗām sarežģītām aicinājumu un kārdinājumu problēmām. Šīs problēmas te apskatīt nav mūsu nolūks. Jāatzīmē tikai, ka paidagoģisko situāciju sarežģī tas apstāklis, ka a i z l i e g u m s nevis iznīcina, bet kāpina, kā jau atzīmēts, attiecīgo kārdinājumu. Arī u z r a u d z ī b a gan neļauj aicinājumraksturiem izpausties, bet var arī pēdējos kāpināt.

Nemot vērā nejaušo situācijas aicinājumu lomu, resp. apkārtnes ietekmi, varētu domāt par tādu situāciju o b j e k t ī v u i z s l ē g š a n u, kas slēpj bīstamus aicinājumus, un tādu situāciju radišanu, kas izraisa pozitīvus aicinājumus. Taču tas iespējams tikai līdz zināmam mēram, un vēlākā dzīves dialektikā var padarīt cilvēku vēl nevarīgāku. Paliek vienīgais s u b j e k t ī v ā s i z s l ē g š a n a s ceļš, kas izpaužas rakstura pareizā veidošanā.

Dzīves nopietnība un
audzināšana

Dzīves nopietnība un audzināšana

1. Nopietnība kā dzīves tilpuma aspekts

Cilvēka dzīve ir tverama vairākos aspektos, no kuriem katrs viens pats par sevi ir vienpusīgs, kaut arī nepieciešams. Katrs cilvēks kaut ko pārdzīvo, kaut kā katreizējā situācijā izturas un kaut kādā veidā sevi un it sevišķi savus pārdzīvojumus ieveido objektīvētās vērtībās. Modernā psiholoģijā dažādie atsevišķie virzieni nereti vienpusīgi ievēro un pētī tikai vienu no aspektiem. Tikai jaunākā laikā tiecas pamatotos aspektus apvienot, sintezēt, un te vislielākie nopelni ir Vīnes psihologam K. Būleram (K. Bühler), kas pazīstams ar savu trīsaspektu teoriju. O. Tumlires gan domā, ka minētos trīs aspektus (pārdzīvojumu, izturēšanās un vērtību aspektu) vajadzētu papildināt ar dziņu aspektu, ko izcēlusi modernā dziļumpsiholoģija, sevišķi psihoanalīze.

Ja nu visu to, ko persona savā dzīves laikā aptver un pauž savos pārdzīvojumos, izturēšanās veidā un vērtībās, varētu apzīmēt par personas dzīves tilpumu, tad ir skaidrs, ka katram cilvēkam ir savs īpatnējs dzīves tilpums. Cilvēka dzīves tilpumu savukārt varētu raksturot no vairākiem viedokļiem. Dzīvei var būt dažāds ilgums, intensitāte, plašums pārdzīvojamo saturu un vērtību kvantitātes ziņā un dažādība pārdzīvojamo un paužamo saturu un vērtību kvalitātes ziņā. Taču personas dzīves tilpums visumā un tā atsevišķās jomās neatkarīgi no minētām dimensijām gūst īpatnēju nokrāsu no pašas personas attieksmes pret to, atkarībā no tā, cik nopietni vai nenopietni persona to pārdzīvo, vērtē. Varam runāt par dzīves nopietnību, kas ietver un pauž dzīves jomu vairāk vai mazāk ciešu un intīmu sakaru ar personas dažāda dziļuma jūtu slāņiem.

Starp minētām personas dzīves dimensijām pastāv zināma sakarība un atkarība. Jau dzīves ilgums noteic lielā mērā citas dimensijas. Taču „vai tavs mūžs kam lieti der, to vis neteic ilgie gadi.“ Arī mazā gadu skaitā var realizēt lielu dzīves tilpumu. Varētu teikt, ka Poruka Matīsiņš („Asaras“) savā īsajā dzīves laikā realizē tādu dzīves tilpumu, sevišķi pārdzīvojumu ziņā, ka viens otrs to neiespēj gaŗā mūžā. Apziņa par dzīves risku vai dzīves beigu tuvumu parasti saistīta ar augstu nopietnības pakāpi, bet tai pašā laikā šī vispārīgā situācijas nopietnība neļauj vairs nopietni domāt un darīt to, kas agrāk šķita nopietns — „nav vairs vērts.“ Ir, protams, vienpusīgi dzīves jēgu stādīt atkarībā tikai no tās ilguma. Ed. Veidenbaums ir mācījies un lasījis ar lielu nopietnību, kaut arī jau skaidri apzinājies, ka drīz jāmirst.

Te aplūkosim dzīvi tikai tās nopietnības aspektā, saistot to ar audzināšanas problēmu. Dzīve kā pārdzīvojuma, tā arī rīcības un vērtību aspektā izpaužas it kā vairākās nopietnības pakāpēs no vislielākās nopietnības līdz vislielākai nenopietnībai. Šī dziļuma dimensija starp vislielāko nopietnību un vislielāko nenopietnību ir katram cilvēkam īpatnēja. Nopietnības pakāpes arī mainās. Cilvēka dzīve nemitīgi top, veidojas, nobriest, rit tālāk. Jaunietis iziet dzīvē un top nopietnāks, t. i. pāriet no vienas nopietnības sfairas citā. Sakarā ar asiem lūzumiem, likteņa triecieniem nopietnība mainās. Atskatoties atpakaļ, cilvēkam var likties agrākā nopietnība kā kaut kas nenopietns, jocīgs, smieklīgs u. t. t.

Pāreja jaunā nopietnības pakāpē nereti saistās ar zināmu pārkuma apziņu pret citiem, kas vēl maldās, tos nosodot un cenšoties labot. Arī audzināšana zināmā aspektā var parādīties kā cīņa ar nenopietnību, kā sagatavojums absolūtai dzīves nopietnībai. Rodas jautājumi: 1. kas ir dzīves nopietnība, 2. kur tā meklējama un 3. kā pret to nostāties audzinātājam.

2. *Nopietnības būtība un veidi*

Vārdus „nopietnība“ un „nopietns“ lieto vairākās nozīmēs un nozīmju niansēs. Tomēr asi viens no otra nodalās divi nopietnības veidi: 1. nopietnība kā pārdzīvojums un 2. nopietnība kā vērtējums. Pirmā gadījumā nopietnība ir zināma pārdzīvojuma nokrāsa, ko pats subjekts izjūt. Vienu un to pašu vēlēšanos, ēmociju, spriedumu var pārdzīvot ar dažādu nopietnības pakāpi jeb nokrāsu. Un arī citiem nebūs vienalga, vai cilvēks kaut ko domājis un teicis nopietni jeb arī nenopietni.

Otrā gadījumā mēs paši savus, bet jo sevišķi citu personu pārdzīvojumus, izturēšanos un darbus vērtējam kā kaut ko nopietnu vai arī nenopietnu. Pie tam nereti abi šie nopietnības gadījumi nesakrīt to raksturojumos. Mēs dažkārt „neņemam nopietni“ personas tādas manifestācijas, resp. izpausmes, kas viņu pašu pārdzīvojumā ir pavadītas ar vislielāko nopietnības izjūtu.

Raksturosim vispirms nopietnību pārdzīvojumā. Te jāievēro, ka nopietnība nav sevišķs apziņas saturs, bet gan īpatnēja pārdzīvojuma nokrāsa, kas var saistīties ar kuŗu katru apziņas saturu. Katrs apziņas saturs, katrs pārdzīvojums var būt nopietns vai nenopietns. Nopietnība arī nav jauicama ar pārdzīvojuma intensitāti, jo arī nopietnie pārdzīvojumi var būt vāji un nenopietnie ar stipru intensitāti. Parasti gan nopietnie pārdzīvojumi ir arī stiprāki, tāpat ir daži apziņas saturu, kas vairāk saistās ar nopietnības pārdzīvojumu, kā piem. priekšstatu par eksistenci, iznīcību, nāvi u. t. l.

Arī nopietnības pretstats — nenopietnība ir reāls pārdzīvojums. Pie tam arī nenopietnie pārdzīvojumi var būt īsti pārdzīvojumi. Nenopietnība un neīstums savstarpēji nesesdzas. Nenopietnie pārdzīvojumi atšķiras no nopietniem ar to, ka viņi ir relatīvi izolēti, it kā bez saknēm personas pagātnē un bez sekām personas nākotnē.

Trūkst it kā perspektīvas dziļumā. Tāpēc arī saprotams, ka par nenopietniem pārdzīvojumiem cilvēkam trūkst atbildības jūtas, viņš nejūt nožēlu un sirdsapziņas pārmetumus. Tāpat arī nākotnes perspektīvā nenopietnībai trūkst apņēmības, tālredzīga mērķu uzstādījuma. Nenopietni pārdzīvojumi nepāriet darbībā, ne saistās ar gaidīšanu, bailēm, cerībām. Kā viegla ēnu rotaļa top, vijas un gaist nenopietnība pāri dzīves nopietnībai.

Individuālās izšķirības nopietnības pārdzīvojuma pakāpju ziņā var būt ļoti lielas. Pirmkārt, ir cilvēku tipi ar lielu nopietnības dziļuma dimensiju, ar daudz nianšētām pārejām starp nopietnības un nenopietnības poliem. Pati pāreja no nopietnības uz nenopietnību un otrādi ir ļoti vingra. Nereti viņi spēj arī sevī abus pretpolus zināmā mērā savienot. Lai atceramies Blaumaņa Grīntālu novelē „Nāves ēnā“, kas pat visnopietnākā situācijā uz aizpeldoša ledus gabala, kur katru brīdi draud dzīvībai briesmas, ar savu humoru un jokiem izklaidē zvejnieku izmisumu. Šī Grīntāla šķietamā nenopietnība nenozīmē, ka viņš neapzinātos un neizjustu baigo nopietnību. Viņš tikai uzrāda plašu dziļuma dimensiju, spēdams vingri apvienot, pieskaņojoties situācijai, nopietnības un nenopietnības pretējos polus. Neviens tomēr nevarētu pārmest Grīntālam nenopietnu izturēšanos.

Otrkārt, jāatzīmē tipi bez dziļuma dimensijas, kas ir it kā sastinguši vienā nopietnības, resp. nenopietnības slānī. Sevišķi atkal jāizšķir divi pretstati: 1. „mūžīgi nenopietnie“ un 2. „mūžīgi nopietnie“. „Mūžīgi nenopietnie“ ir sastinguši nenopietnības plāksnē. Viņi ir sekli, pavirši, nevienā, pat visnopietnākā dzīves situācijā viņi nespēj būt nopietni. Līdzīgi Kaudzīšu Tenim „Mērnīku laikos“ viņi pat visdziļākai dzīves traģikai iet pāri ar savu „kā smeļies“, to neizjuzdami. „Mūžīgi nopietnie“, turpretim, pat visnenopietnākās situācijās pauž mūžīgo nopietnību. Absolūtā nopietnība cilvēku nospiež vai paceļ, grūti teikt, līdz sta-

tuja monumentālam stingumam un nedzīvīgumam. Neviens smaids neiedrošinās kaut mirkli parotāties absolūtās nopietnības sejā. Absolūti nopietnam cilvēkam trūkst spraiguma starp vieglajiem virsējiem un svarīgajiem dziļajiem nopietnības slāņiem. Arī te personība ir tāpat plākna, bez dziļuma dimensijas. Nav šaubu, ka audzināšanā lielāki panākumi būs dziļdimenzijas cilvēkam ar vingru pāreju pa nopietnības pakāpēm.

Nopietnības moments svarīgs ir arī bērna un jaunieša attīstībā. Bērna darbības un dzīves veids ir rotaļa, kur viņš neīstenības plāksnē ievingrina (K. Gröss) funkcijas un sagatavojas vēlākai dzīves nopietnībai. Rotaļā jāizšķir 1. subjektīvais bērna pārdzīvojums un 2. objektīvā ievingrinājuma un sagatavojuma nozīme. Subjektīvi rotaļa bērnam ir darbība un pārdzīvojums, kas slēpj savu jēgu un attaisnojumu pats sevī. Un kamēr bērnam nav radies jēdziens par „darbu“ kā pretstatu rotaļai, viņam rotaļas pārdzīvojums ir augstākā mērā nopietns. Tāpat nopietni vērtējams arī objektīvais, paša bērna neapzinātais rotaļas mērķis — iepriekšējs vingrinājums vēlākai dzīves nopietnībai. Nenopietna kļūst bērna rotaļa vienīgi no tāda pieauguša cilvēka viedokļa, kas nesaprot lielo objektīvo rotaļas nozīmi un kas tāpēc bērna rotaļu uzskata tikai par „laika kavēkli“, par „niekošanos“. Patiesībā tādā gadījumā bērns izturas daudz nopietnāk par pieaugušo. Taču tik daudz ir jāpiekrīt arī šī „nenopietnā audzinātāja“ viedoklim, ka rotaļa, kas illūzijā veido sev īpatnēju darbības plāksni, tiešām objektīvi it kā izolējas no reālās dzīves sakariem un noslēdzas sevī vien. Līdzīga rīcība no pieaugušā puses gūtu nenopietnības pazīmes.

Taču arī pubertātē, kad jauniešiem jau pilnīgi ir izveidojies jēdziens par dzīves nopietnību un nopietnu rīcības veidu, izpaužas īpatnējs nopietnības un nenopietnības savienojums, ko ir izcēlis psihoļogs V. Šterns un apzīmējis par nopietnību - rotaļu

(Ernstspiel). Par nopietnību-rotāļu var runāt tur, kur subjektīvai pārdzīvojuma un izturēšanās nopietnībai neatbilst objektīva nopietnība. No attīstības viedokļa šīs izpausmes ir tikai vingrinājums, sagatavojums vēlākai nopietnībai, ne pati nopietnība. Tā tad objektīvi nopietna ir tikai vingrinājuma nozīme. Te izpaužas tikai iepriekšējs vingrinājums, meklēšana un taustīšanās pēc galīgas un adekvātas formas. Pēc būtības tāda jaunieša izturēšanās atbilst bērna rotaļai, bet ar akcentētu un nereti pat pārspīlētu nopietnības apziņu. Pie tādiem pārdzīvojumiem pieder, piem., jaunieša pirmā mīla. Objektīvi tā nav vēl nopietna mīla, te izpaužas tikai mēģināšanās un taustīšanās un vingrināšanās zināmā jūtu virzienā, rakstura un temperāmenta izpausmēs. Objektīvi te jaunietis it kā sagatavojas vēlākai dzīves nopietnībai. Taču paša jaunieša pārdzīvojumā pirmā mīla šķiet absolūti nopietna. Viņam liekas, ka viņa jūtas un būtne ir absolūti un negrozāmi saistītas ar pirmās mīlas objektu. Tikai vēlāk izrādās, ka šīs jūtas nav bijušas nopietnas.

Līdzīgā veidā subjektīvā nopietnība ar objektīvu nenopietnību jeb, labāk sakot, ar objektīvu taustīšanos pretim vēlākai nopietnībai izpaužas arī jauniešu aroda izvēlē, kā arī kopības formu un attiecību veidošanā. Kāda pulciņa, sarīkojuma, ekskursijas, sporta sacīkšu, vakara organizēšanā, rīkošanā un te vērojamās jauniešu savstarpējās attiecībās arī izpaužas subjektīva nopietnība ar objektīvu rotaļas nozīmi. Te visur izpaužas nopietnība-rotāļa. Tā kā bērnu un jauniešu dzīvei nopietnības un nenopietnības ziņā ir pavisam citāda struktūra, nekā pieaugušam, tad, saprotams, audzinātājam, kas sastindzis kādā vienā nopietnības plāksnē, grūti būs atrast audzināšanas mērķim atbilstošu pieeju.

Vēl jāpiezīmē, ka neatkarīgi no attīstības fazēm nopietnības akcents pārdzīvojumiem var mainīties. Viens un tas pats pārdzīvojums var būt ar dažādu un pat pre-

tēju nopietnības raksturu tiešā pārdzīvojumā un šā pārdzīvojuma atcerē un refleksijā. Kas tiešā pārdzīvojumā ir šķitis nopietns, atcerē un refleksijā kļūst nenopietns un arī otrādi — agrāk nenopietni pārdzīvotais vēlākā atcerē un refleksijā iegūst vislielāko nopietnību.

Otrs nopietnības veids — nopietnība kā vērtējums sastopams ne mazāk bieži par nopietnību pārdzīvojuma nozīmē. Mēs vērtējam savus un citu pārdzīvojumus, izturēšanos, darbus kā nopietnus vai nenopietnus. Nenopietnais šinī nozīmē ir kaut kas sīks, mazvērtīgs, zemākam vērtību slānim piederīgs. Nopietnais, turpretim, ir kaut kas svarīgāks, reālāks, augstāks. Nopietnais pauž it kā kādu centrālāku būtību, kamēr nenopietnais ir kaut kas perifērs, virspusējs, irreāls.

No sacītā izriet, ka dzīves nopietnībai ar dzīves īstenību ir ļoti ciešs sakars. Mums noskaidrojās, ka ar nopietnības pārdzīvojumu mēs pilnīgi ietveramies dzīves īstenības konsekvencēs un par nopietniem vērtējam darbus, rīcību, pārdzīvojumus, kas saistās ar dzīves centrāliem faktoriem un vērtībām. Nopietnība ir tur, kur atsevišķs pārdzīvojums, rīcība, darbs ir cieši ietverts personības dzīves sakarā un viņas reālās attiecībās pret pasauli. Par nopietnību cilvēks dara sevi atbildīgu un prasa, ka arī citi viņu ņemtu nopietni, t. i. uzskatītu viņu kā faktoru īstenības sakaros. Nenopietnības raksturs, turpretim, atsevišķu pausmi it kā izceļ laukā no dzīves sakariem, to izolē un atbrīvo no konsenkvencēm. Tāpēc arī saprotama humora atbrīvojošā funkcija pat nopietnās dzīves situācijās. Absolūtā nenopietnība, kas nekad neko nopietni nedomā, tāpēc raksturojama kā mazdūšības izpaušme, kā pastāvīga vairīšanās no atbildības.

Nopietnās pausmes šķiet reālākas tāpēc, ka tās ietveras ciešākā, stingrākā dzīves sakarībā. Tāpēc par dzīves nopietnību varētu apzīmēt katrreizējās iespējami lielāko dzīves sakarību. Kur meklēt šo kāpināto dzīves īstenību — dzīves nopietnību?

3. Kur meklējama dzīves nopietnība?

Dzīves īstenība katram iedalās nopietnības pakāpēs, katram uzrāda īpatnēju nopietnības reljefu. Taču katram šis nopietnības reljefs ir citāds, bieži vien ar stipri subjektīvu raksturu. Tas atkarājas no cilvēka dominējošām tieksmēm un interesēm, no viņa stāvokļa un aicinājuma dzīvē. Īstenības un vērtības sektors, kas atbilst paša interesēm un darba aicinājumam, šķiet nopietnāks, svarīgāks. Viss pārējais zaudē nopietnības krāsu, nobāl, izdēd līdz tukšai, tālai, neaktuālai eksistencei, bieži nemaz neeksistē. Mantrausim nopietni ņemama liksies tikai materiālā īstenība, cik tālu viņš pats sev to var gūt. Viss pārējais viņam nevien vērtējumā, bet arī pārdzīvojumā būs nenopietns. Baudkāram cilvēkam nopietni ņemama ir tikai bauda. Ēst, gulēt, baudīt viņam nozīmē stāvēt pašā dzīvē iekšā un ietverties visintimākos un tuvākos dzīves sakaros, kamēr pārējie viņam liksies „nopietni neņemami mulķi“, kas no „īstās dzīves“ nekā nezina. Māņticīgām cilvēkam ar viņa maģisko domāšanas veidu atbilst cita īstenība un dzīves nopietnība nekā, piem., zinātniekam. Zinātnieka uzskatus viņš neņems nopietni, kamēr, piem., zaķa pārscriešana pār ceļu viņam liksies ietveramies ciešos dzīves sakaros ar tālu ejošām sekām. Domātājs un dzejnieks savos skatījumos un pārdzīvojumos, šķiet, tver pašu esamības būtību, un viss pārējais liksies viņiem nenopietns, bet cinisks praktiķis pateiks: „Kādu labumu tu ar filozofiju un dzeju gūsi, ko tu dzīvē sasniegsi? Vai no viņas cilvēks var paēst? Dažs dzīvē ir ticis tālāk uz priekšu bez visas filozofijas, resp. dzejas!“ Un nepārliecinās tādu ciniķi pretjautājums: kādu labumu tad dod ēšana un ko ar to var panākt dzīvē? Varaskārs cilvēks pasmīnēs par vārdiem, ko saka Kristus: „Ko tas līdz, ja cilvēks iegūst visu pasauli, bet pazaudē savu dvēseli.“

Protams, ir dzīves novadi, kur par nopietnības pakāpēm izpaužas lielāka vienprātība. Visumā

darbam ir lielāka nopietnības pakāpe nekā sportam, kaut gan sporta entuziastam, sevišķi jaunības „Ernstspiel'a” laikā, par vienīgo un visnopietnāko lietu pasaulē liksies sports. Tāpat skatuves darbībai ir mazāka nopietnības pakāpe nekā dzīves īstenībai, un naidam un greizsirdībai, tāpat arī mīlai, ko attēlo uz skatuves, pašu tēlotāju dzīvē pēc izrādes ir visai maz nopietnu seku. Aktieņu savstarpējās attiecības pēc izrādes ir citādas nekā lomu tēlojumā uz skatuves. Ar to nav teikts par skatuves mākslu, ka tā nav nopietna parādība, jo tā ietveras pavisam citos dzīves nopietnības sakaros. Un tik tiešām — uz skatuves attēlotai darbībai nereti ir daudz lielāka nopietnības pakāpe, nekā tai pašai darbībai dzīves īstenībā.

Šinī sakarā paceļas jautājums, kādā nopietnības plāksnē parādās māksla un vispār aistētiskā attieksme pret mākslu un īstenību. Mūsu apcerējuma apzīmētās robežas neļauj iztirzāt te šo jautājumu pēc būtības. Kā tikko atzīmējām, šo vērtību subjektīvais pārdzīvojums un vērtējums var būt ļoti dažāds: kamēr vienam aistētiskās vērtības ir vislielākā nopietnība, cits tās nemaz neņem nopietni.

Te mūs interesētu nevis subjektīvais vērtējums, bet gan mākslas un aistētiskās attieksmes stāvoklis pret mūsu objektīvo kritēriju, kuŗa gaismā nopietnība parādījās kā dzīves sakarības maksims. Un te nu mākslā un aistētiskā attieksmē dažas aistētikas teorijas saskata pavisam pretēju pazīmi, varētu teikt: dzīves sakarības minimu.

Pirmkārt, daži aistētiķi, ejot atpakaļ uz Kanta mācību, ka aistētiskā spriedumā krīt svarā nevis aistētiskā objekta reālā eksistence, bet tikai kādība, ir izveidojuši vairākos variantos mācību par aistētisko šķietamību (Schein) un par fantazijas jūtām (Fr. Šillers, Zībeks, Ed. Hartmanis, K. Lange, St. Vitaseks u. c.). Nevar liegt, ka ceļš gleznā var izraisīt dažādas jūtas un vilināt doties prom tālēs, taču tas nav reāli ejams ceļš, un visa jūtu un vilinājumu simfonija risinās

uz irreāla fona un paliek iniciālfazē. Pret šķietamības teoriju nereti ir atskanējuši iebildumi, ka tā mākslu degradējot it kā zemākā nopietnības plāksnē.

Otrkārt, jāatzīmē izolācijas teorija, ko vispilnīgāk aistētikā ir izpaudis R. Hāmanis. Ļoti tuvu R. Hāmaņa viedoklim piesienas arī mūsu aistētiķe Dr. phil. Milda Palēviča savās „Aistētikas problēmās“ (1936. g.). R. Hāmaņa aistētika ir raksturota ar to, ka visus aistētikas jēdzienus cenšas atvasināt no aistētiskās izolācijas principa. Aistētisks nav atsevišķs saturs, bet gan pārdzīvojuma veids. Tīrais aistētiskais pārdzīvojums ir tur, kur pārdzīvojamais saturs ir izolēts kā subjektīvi, tā objektīvi no visiem dzīves sakariem un ņemts tā tīrā pašvērtībā. Te centrā ir pārdzīvojums paša pārdzīvojuma dēļ, nejaucot kam tas varētu kalpot. Mākslu, kur izolācijas princips izpaužas pilnīgā veidā, R. Hāmanis apzīmē par pārdzīvojumu mākslu, resp. tīro mākslu, atšķirībā no dekoratīvās un reklāmas mākslas.

Dekoratīvā māksla nav pašvērtīga un patstāvīga. Tā ir saistīta ar derīguma vērtībām, ar praktisko dzīvi vai arī dažreiz ar tīrās mākslas vērtībām kā pēdējo ievadītāja un pavadītāja. Dekoratīvā māksla mūs ievada dzīves sakarībās, kamēr tīrā pārdzīvojumu māksla no tām izolē. Attiecinot uz šīm mākslas modifikācijām mūsu nopietnības kritēriju par dzīves sakarību maksimu, dekoratīvā māksla izrādītos par nopietnāku mākslas veidu nekā tīrā māksla, piem., mūzika, dzeja, glezniecība. Un tīrā māksla zaudētu it kā katru nopietnības raksturu. Protams, tāds formāli pareizs slēdziens savā būtībā būtu pavisam maldīgs. Te slēpjas dziļa antinomija.

Šīs antinomijas dialektikā te nav iespējams iedziļināties, un to tikai atzīmējam, lai novērstu maldīgus secinājumus. Aistētiskā īstenība, kas mūs it kā izolē un atbrīvo no eksistences dzelžainās nepieciešamības un nopietnības, šī it kā relatīvi mazāk nopietnā īstenība taisni tamdēļ kā ārkārtīgi svarīgs faktors

iekļaujas dzīves sakaros un dara to nopietnu. Varētu paradoksāli teikt, ka šī relatīvi nenopietnā aistētiskā īstenība tieši padara dzīvi par nopietnu parādību. Relatīva nenopietnība kļūst par vislielāko nopietnību — kā vēlāk redzēsim, par radīšanas nopietnību, atšķirībā no kailas eksistences nopietnības.

Tāda antinomija vērojama jau Fr. Šillera uzskatos par mākslu. Starp citu viņš mākslas pirmsākumu mēģināja saskatīt rotaļā. Rotaļā cilvēks ir brīvs no dabas spaida un ļaujas saviem radītāja impulsiem. Rotaļa tādā nozīmē šķiet nenopietnība. Un tomēr Šillers rotaļu vērtēja tik augstu, ka izteica apgalvojumu: cilvēks tikai tad īsti kļūstot par cilvēku, kad rotaļājoties.

No sacītā par mākslu un aistētisko attieksmi izriet, ka, pat nostājoties uz izolācijas teorijas viedokļa, nav nepieciešami secināma mākslas īstenības nenopietnība, kaut arī par nopietnību apzīmējam dzīves sakarības maksimu. Nopietnam cilvēkam aistētiskās vērtības kā pārdzīvojumā, tā vērtējumā ir augstākā mērā nopietnas.

Salīdzinot ar „ikdienas dzīvi” un sevišķi ar aistētisko īstenību, kara dienestu mēdz uzskatīt par sevišķu nopietnības sfairu. Un tomēr pati kara dienesta kāpinātā nopietnība zūd, salīdzinot to ar k a u j a s l a u k a n o p i e t n ī b u, kam kara dienests ir tikai sagatavojums un vingrinājums.

Nopietnība vērtējumā, kā redzējām, ir ļoti subjektīva, un te visparastāk izpaužas individa pārākuma tieksmes. Taču tādas personālā pārākuma tieksmes un pārākuma apziņa negarantē objektīvu dzīves nopietnību. Tāda dzīves nopietnība pati ir nenopietna, nereti pat kōmiska, izpaužoties švaukstiskos dzīves raibumos.

Taču iepriekšējā aplūkojumā mums izdevās gūt arī objektīvāku kritēriju, ko iespējams piemērot atsevišķiem cilvēku tiem: nopietnība pēc būtības ir dzīves sakarības (un līdz ar to saskarības) maksims. Jo lielākā dzīves sakarībā un saskarībā cilvēks iedziļinās un ietveras, jo tu-

vā k viņš ir dzīvei. Tāpēc dzīves nopietnību var raksturot arī kā dzīves tuvumu pretēji dzīves tālumam. Ievērojot, ka dzīves tuvumā ieiet gan vēl arī zināma dzīves intimitāte, tālāk runāsim dzīves nopietnības nozīmē arī par dzīves tuvumu.

Te nu no dzīves sakarības un saskarības viedokļa ir skaidrs, ka vairumā gadījumu, kur cilvēki dižojas ar dzīves tuvumu, ar noenkurojumu reālā dzīvē, runa var būt tikai par „šķietamu dzīves tuvumu” — patiesībā no īstās dzīves viņi ir tālu kā vakari no rītiem. Bieži tie, kas lepni ar to, ka viņi ņem un bauda dzīvi un ka dzīve viņiem pieder, citus uzskatot par muļķiem, ir tikai pseudoreālisti, kas sevi piemulķo, jo viņu patiesais dzīves tilpums ir ārkārtīgi mazs. Viņiem šķiet, ka viņi ir īstie guvēji, bet patiesībā nemaz neapzinās, ko zaudē. Jāmeklē ceļi no pseudoreālisma pretim īstam dzīves realismam, kas izriet no cilvēka un viņa dzīves būtības.

Dzīves tuvuma bravūra modernās psiholoģijas gaismā bieži atplīvurojas kā maska dzīves tālumam, bēgšanai no dzīves, pašpalāvības un atbildības trūkumam. Šķietamais dzīves tuvums un nopietnība ir tikai attaisnojums „nedzīvei”. Tāpēc jāizšķir 1. šķietami dzīvei tuvie cilvēki un 2. būtiski dzīvei tuvie cilvēki. Tāpat arī dzīves tālums var būt tikai šķietams. Šķietami dzīvei tālais cilvēks, kaut arī viņš justu dziļas simpatijas pret cilvēkiem, relatīvi ierobežojas vienīgi aiz slāpēm pēc lielāka dzīves tuvuma, pēc pilndzīves. Ārējais izpauzums nereti vien ir maldinošs.

4. Izniecības nopietnība un radīšanas nopietnība

Apskatīsim īsumā dažus konkrētus piemērus. Ņemsim, piem., Dantes „Elli”. Ieejot Dantes ellē, kur virs ieejas vārtiem rakstīts: *Lasciate ogni speranza voi ch'entrate* (atstāijiet visas cerības jūs, kas ieejat), un laižoties lejā pa deviņiem lokiem arvien šaurākos, tumšākos, dziļākos lokos, kur ievietoti arvien smagāki grē-

cinieki, katrs taču nenoliedzami teiks, ka te ir pati „dzīves nopietnība“. Šinī moku un ciešanu vietā ikviens jutīs šīs savdabīgās „mūžīgās dzīves“ nopietnību. Te ir ciešanu pārdzīvojumi, kam nebūs gala. Ciešanu mūžībā te ir koncentrēti visi sodu veidi, kādus cilvēka fantāzija varējusi izdomāt. Dzīves ilgums un intensitāte te ir maksimāla, bet bez dažādības un bez nopietnības dziļuma dimensijas. Te ir tikai viena nopietnības plāksne. Dzīves tilpums tā tad elles iemītniekiem ir vienpusīgi maksimāls, bet nopietnību, šķiet, piešķir tieši pārdzīvojumu negatīvais raksturs — tās ir ciešanas, mokas.

Kas elle ir? Elle nav iznīcība, nebūtība, tikai „ceļš uz iznīcību“. Šī ceļa galā nekad nav iespējams nokļūt, un attiecīgi moku pārdzīvojumi ir sastindzināti un padarīti par mūžīgiem. „Skaistais mirklis“ te tiešām ir apstājies. No kurienes elle ir cēlusies? Tā ir cīņa ar cilvēka negatīvajām dziņām un tieksmēm. Tā ir zināma audzināšanas metode, kur audzinātājs jau ir zaudējis palāvību panākumiem, un tāpēc pati audzināšana vēršas savā pretstatā — atriebē. Dantes elli ir radījusi audzināšana, resp. audzināšanas maldi un kļūdas. Audzināšanas uzdevums bija pārvērst visas tās tieksmes, pret kurām vēršas elles šausmu sodi, pozitīvās dzīves jaunradīšanas slāpēs. Cik daudz te nav velti nomākts cilvēces labākās aktivitātes! Lai iedomājamies „ziedu svētkus“, ja visas ellē pazudinātās grēcīgās tieksmes būtu vērstas pozitīvā veidā. Un kas lai bauda par šīm ciešanām mūžīgo uzvaras prieku un atriebes saldumu?

„Elle zemes virsū“ mūsu laikos ir vienkāršā veidā attēlota E. M. Remarka romānā „Rietumu frontē bez pārmaiņām“. „Dievišķīgajā komēdijā“ zemes virsū ciešanas nav mazākas par Dantes elles mocībām. Taču starp abām ellēm ir arī izšķirības:

1. Remarka „ellē“ ciešanas un iznīcības mokas ir pārejošas. Pati „iznīcība ir iznīcīga“. Dantes ellē, turpretim, iznīcības mokas ilgst mūžīgi.

2. Dantes elle ir sods un atriebe audzināšanas neveiksmes gadījumā. Remarka elle ir cilvēces nepārvaldīto elementāro spēku izpaudums — protams, arī audzināšanas sekas. Te iznīcība reducējama uz akli dzelžainu principu: „Ja tu otru neiznīcināsi, tad tevi pašu iznīcinās“. Tomēr abas elles ir cilvēka radītas.

Lasot un vērojot kā Dantes, tā Remarka elli, jūtama, šķiet, īstās nopietnības dvesma. Šķiet, nu esam atraduši pašu „nopietnības nopietnību“ taustāmā uzskatāmībā. Tomēr jāatzīst, ka mūsu kritērijs par nopietnību kā maksimālo dzīves sakarību un dzīves tuvumu te rāda citādu ainu. Cik tālu par dzīves sakarību var runāt Dantes ellē, tad tā ir negatīva un izpaužas neauglīgās ciešanās. Bet Remarka ellē jau cilvēks tieši tiek izrauts no dzīves sakarības, kā krītot ciņā, tā arī paliekot dzīvam. Un tomēr abos gadījumos nopietnību noliegt nevar! Kā saprast tādu pret-runu? Te jāievēro, ka abos elles veidos nopietnība ir jūtama tikai tāpēc, ka te zūd radošās dzīves iespējamības. Mums ir pamats ticēt, ka abos elles gadījumos vajadzēja būt citādi un varēja būt citādi.

Tāpēc jāizšķir divi nopietnības veidi:

1. Iznīcības nopietnība — kailā nopietnība, kā robežgadījums, kur jautājums grozās ap eksistenci. Par šo nopietnību var runāt tikai radošās dzīves vārdā.

2. Radīšanas nopietnība — ziedu nopietnība —, tā ir „dzīves nopietnība“ šaurākā nozīmē.

Līdz šim vairāk ievērota un izcelta tikusi iznīcības nopietnība. Īstā dzīves nopietnība nereti atstāta novārtā. Cik drausmīgi arī nebūtu ciņas lauka apstākļi, tomēr radošās dzīves nopietnību tur neatradīsim. Visi radošās dzīves impulsi te reducēti līdz cilvēkdzīves necienīgam minimam un saistās ar kailās eksistences saglabāšanu un pretinieka iznīcināšanu. Pagātnes kaņķis cilvēkam vismaz pēdējie elpas vilcieni bija brīvi, tagad kaujas gāzes pat to neļauj. Un kā nesa-

sniedzams ideāls mūslaikos šķiet: ļaut cilvēkam vismaz mirt ar brīvu elpu.

Iznīcības nopietnība traģiska ir tāpēc, ka zūd radošās dzīves iespējamības, nevis pati par sevi. Pilnvērtīga tāpēc ir tikai radišanas nopietnība. Radišanas nopietnībai pilnīgi atbilst mūsu nopietnības apzīmējums: „dzīves sakarības un saskarības maksims“. No mūsu viedokļa tāpēc abi minētie elles veidi nav uzskatāmi paši par sevi par nopietnības augstāko pakāpi.

Jāievēro gan, ka ne vienmēr iznīcības nopietnība ir traģiska absolūtā nozīmē, t. i. ne vienmēr iznīcības nopietnībā zūd visas jaunradišanas iespējas. Iznīcības nopietnība var būt arī nepieciešama, kaut relatīvi traģiska faze dzīves jaunradišanas izraisīšanai un piepildīšanai.

Tautu vēsturē ir vērojami iznīcības nopietnības veidi, kas aplidoti vispavasariģāko sapņu spietiem. No vēstures tumsas iznirst spožās tautu atbrīvošanās cīņas, kur tautas mostas no gadsimteņu verdzības snaudas. Te dzīves jaunradišanas sapņi savā jaunības reibumā, šķiet, kā zelta bites dūc un san pat asiņainos „dvēseļu puteņos“ un lido cauri un pāri visciešākiem dzeloņdrāšu pinumiem, lai ar saviem spārnieniem izkaisītu ziedputekļus pa visu plašo āri.

Vai šīs brīvības un jaunradišanas sapņu bites nav tās, kas ir apgardojušas latvju tautas nesenās un senās cīņas un kas mūsu sīko spēku ir vērtušas uzvarošā pārspēkā? Mūsu tautas pārgalvīgo sapņu pārspēks uzvarēja un iznīcināja Pasaules neprāta pēdējās atliekas, kas pulcējās mūsu zemē, lai iznīcinātu nevien latvju tautas garīgās kultūras iespējas, bet pat viņas eksistenci.

Tautas brīvības cīņās iznīcības nopietnība un radišanas nopietnība sakļaujas nedalāmā norisē, viena otrā pāriet, izraisot īstu varonību — ziedojošos varonību. Tāda cīņa ir traģiska, jo prasa upurim labāko tautas dēlu dzīvības, laupot tautai šo dēlu radošos spēkus. Bet tā nav absolūti traģiska, ja vien ar savu dēlu ziedojošos varonību tauta atbrīvo sevi pla-

šākām jaunradišanas iespējām un ja tauta gūtās jaunradišanas iespējas vēlāk arī tiešām piepilda. Ziedojošās varonības traģika kļūst divkārša, ja tauta, aizmirdama varoņu sapņus un upurus, apsīkst garīgā pašpiecībā, kūtrumā un kailā eksistencē.

Ziedojošos varonību, kas vienīgā spēj iznīcības nopietnību vērst radišanas nopietnībā, visdziļāk un vispilgtāk ir parādījis Rainis savos tēlos — gandrīz visos savos pozitīvajos tēlos. Antiņš ir gatavs mirt, lai tikai viņa atbrīvotā Saulcerīte dzīvotu. Ar tādu gatavību ziedoties viņš uzvar pašu nāvi — Melno māti, jo „nāvei nav par to vairs varas, kuŗš no nāves nebaidījies.“

Iznīcības nopietnība un radišanas nopietnība ārkārtīgā spraigumā izpaužas Raiņa „Daugavā“, kuŗas pravietiskās skaņas, kas vadīja cīņās latvju brīvības cīnītājus, saplūst varenā un neatturāmā ziedojošās varonības akordā. Tur Mazganītis saka:

„Turies, tautas dzīvā dvēs'le,
Lauza tikai tavus bērnus:
Nemirst tava dzīvā dvēs'le,
Tavam garam gala nava.“

Un Vecmāmiņas vārdi Mazganītim, kas grib iet mirt par tautas dvēseli, pauž reizē dziļu traģiku un gaišu palāvību:

„Zudīs tavas jaunās dienas,
Zudīs tūkstots jaunas dzīves,
Tava tauta nezudīs,
Kad tu iesi mirt par tautu.“

Raiņa „Daugavā“ ziedojošās varonības motīvs izskan vairāk kā pravietisks mudinājums. Kā šī latvju tautas ziedojošās varonība izpaužas pašās cīņas gaitās un kauju viesuļos, to visplašāk un pilnīgāk ir attēlojis pašu cīņu dalībnieks Aleksandrs Grīns savā romānā „Dvēseļu putenis“.

Vēsturiskā procesā vērojama dialektika starp saprātu un neprātu. Svarīgi, kuŗš no šiem faktoriem valda un stūrē vēsturisko gaitu. Vēstures laik-

metus, kur dominē gaišs, radošs un kārtojošs saprāts, nomaina aklš neprāts, kam radīšanas nopietnība sveša, kas visas radītās vērtības aklā chaosā grauj un posta. Tāpēc arī tautai nepietiek, ka viņa ar ziedojošos varonību iznīcības nopietnību pārvērš ziedu nopietnībā. Viņai jābūt vienmēr gatavai radīto ziedu nopietnību arī aizsargāt pret vēsturiskā procesa neprātu. Tautu savstarpējās attiecības var veidoties pretim lielākai pilnībai tikai tad, ja saprāts ir spējīgs aktīvi nodrošināt radīšanas iespējas pret neprātu. Citādi jau tautu dzīvē neprāts saprātu varētu galīgi nomākt.

No sacītā arī audzināšanai izriet uzdevums asi šķirt absolūto iznīcības nopietnību kā pasaules neprāta izpausmi no tās iznīcības nopietnības, kurai jaunajai paaudzei jābūt vienmēr sagatavotai, lai ar ziedojošos varonību stāvētu sargpostenī par savas tautas jaunradīšanas iespējām.

Audzinātājam sevišķi jāapzinās un jāizjūt lielā radīšanas nopietnība. Un radošās nopietnības attieksme kā pret Dantes, tā Remarka elli būtu izteicama ar jautājumu, ko katrs īsti nopietns cilvēks var sev uzstādīt: „Ko es būtu darījis, ko būtu veidojis, ja manā rīcībā būtu Dantes ellē vai arī Pasaules kaŗā izšķiestie skai-stākie cilvēces spēki? Kā es būtu veidojis dzīvi, ja manā rīcībā nodotu piecpadsmit miljonu Pasaules kaŗā kritušās ziedošās jaunatnes un neaptveramās materiālās vērtības, kas velti izšķiestas un sagrautas?” Šķiet, cilvēcei pietrūktu tuksnešu un purvu, ko pārvērst cilvēku dzīvei par auglīgu un krāšņu dārzu, nerunājot nemaz par to, ka garīgā ziņā būtu iespējams katram cilvēkam kļūt par pilnvērtīgu cilvēku, par „nopietnu cilvēku“.

5. Audzinātāja attieksme pret dzīves nopietnību

Audzinātāja attieksme pret dzīves nopietnību ir visai daudzpusīga. Parasti par audzināšanas un skolas mērķi uzstāda sagatavošanu dzīvei. Skola jātūvina

dzīvei, dzīves nopietnībai. Taču tāds aicinājums paliek nenoteikts un tukšs, kamēr nelieto objektīvi noskaidrotu „dzīves“ jēdzienu. Nereti taču, kā jau aizrādīts, ar „reālo dzīvi“ saprot visai „nereālu dzīvi“.

Vislabāk, ja audzinātājam piemīt plaša nopietnības dimensija, ja viņš ir spējīgs pārdzīvot dažādas nopietnības pakāpes. Tādā gadījumā viņš būs arī pietiekoši vingrs, lai iejustos un pārceltos citu cilvēku un arī sevišķi bērnu un jauniešu nopietnības sfairās. Viņš spēs ņemt nopietni arī „šķietami nenopietnās izpausmes“, jo katrai attīstības pakāpei ir citāds nopietnības reljefs. Jāatzīst attīstības pakāpju pašvērtība. Atsevišķa attīstības pakāpe nav tikai sagatavojums un līdzeklis vien nākošās fāzes sasniegšanai, bet tanī reālizējas arī vērtības, kas tikai tur vien iespējamas.

Saprotoši pieejot dažām attīstības parādībām, kā piem. spītības fazēm, audzinātājs nebūs, varbūt, pārāk nopietns ar savu viedokli vien. Tāpat arī izprazdams „Ernstspiel’a“ būtību pubertātes laikā, viņš izsargāsies pret to ņemt stāvokli kā pret pieaugušu cilvēku rīcību. Audzinātājam vajaga vairāk nopietnas nenopietnības, jo audzināšanas darbam ar nenopietnu nopietnību, kas pati nav nopietni ņemama, var tikai kaitēt. Paļāvība, humors, dziļš paidagoģiskais optimisms vislabāk var līdzēt sarežģītās audzināšanas situācijās.

Audzinātāja problēmas noslēpums pastāv audzinātāja dzīves tuvumā. Dzīves tuvumu, kā redzējām, nosaka dzīves sakarības un saskarības pakāpe, kur kā papildu moments vēl pievienojas šīs sakarības un saskarības veids — dzīves intimitāte. Cilvēka dzīves tilpumu arī visvairāk noteic dzīves tuvums, ne tik daudz dzīves ilgums, intensitāte u. c.

Audzinātājam-skolotājam ar dzīves tuvumu lielāka dzīves tilpuma nozīmē vien nepietiek. Viņam ir, protams, vajadzīga plaša un dziļa dzīves un vērtību sfairu izpratne un izjūta, bet tieši tikai dzīves intimitāte un šīs intimitātes iedvestais takts ļauj viņam ar šīm vēr-

tībām tuvoties bērnam tā, ka bērns no tām nebaidās un nevairās. Ir nepieciešams lietišķi intīmais tuvums, kas ļauj „tiem bērniņiem pie sevis nākt“. Nereti grib „tiem bērniņiem“ kaut ko sniegt, bet tos jau iepriekš atbaida un savā aklumā dusmojas, ka tie sniegtās vērtības neņem, un ar savām dūsmām vēl vairāk atbaida u. t. t. Audzinātājs ar bērnu iestieg negatīvā paidagōģiskā burvju lokā, no kura izklūt ir grūti. Pozitīvais paidagōģiskais burvju lokš var izveidoties tikai pie pietiekoša dzīves tuvuma no audzinātāja puses. Krīt svarā gan arī bērna iepriekšējā palāvības pakāpe, kas arī ir veidojusies zināmos apstākļos.

Audzinātāja dzīves tuvumu var raksturot divos aspektos: 1. kā faktu un 2. kā uzdevumu. Audzinātājs un skolotājs faktiski stāv tuvāk dzīvei nekā citu profesiju un dzīves aicinājumu pārstāvji. Kā tāds, kas grib ievadīt topošo paaudzi dažādās dzīves un vērtību sfairās un veidot tās raksturu, viņš pats ir plaši orientēts visās dzīves un pa daļai arī zinātņu un citu vērtību novados. Visiem atsevišķiem novadiem ir jāietveras zināmā veidā audzinātāja un skolotāja pasaulē. Sevišķi viņam jābūt labam cilvēku pazinējam - psihologam.

Tomēr galvenais apstāklis, kas raksturo audzinātāja un skolotāja dzīves tuvumu ir tas, ka viņš tuvāk atrodas pašiem dzīves avotiem — nemitīgai jauno cilvēku tapšanai un attīstībai. Tapšana un attīstība ir neatņemama garīgās dzīves pazīme, un visspilgtāk tā izpaužas bērībā un jaunībā. Skolotājam pastāvīgi nemitīgā ritumā plūst garām jaunās paaudzes. Viņš pats it kā paliek uz vietas. Un ja viņā nerodas resimenta jūtas, viņš pats savus labākos spēkus ieplūdina šinī nemitīgajā straumē.

Audzinātāja un skolotāja darbs un dzīve tāpēc norit it kā mūžīga dzīves pavasara fonā ar mūžam šalošiem strautiem, zaļām birzīm, plaukstošiem pumpuriem un ziediem. Un pārgalvīgie palī, kas šķiet ierau-

jam un aiznesam topošo cilvēku savos brūnajos ūdeņos, nomainās ar liegu un klusu plauksmi. Tuvu stāv skolotājs dzīves verdumam, bet arī dažreiz tāļš un akls viņš var būt pret to. Dzīvei tāls skolotājs šo mūžīgā pavasara ainu negatīvā paidagōgiskā burvju loka veidā var pārvērst mūžīgas ziemas ainā. Ja audzinātāju salīdzina ar dārznieku un sējēju, tad te arī ir ietverts jēdziens par dzīves tuvumu, kaut arī augļu kokam, ko kopj dārznieks — nav vēl īstās dzīves.

Dzīves tuvumā ir meklējama arī dzīves jēga un dzīves iekšējais attaisnojums. Tāpēc arī skolotājam un audzinātājam pēc būtības ir vieglāk gūt dzīves attaisnojumu un gandarījumu.

Skolotāja un audzinātāja dzīves tuvuma iespējamības ir lielas, bet ar to vien nepietiek. Tuvošanās dzīvei viņam ir bezgalīgs uzdevums. Šī tuvošanās dzīvei norisinās divos virzienos: 1. kā objektīvo vērtību introcepcija sevī, viņu padarīšana par savām un 2. kā savu kopības jūtu izkopšana, atraisoties no patības, resp. nemaldīguma illūzijām. Vairums audzināšanas kļūdu izriet no nepietiekoša dzīves tuvuma. Dzīves tālums ar burvju loka nepieciešamību rada tādu pašu dzīves tālumu, dzīves tuvums, turpretī, izraisa tādu pašu dzīves tuvumu. Tāpēc dzīvei tālie, resp. šķietami dzīvei tuvie cilvēki neder par audzinātājiem. Ja aplūkotu sodu problēmu, tad arī izrādītos, ka vairums nepaidagōgisko un pretpaidagōgisko sodu izriet no audzinātāja dzīves tāluma. Skatoties vēsturē atpakaļ, dzīvei tālo audzinātāju pavēnī bērni bieži ir trenējušies cilvēku nīšanā. Skola nereti ir kļuvusi par cilvēku nīšanas skolu. Un ne bez pamata arī modernā individuālpsīhologija mēģina parādīt, ka „katrā bērna kļūdā atspoguļojas kāda audzinātāja kļūda.” Tāda teze gan pieņemama tikai dzīvei tuvam audzinātājam, kas nevairīdamies no atbildības, arī nekad neiedomāsies sevi par nemaldīgu, jo arī dzīvei tuvam cilvēkam ir iespējams tikai ceļš no lielākām kļūdām pretī mazākām kļūdām, nekad nerasniedzot nemaldīgumu. Tādā

nemaldīguma apziņā sastingst tikai dzīvei tālais cilvēks, un tāpēc arī viņš dara visklūmīgākās kļūdas. Ceļš no lielākiem maldiem uz mazākiem viņam paliek vienmēr slēgts.

Jautājumu par to, kā dzīvestuvums veidojas un kā arī vēlāk dzīvestuvumu audzinātājs līdz zināmai pakāpei var kāpināt, tāpat arī konkrēti parādīt, kā dzīvestuvums izraisa dzīves tuvumu un otrādi, — visu to šī apcerējuma rāmjos iztīrāt nav mūsu nolūks.

Audzināšana ir viena no lielākām un nopietnākām varām pasaulē, kaut arī audzinātājs vēl pārāk maz savus spēkus apzinās. Audzinātājam un skolotājam ir visvairāk tiesības apzināties savu pirmo vietu un lauzt vēsturiskās tradīcijas, kur skolotājs un audzinātājs nereti ir nicināts, degradēts zemā sabiedriskā stāvoklī, pielīdzināts vergam. Dzīvestālie audzinātāji ir vainīgi, ka arī mūslaiku sabiedrībā vēl nereti izpaužas rūgtums un resentiments pret audzinātājiem, jo viena daļa no šīs sabiedrības savā jaunībā ir cietusi no dzīvestāliem audzinātājiem. Ar to arī ir izskaidrojama dažkārt vēsturē vērojamā skolotāju nicināšana. Tam būtu radikāli jāmainās.

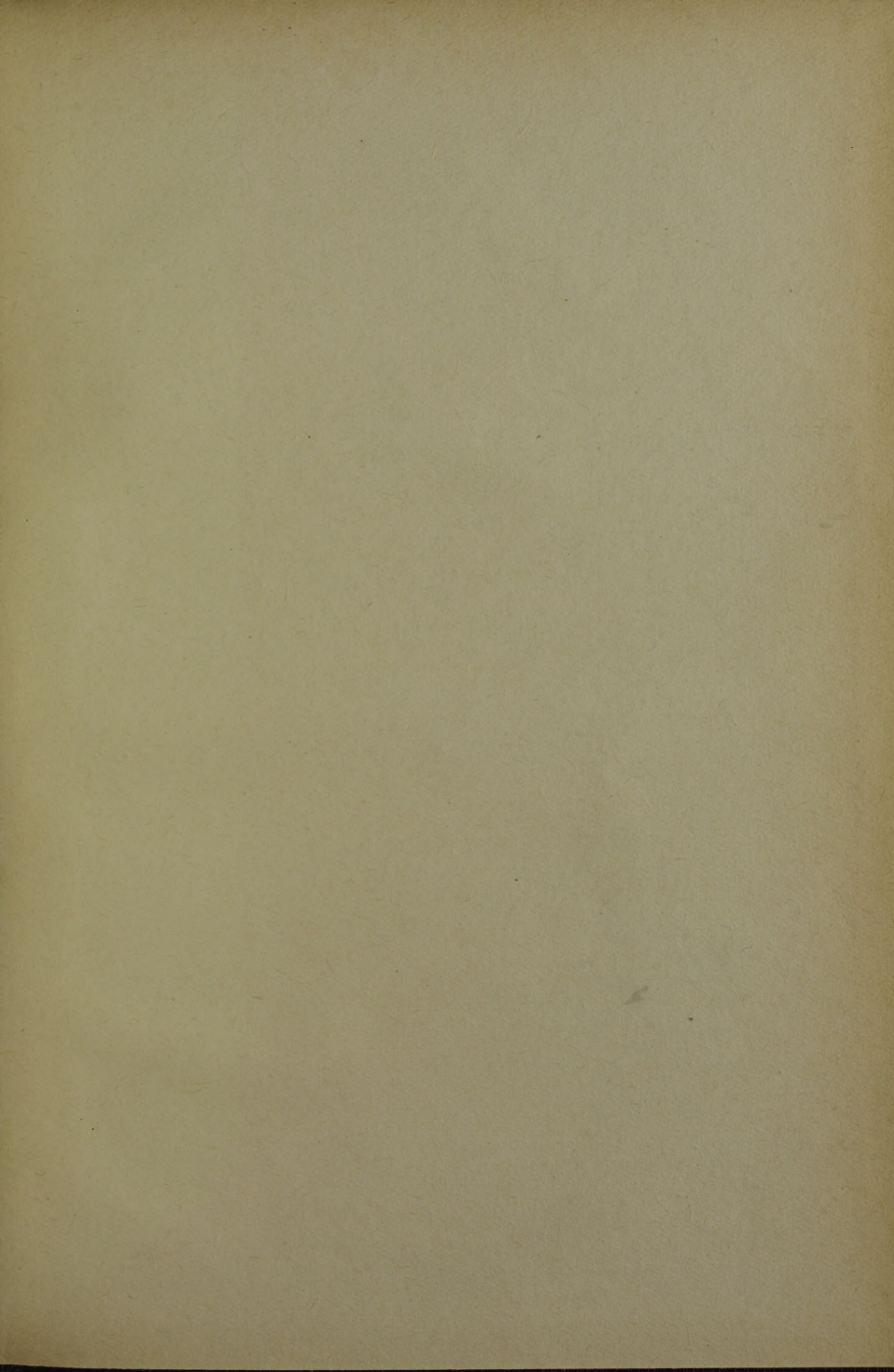
Savā laikā audzināšana ir veidojusi cilvēkus, kas rada elli zemes virsū, bet arī pati audzināšana ir bijusi īpatnēja maza elļa, par kuru varētu sniegt un pa daļai jau ir sniegti tēlojumi, kas cienīgi varētu sacensties ar Dantes vai Remarka elles tēlojumiem. Arī te izpaudusies nevis radīšanas, bet gan iznīcības nopietnība. —

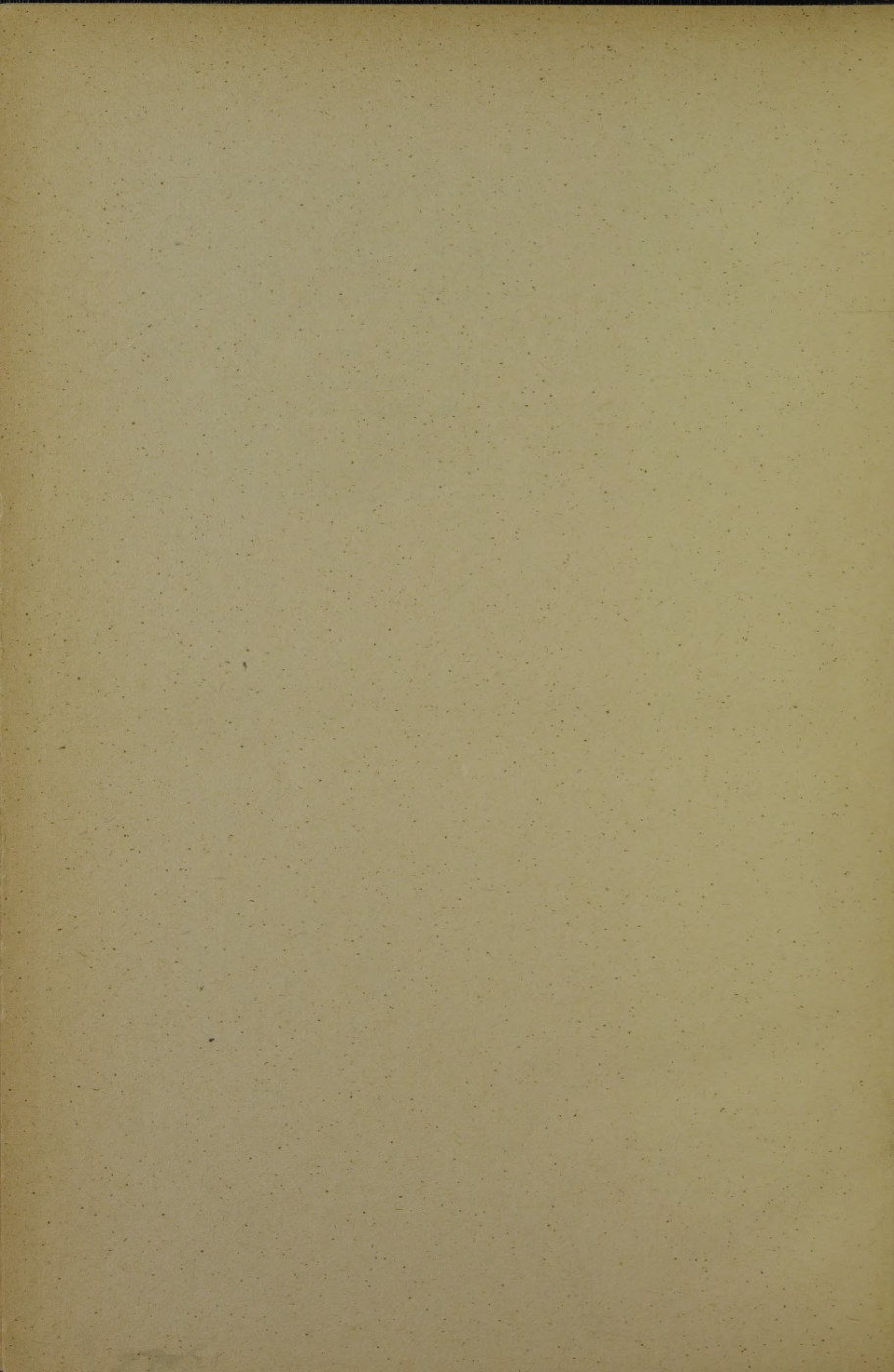
Audzinātājs un skolotājs cenšas arvien vairāk pārorientēties no iznīcības nopietnības radošā nopietnībā. Kaut tāls ceļš noiets, vēl tālu jāiet. Vēl vairāk dzīvestuvuma un pašpalāvības — un tālu paliks aizmugurē audzināšanas akmeņu laikmets.

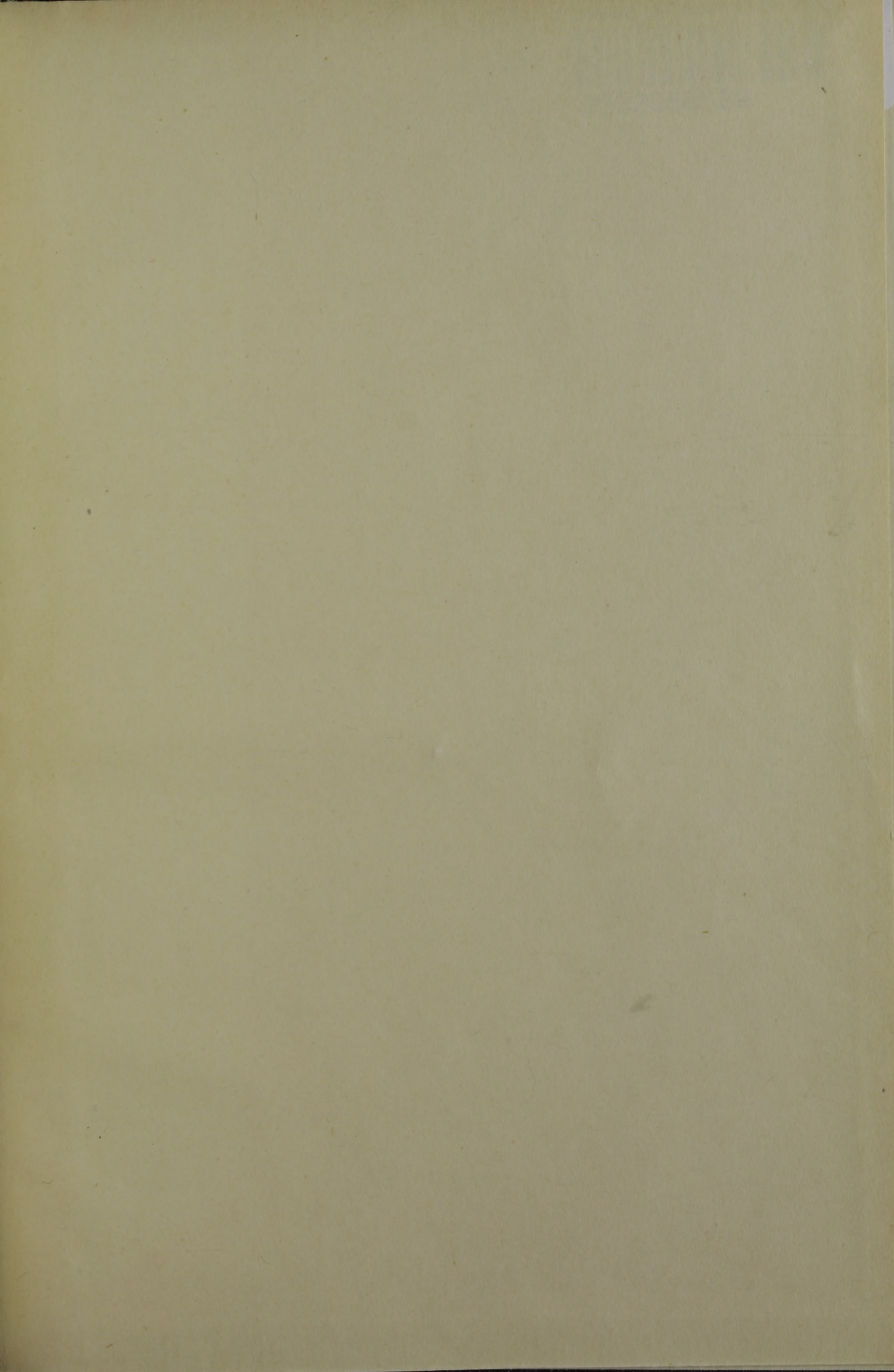
Īpatnējs ir arī audzinātāja objektīvēšanās veids. Arī tas liecina par audzinātāja lielāku dzīves tuvumu. Kamēr, piem., tēlnieks, gleznotājs objektivējas kādā ārējā veidojumā, kas paliek ilgi pāri paša mākslinieka pār-

dzīvojumam, resp. dzīvei, tikmēr skolotājs objektīvējas pašā dzīvē — jaunās paaudzes nemitīgi plūstošā garīgā dzīvē un rakstura veidojumā. Audzinātāja veidojums retāk tiek saukts viņa vārdā. Viņa objektīvējums ir tikpat mainīgs un plūstošs kā pati dzīve. No tā arī izriet: cik nopietns ir audzinātājs, tikpat nopietna ir dzīve, ko viņš izraisa. Protams, pašu audzinātāju jau veidojusi arī dzīve. Taču jo apzinīgāks būs audzinātājs savās slāpēs pēc dzīves nopietnības un dzīves tuvuma, jo vairāk viņam izdosies raisīt pašas dzīves sasietos apburtos mežglus un dzīvi arvien vairāk vērst — radošas nopietnības pilnos „ziedu svētkos“.

[R]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0302058039

